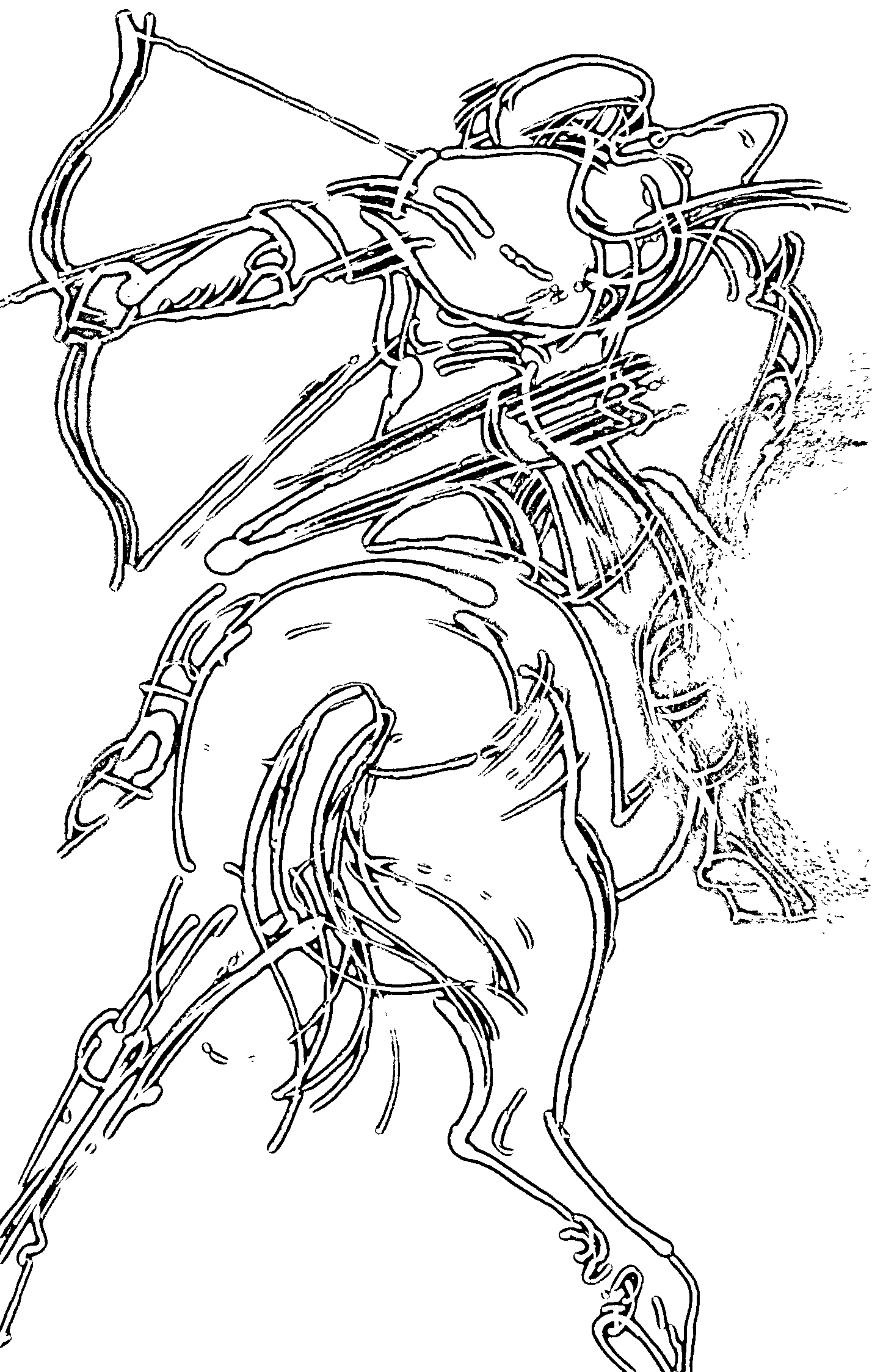
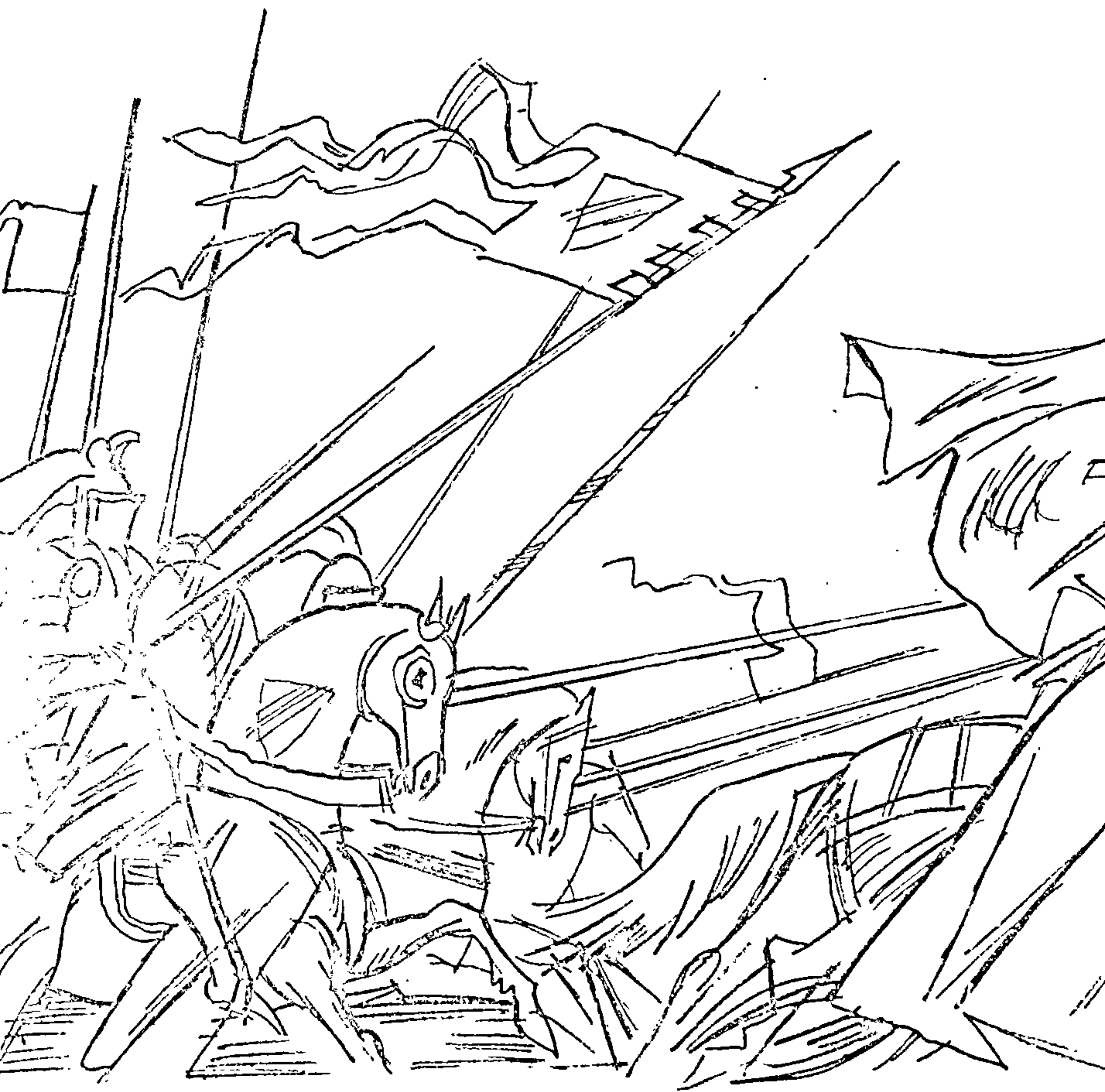

1958 10 24 11 32 11 33

ШАДЗМЫ

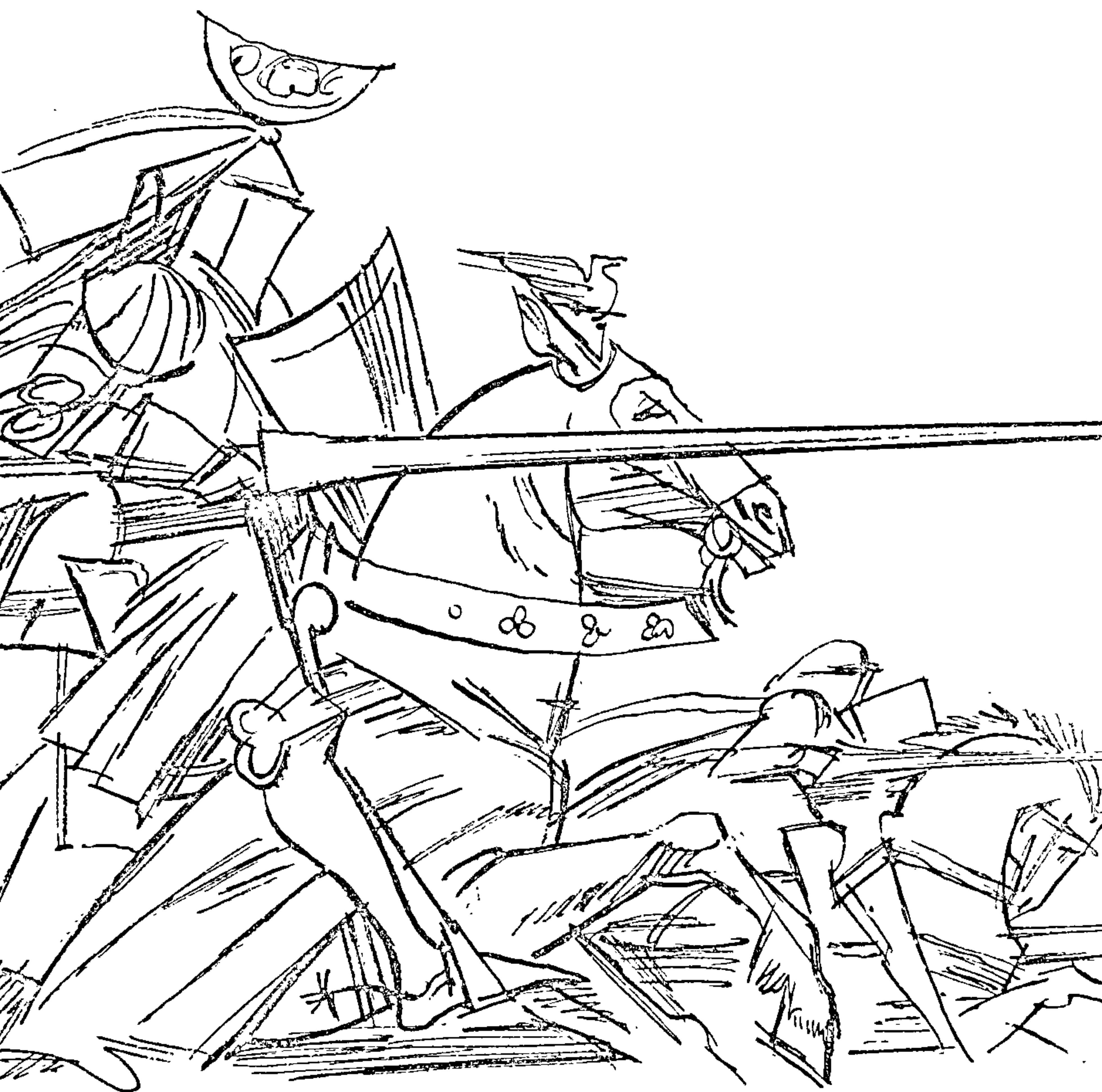

Пятро Бітэль
ПАЭМЫ

Пятро Бітэль ПАЭМЫ

Бел 2
Б 66

Рэцэнзент
АЛЕГ ЛОЙКА

Мастак
АРЛЕН КАШКУРЭВІЧ

Б $\frac{4702120200-136}{M 302(05)-84}$ 45-84

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1984.

*Сказанне
пра Апанаса
Берасцейскага*

Qui non habet in aere,
luat in corpore ¹.

У С Т У П

Назад на некалькі стагоддзяў
Ізноў вярнуцца я хачу,—
У час, калі работы годзе
Пяру хапала і мячу,
Сякеры, сошцы і лапаце;
Калі мужык у курнай хаце
Ад сцюжы, голаду гібеў,
Калі бурліў народны гнеў
Супроць паноў і іх улады,
А бунты, войны ды напады
Дабро знішчалі і народ
Праз не адзін дзесятак год.

Хачу вярнуцца я ў той час,
Калі кароль, папы, магнаты,
Ксяндзы, мапахі, уніяты
Былі валадарамі ў нас.

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

У Вільні ў канцлера Сапегі
Праходзіць дыспут дзелавы
Адносна тактык і стратэгіі
У дачыненні да Масквы.

Заслалі ёй аж двух Дзімітраў,
І вось з дваіх ні аднаго
Народ Масквы амбітны, хітры
Прызнаць не здумаў за свайго.

---

¹ Хто не мае грошай, той плаціць
свайёй асобай. (Лацінская прыказка.)

Дык канцлер кажа: «Ці не годзе
Нам у царэвічаў гуляць?
Няма ім веры ўжо ў народзе,
Дык мо трэ тактыку мяняць?»

Прашу выказвацца, панове,
Хто мае з вас праект які.
Ці нам на даўняй ткаць аснове,
Змяніўшы, скажам так, уткі,

Ці нешта новае наладзіць,
Чаго дагэтуль не было?»
«З Масквой нам цяжка будзе зладзіць,
Калі рабіць ёй зноў пазло,—

Сказаў Ружыцкі, ваявода,—
Бо як не выцерпіць яна,
То будзе зломлен мір і згода,
І можа ўзняцца зноў вайна...»

«Якая ж ваша прапанова?»—
Звярнуўся канцлер да яго.
«Што я? Вось так прыйшло да слова,
Спытайце іншага каго,
Ксяндза, папрыклад, езуіта,
А я жаўнер, не дыпламат...»

«Што ж, ад нікога з нас не ўкрыта,
Што сіл мы й коштаў клалі шмат,
Каб тыя планы ўрэчаісніць,—
Сказаў наважна езуіт.—
Прышлося так і гэтак ціснуць,
Часамі подкуп, часам спрыт
І розум пры перагаворах
Нам памагалі кожны раз,
Вядома, й нап бог быў за нас...
Заўжды сухім трымаць трэ порах,
Але апроч таго ў наш час
І нешта іншае ў занасе
На ўсякі вынадак трэ мець...

Вядома нам, што разышлася
Ў Маскве зноў чутка, што ўцалець
Усё ж царэвічу ўдалося,
Што ён хавасца ў Літве...
Дык вось нашырыць шматгалоссе
Аб тым, што тутка ён жыве,

Не надзвычайная ўжо справа,
А адпаведны кандыдат
Таксама знойдзецца...»

«Цікава,—

Сказаў епіскап уніяты,—
Дзе можна вышукаць такога,
Які б па прызнаках усіх
Пераканаць бы мог любога,
Што ён сапраўдны з іх траіх?»
«Навукай, добрым выхаваннем
Павінен ён пераканаць».
«Скажыце, скуль яго дастанем?»—
Спытаў Сапега.

«Сфармаваць,

Зляпіць такога мы павінны
Цішком, спакойна, спакваля
І да патрэбнае часіны
Хаваць нашчадка для Крамля.
Вось толькі так трэ ісці да мэты,
Каб на маскоўскі ўзвесці трон
Таго, хто будзе нам за гэта
Аддашым, верным аж па скон».
«Былі ж пам верныя і тыя,
А вось сустрэў нас рад няўдач,—
Прамовіў Радзівіл,— пустыя,
Здаюцца, ксёнжа, мне, прабач,
Задумы, гэтыя й намеры.
Маскву ўжо цяжка абдурцыць,
Цяпер не вельмі проста дзверы
У Крэмль Маскоўскі адчыніць
Пры дапамозе абібока,
Які б і ўсе навукі з'еў.
Там маюць пільнае ўжо вока
І затаілі слухны гнеў
За ўсе ранейшыя падкопы...»

«Гады было памылак шмат,
Цяпер мы знаем недахопы,—
Працягваў далей ксёндз прэлат,—
І зможам справу так павесці,
Што выйдзе так,

як трэба нам.

Не наясём мы ўшчэрбу чэсці
Дзяржавы нашай.

Папа сам,

Хай бог яму дапамагае,
На гэта нас благаславіў...

Ён просіць, нават вымагае
Рабіць усё, каб наш уплыў
На ўсход няспынна пашыраўся —
Туды, дзе ерасі ўвёў грэк,
Каб наша Русь, а з ёй Масква ўся
Прымкнулі к уніі навек».

«Ну што ж, паны, жадашце Рыма —
Загад, скажу я вам, для нас.
Відаць, праект мы гэты прымем,
Спрабуем шчасця яшчэ раз, —
Сказаў Сапега, — а дэталі
Даручым вам, айцец прэлат».

«А мы ўжо іх распрацавалі,
Ёсць на прыкмеце кандыдат.
Яшчэ вось толькі засталася
Знайсці пастаўніка яму,
Які б штодня гадзін па восем
Папрацаваў з ім праз зіму».

10
11

«А хто ж, цікава, кандыдат,
Якога роду, звання, ўзросту?» —
Спытаў епіскап уніянт.

«Як вам сказаць? Ён хлопец просты,
Бацькоў, радні ў яго няма,
Цяпер яму гадоў з пятнаццаць...»

«Чакайце, гэта ўсё дарма,
У гэтым трэба разабрацца...
Дык не падходзяць жа гады!» —
Усе вакол загаманілі. —
«Дзімітры б быў немалады,
Вы нам тут, ксенжа, штось зманілі!»

«Я не абмовіўся, паны,
Таго Дзімітра роль сыграная,
Да той не вернемся маю —
Цяпер рыхтуем мы Івана,
Унука Мнішака, сына
Дзімітра першага й Марыны.
Свайго, сказаць так, земляка
Ці ж падтрымаць мы не павінны?»

«Івана, кажаце? Вось як! —
Зноў загудзела памяшканне, —
Калі паставіць справы так,
Ніхто пярэчыць з нас не стане!
Дык хай жыве наш цар Іван!
Ідэя гэта неблагая!»

«Гады, відаць, зацвердзім план,
Ды толькі ўсіх прасцерагаю, —
Сказаў Сапега, — што маўчаць
Пра гэта трэба перад светам,
І хлопца школіць, навучаць,
Вядома, будзем над сакрэтам».

Яшчэ дабавіў езуіт:
«Настаўнік будзе рускай веры,
Падбаем, каб быў эрудыт,
Каб навучыў хланца ўсяму,
Што цар навінен знаць... каб дзверы
Ахвотна Крэмль адкрыў яму».

Гісторыя Гальшан губляецца ў вяках.
Быў гэта княства знакаміты цэнтр калісьці,
Знаходзіў слаўны Вітаўт тут гасцінны дах,
Тут ворагі шукалі славы і карысці.

Калі ж князёў гальшанскіх вымер род,
І Ягеллоны княства іх зліквідавалі,
Тады пасля змаганняў, подкупаў, пязгод
Князі Сапегі тут запанавалі.

І вось на скрыжаванні двух старых шляхоў,
На беразе Гальшанкі серабрыстай
Жыццё памалу пачало вяртацца зноў
У рытм прывычны.

Валадарна і фарсіста
Палац распалажыўся пры канцы сяла,
У цэнтры, побач з кляштарам — касцёл багаты,
А воддаль панскага і боскага жылля,
Як гурт авечак шэрых, сціснуліся хаты.

Жыве ў палацы-замку служак грамада,
У кляштары жывуць манахі-францішканы,
А ў тых халупах-будках люд ды гавяда
Бытуюць у бядзе й нястачы пастаяльнай.

Хоць са сталіцы недалёка да Гальшан,
Папы сюды цяпер наведваюцца рэдка,
Загляне часам на дзён колькі з Вільні пан,
Ці пані з дзетварою выберацца ўлетку,

Каб скінуць з чэрава залішні фунт вагі
Ды трохі адпачыць ад клопатаў бяздзелля,
Паездзіць між палёў, прайсціся на лугі
Ці за грахі ва ўласным каяцца касцэле.

А князя ўжо той канцлерскі высокі чын
Змушае жыць зімой і летам у сталіцы,
І шмат дзяржаўных абавязкаў і прычын
Скіроўвае яго ў паездкі за граніцу.

І вось сягоння печакана
Прыехаў князь. З ім быў манах.
А праз гадзіну ўслед за панам
Два панічы ўвайшлі пад дах
Старога замка над Гальшанкай.

З'явіўся к пану кашталю,
За ім слуга прынёс дзве шклянкі,
Віна бутэльку, квасу збан,
Талеркі, трохі перакускі,
Пакуль зрыхтуецца абед.

Сядзеў маўчком манах не рускі,
А князь сказаў:
«Дзяржаць сакрэт,
Скажы, ці ўмееш, пан Браціцкі?»

«Я верны, княжа, ваш слуга,—
Даў той адказ з паклонам нізкім,—
Я рад служыць вам, як мага.
Што трэба, толькі загадайце,
На колькі хопіць сіл маіх,
Зраблю ахвотна...

Выбачайце,
Чым мне ўслужыць у гэты міг?»

«Хвалю гатоўнасць і жаданне
Служыць мне верна і заўжды.
На гэты раз маё заданне
Цяжкім не будзе. Вось сюды
Прыедуць хутка ўслед за памі
Два з места Вільні панічы.
Адзін зусім юнец гадамі,
Другі настаўнік. Улічы:
Для ўсіх, хто толькі не спытае,
Малодшы — князеў, мой сваяк,
Адказ яго ўсім: сірата я.
А пан павінен знаць, аднак,
Глядзі ж не смей прагаварыцца,
Што ён царэвіч, што з Масквы,
Што ён Мішкуўны сын, царыцы...
Загад такі мой дзелавы:
Выгодаў лішніх ім не трэба,
Пакоі ў замку адвядзі,
Пільнуй, каб мелі хлеб, да хлеба
І за бясекай іх глядзі.

Малодшы пінацца Ян Луба,
Таго, што з ім прыбудзе ўраз,
Філософа з казацкім чубам,
Зваць Філіповіч Ананас.
Заданне іх: вучыць, вучыцца,
Ні з кім чужым не сябраваць!

Нібы чакаючы спакою,
Глядзеў маўкліва доўгі час
На парк стары па-над ракою
Настаўнік Лубы Апанас
І ўспамінаў гады былыя,
Старых бацькоў і родны кут,
Нястачы, радасці малыя,
Вучобу, поўную пакут...

Вось дасягнуў жаданай мэты —
Здабыў вучоную ступень,
І праца ёсць, —

прытулак гэты

Не стрэнеш лёгка кожны дзень, —
А сэрца ўсё чамусьці пые,
Грызе яго ўвесь час туга,
Хоць справы, клопаты зямныя
Нясе прызначаны слуга.
Няма, здавалася б, прычыны
Паддацца суму і журбе,
Ды вось трывожыць лёс айчыны,
Што гіне ў жорсткай барацьбе.

У гэты дзень халодны, слотны
Сябе хацелася вініць
За быт спакойны, бесклапотны,
Што мо не так павінен жыць,
Калі на мову і на веру
Вось больш ужо за трыццаць год
Ідзе пагонка, і не ў меру
Пакут кладзецца на народ.
Адмежаваўшыся ад свету,
Ці можа жыць спакойна ён,
Калі наўкол відаць прыкметы
Эпохі змрочных бурных дзён?

Нуда тут шэрая ў палацы.
Іван зубрыў заданы ўрок,
А педагог хацеў падацца
У парк, ды вось, нібы знарок,
Прыгнала раптам навальніцу.
Прыійшлося, стаўшы пры акне,
На нейкі момант запыніцца
І начакаць пакуль міне.

Аж нечакана, як заўсёды,
З'явіўся побач кашталян:

«Прашу, паночку, вашай згоды,—
Прамовіў хутка,—

ясны пан

Канчаў высокія навукі,
Дык знае, што рабіць і як...
Зайсці ка мне прашу, бо мукі
Кладуць на ёй смяротны знак...»

«Прабачце, я не разумею,
Якая справа тут у вас,
Шапоўны пане дабрадзею»,—
Сказаў на гэта Апанас.

«Дачка мая, дачушка Зося
Ляжыць, як быццам у агні.
(І што, адкуль яно ўзялося?)
Вось так гарыць ужо тры дні,
А мы не можам дапамогі
Ніякай ёй, бядачцы, даць,—
Прашу пайсці вас да нябогі:
Прашу вас нам паспагадаць.
Навукі ж вам усе вядомы,
Вы ёй маглі б дапамагчы...
Не задарма ж прашу, вядома,
Зайдзі, мой пане, палячы.»

Няма тут лекара другога,
Апроч, паночку мілы, вас.
Ў Ашмянны дальняя дарога
Ды ў гэткі сёння слотны час
Туды нялёгка дабірацца.
Слаў брычку ўчора я туды,
Ажно той лекар у гарачцы
І сам ляжыць. Дык ад бяды
Шукаю ў вас ратунку, пане...»

«Не лекар я, ды ўсё ж зірну,
Ў якім дачушка ваша стане»,—
Сказаў Панас гаваруну.

Яны сышлі па калідоры
Ў палаца левае крыло,
Дзе жыў Браніцкі.
Ў спальні хвораі
Паўзмрочна, горача было,
І толькі свечка ля распяцця
Крыху рассеівала той змрок.

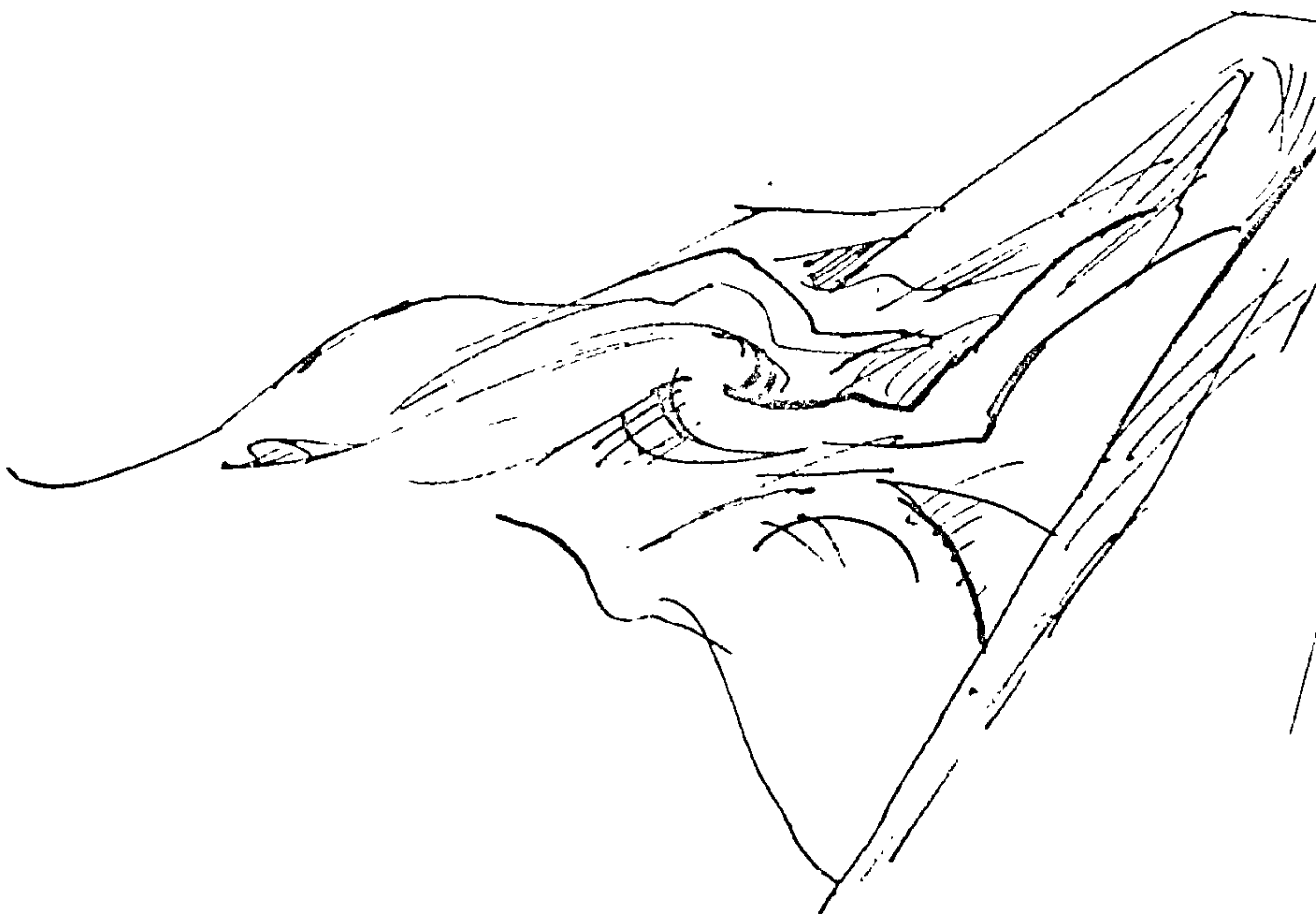
Пры ложку згорбленая маці
Сядзела, ўсклаўшы слёзны зрок
На твар, што ўвесь палаў ад жару,
На рук васковых неспакой...

Ступіў настаўнік крокаў з пару,
Абвёў вачыма ўвесь пакой
І падышоў да ложка хвораі.
Яна ў бяспамяцтве была,
Зусім аслабленая змораі.

Прыпёрся бацька ля стала,
А маці, ўстаўшы, пазірала
З мальбою ў вочы юнака:
«На вас падзея ўся», — сказала,
А з воч лілася слёз рака...

Рука папепкі церабіла
Нярвова коўдру на грудзях.
Ён змацаў пульс. Так сэрца біла,
Што аж яго пасцігнуў жах,
Што вось-вось можа разарвацца...

«Спакойна, — сцішыў сам сябе, —
Тут нельга, братка, хвалявацца,
Аздайся цалкам барацьбе,
Калі яна табе пад сілу.

А ці пад сілу? Адступіць?
Без бою здаць дзяўчо ў магілу?
О не! Таго не можа быць!
Маё ўсё ўменне і старанне
Павінен я тут прылажыць!»

18
19

Бацькоў пацешыў:

«Панна ўстане,
Дачушка ваша будзе жыць,
Але вам прыйдзеца загады
Мае спаўняць праз нейкі час».

«Ой што вы, што вы! Будзем рады!» —
Бацькі запэўнілі ў адказ.

«Тады адкрыўце акашніцы,
Ўзняміце шторы на акне,
Акно рассуньце і з крыніцы
Збапок вады дастаўце мне».

І па загаду кашталяна
Было ўсё выканана ўраз
Дакладна, ціха і старанна,
Так, як падказваў Апанас.

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЁРТЫ

У Вільні ў канцлера Сапегі
Нарада важная ідзе.
«Вітаю вас, сябры-калегі,
У нашай цеснай грамадзе, —
Прамовіў канцлер урачыста, —
Всё мы сабраліся зноў тут,
Каб кожны з нас мог асабіста
Разумны вынесці прысуд
Даўно пачатай намі справе.
Сягоння трэба нам рашыць
(Бо скоро буду я ў Варшаве),
Як справу Лубы завяршыць.
Вядома нам усім, панове,
Што па маскоўскі царскі трон
Па нашай згоднай пастанове
Намечан хлопец той быў. Ён
Жыве ў адным з маіх памесцяў
Ужо без мала два гады.
Вось гэту справу трэба ўрэшце,
Каб не нажыць якой бяды,
Давесці сёння нам да ладу...»

«Чаму — бяды? — тут запыталі, —
Мо вы раскрылі, княжа, здраду?
Ці перанюхалі ў чым наўсталі?»

«О не, паны, не ў здрадзе справа,
 А ў тым яна, што царскі трон
 Чакаў час нейкі Ўладзіслава.
 Ужо ў Маскве мо быў бы ён,
 Каб атрымаў на гэта згоду
 У свой час бацькі-караля,
 Ды той, не даўшы сышу ходу,
 Сам здумаў папам стаць Крамля.
 Таму, панове, можа стацца,
 Што мы ідзём супроць двара,
 Дык вось у гэтым разабрацца,
 Па-мойму, самая пара.
 Ды ёсць і іншыя прычыны,
 Каб зараз нам абмеркаваць,
 Ці справу мы спыніць павінны,
 Ці той намер ажыццяўляць».

«А я пра гэта ўжо й забыўся,—
 Сказаў маршалак Радзівіл,—
 Мяне б пап канцлер не здзівіў,
 Калі б з няўдачай прымірыўся.
 Бо я меў гэткае ўяўленне,
 Што справа скончана спаўна,
 Ды канстатую на здзіўленне,
 Што зноў пра тое ж гамана.
 А можа стацца, што Варшава
 Прыпіша здраду нам усім
 І будзе мець на гэта права.
 Нам апраўдацца няма чым,
 Бо як дакажаш,

што не зналі

Мы пра намеры караля,
 Калі з Масквою ваявалі,
 Як мір падпісвалі... й пасля.
 А з хлопцам трэба развязацца,
 Няхайі не муляе вачэй.
 Яму ўжо колькі?

Год пад дваццаць?

Ну з гэткім справіцца лягчэй:
 Узяць яго прыдворным можна
 Ці прыпісаць у полк які,—
 Цяпер наш час такі трывожны.
 Я так мяркую...»

«Што стралкі,
 Прабачце, вельмі нам патрэбны,—
 Сказаў на гэта езуіт,—
 Вы праўду кажаце. Хвалебны,

Я так сказаў бы, князь, ваш спрыт
Рашаць адным замахам справы,
Аднак, дазвольце мне сказаць,
Прыпомніць, пане мой ласкавы,
Што права звязваць, развязаць
Ідзе з апостальскай сталіцы. »

«У справах веры — гэта так...»

«А дзе, прабачце мне, грапіца,
Дзе, скажам, той відомы знак,
Які палітыку ад веры
Ці то ад веры быт людзей
Сапараваў бы?»

На паперы,
А не ў жыцці, князь дабрадзей.
Мы Лубу з пушчыяваі згодай
На трон маскоўскі бераглі,
Ён каралю не перашкода.
А што ў той час рабіць, калі
Ні каралю, ні Ўладзіславу
Не ўдасца царскі трон зацяць?
Якую зноўдзем мы падставу
Свае правы там спаганяць?
А гэты хлопец — туз казырны,
Яго прад'явім мы тады,
Як не паможа дыкурс мірны,
Ні міжнародныя суды.
А ягамосць, наш круль ласкавы
Пра Лубу ведае здаўна,—
Без згоды Рыма і Варшавы
Не ідзе ў нас справа ні адна.
Чаму усё ж пытанне гэта
Сягоння зноў узнялі вы,
Пан канцлер?»

«Што ж, скажу — кабета...

Адноі прыйшло да галавы,
Што наш, названы тутка, Луба,
Ні даць ні ўзяць, а сын яе,
Што хлопец быў адняты груба,
Дык супакою не дае —
Ўрычыць на вуліцах народу,
Што ён не царскі сын Іван
І не шляхоцкага нат роду,
А просты хлопец, сын сялян...»

«Навошта брэша баба злая?
Што Луба Ян — шляхоцкі сын,
Дакладна ўвесь наш ордэн знае,
Мы маем доказ не адзін.
А сцішыць бабу тую можна,—
Працягваў далей езуіт,
Перажагнаўшыся набожна,—
Людское сэрца не граніт:

Як за чырвоны не прыкусіць
Яна расхлябаны язык,
Дык змоўкнуць той яе прымусіць,
Хто гэта ў нас рабіць прывык».

«Масква ўжо мае Міхаіла,—
Сказаў епіскап уніят,—
Яго сагнаць патрэбна сіла,
Дык не акупіць выйгрыш страт.
Супроць Жыгіманта — баяры,
Як нам вядома, і папы,
А гэта, так сказаць, філяры
Дзяржавы іхняй і слупы.
Яны баяцца рымскай веры,
Якую ўнёс бы ім кароль,
Таму прад ім зачыняць дзверы,
Ці іх прасі, ці іх пыволь.
А нам цяпер няма выграння
Ізноў ісці на іх вайной.
Крулеўскай міласці старанні
Дарэмны ўсе, на погляд мой,
Адносна пат і Ўладзіслава.
Раней прынялі б мо яго,
Пакуль ішла войск нашых слава,
А сёння, маючы свайго
Цара, на чутках, не дурнога,
Масква не згодзіцца прыняць
Ні аднаго з іх, ні другога...

Ну, а пра Лубу што сказаць?
Па-мойму, хай яшчэ набудзе
У кандыдатах на цара,
А там яго мы справу ўзбудзім,
Як прыйдзе зручная пара».

«І я лічу, што зараз шкода
Запланаванае ламаць,—
Сказаў Ружынскі, ваявода,—
Бо, скажам так, адкуль нам знаць,
Што будзе заўтра, за дзён колькі,
За месяц, год, за два ці тры.
Трымалі Лубу часу столькі,
Мо і дачакаемся нары,
Калі ён зможа нам прыдацца
Ці ў мірны час, ці ў час вайны.
І нам няма чаго баяцца —
Я гэтак думаю, наны».

«А вось з вучобай, хто мне скажа,
Што, як у будучым рабіць? —
Спытаў Сапега. — Вось што вяжа!
Далей працягваць ці спыніць?
Дзе, на якой трымаць ступені
Мы будзем далей іонака?
Увесці ў свет? Трымаць у ценю?
Жаніць? Зрабіць з яго стралка?..»

І доўга ў поч ішлі дэбаты,
Куды хлапца накіраваць.
Нарэшце быў праект прыняты:
Вучобы больш не прадаўжаць,
У лік Сапегі слуг прыдворных
Часова Лубу залічыць,
Трымаць яго ў адзежках чорных,
А хто і скуль ён, хай маўчыць.
Яго ж настаўніку Панасу,
Паводле ўмовы, чыніш аддаць,
І хай ідзе. Праступкаў масу
За ім прыйшлося ўсім прызнаць:
Цярпець ён уніі не можа,
Бо з верай звязаны старой,
Народ бунтуе і, быць можа,
Наладзіў Лубу на свой строй.
Браніцкі ўжо даўно даносіць,
Што Філіповіч — шарлатан,
І французкіяцы нават просяць
Забраць схізматыка з Гальшан.
Калі Браніцкаму даць веры,
Дачку яго абваражыў
І, як піводзіш з кавалераў,
Яе давер'е заслужыў...

«Ну што ж, туды яму і дарога,
Няхай сыходзіць нам з вачэй!» —
Сказаў і бровы зморшчыў строга
Галоўны княства казначэй.

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

Спаўзаў з палёў апошні снег,
Рака спакою больш не знала,
Аковы зімнія ламала
І, разгуляўшыся, наспех
Лугі і поймы запаўняла.

Развееў вецер згусткі хмар,
І сонца ясна асвяціла
Палёў разбуджаных абшар,
І дальні лес, і парк дрымотны.
Вясны гарэзлівая сіла
Зайграла ў песнях жаўрука,
У крыках птушак пералётных,
У зыках мушкі і жука,
У першай кветцы на сугрэве
І ў тых, разгойданных на дрэве,
Што прагнуць хутка разгарнуцца,
Мільёнах радасных пупышак.

«А сёння Зосі апрануцца
І выйсьці трэба дзе ў зацішак,—
Сказаў Брапіцкаму Панас.—
Хай пасля немачы цяжкое
У гэты вольны цудоўны час
Яна рассталецца з пакоем,
Няхай пагрэецца на сонцы,
Адчуе водар веснавы —
Пах лісьця прэлага й травы.
Напэўна, здаўся ёй бясконцым
Той час яе немагаты».

І вась з палаца ў парк сівы
З падмогай служак выйшла Зося.
Віталі дрэвы і кусты
Яе вясеннім шматгалоссем,
А лёгкі ветрык лашчыў твар
І выклікаў румянец кволы.

Зімы мінулае кашмар
І роі пачуццяў невясёлых —
Адчай, бяспамяцтва, надзея
І свет пусты і анямелы —
Усё памалу адступіла,
Пайшло ў няпамяць прад падзеяй,
Што вось яна, хоць і нясмела,
Нагамі ўласнымі ступіла
На сцежкі паркавай пясок,
Дзе кожны ўздых і кожны крок
Цудоўнай дзеяй пацвярджалі
Прыліў у цела новых сіл.
О як жа здаўся свет ёй міл!

І гэты парк, і тыя далі,
Хмурышкі ў небе, сінь вады,
Люстэркі луж, што праглядалі
З-за дрэваў стройнай чарады —
Усё навокал хвалявала,
Пяшчотна лашчыла душу.
Здаецца б, вось расцалавала
Пад гэтых дрэў магутны шум
Усіх людзей і ўсё на свеце
Туліла б зараз да грудзей!
А сэрца мела на прыкмеце
Яго... найлепшага з людзей,
Які адняў яе з рук смерці,
Які змагаўся доўгі час,
Каб не дазволіць ёй памерці,
Ён — мілы, любы Апанас.

Ён быў ёй лекарам і нянькай,
Дарадцам, сябрам і слугой,
Калі з затоенай тугой
Даваў ёй зелле, ставіў бацькі...

Калі міналі дні і ночы,
Снягамі сынала зіма,
А смерці цень не адступаўся,
Тады накой яе дзявочы,
Яе лячэбніца й турма,
З яго з'яўленнем ажыўляўся.
Бывала, доўгія гадзіны
Пачварных жудасных начэй
Ён, не адводзячы вачэй,
Праседжваў моўчкі ля гардзіны
Яе высокага акна.

А як суцішана яна,
 Павекі змружыўшы, драмала,
 Ён падсядаў бліжэй, бывала,
 І ў твар яе глядзеў бяззводна.
 І быў тады ён гэткім родным,
 Такім бясконца дарагім,
 Што ўжо, здавалася, з другім,
 З ніякім больш пiдзе, ніколі
 Не будзе гэтак добра ёй.
 І жар спадаў, сціхалі болі...

Любой гадзінай і парой
 На кліч з'яўляўся ён, бывала,
 І не паскардзіўся ні разу,
 Што сну, спакою яму мала,
 І што яна сябе (перш, зразу)
 Не вельмі ветліва вяла...
 Дык вось сцяжынкаю ішла
 І дні былыя ўспамінала.

А ў гэтым часе на балконе
 Стаяў і думаў Апапас
 Пра дзень далёкі ўжо сягошя,
 Калі сустрэў ён першы раз
 Вось гэту кволую дзяўчыну.

Знайшоўшы нейкую прычыну,
 Яна зайшла ў той калідор,
 Дзе з Лубам ён кватараваўся.
 З пакоя выйшаўшы, ва ўпор
 Ён з ёю твар у твар спаткаўся.
 Яна, як ружа, ўспалымцела,
 Аднак, упэўнена і смела
 Сказала:

«Папе педагог,
 Я — Зося, дочка кашталяна,
 Я знаю вас, бо пастаянна
 Праз вокны ў парку бачу вас.
 Мо пап бы мне пазычыць мог,
 Хоць на зусім кароткі час,
 Ну хоць якую-небудзь кніжку.
 Нуда ў нас тут, а часу лішку
 Хацела б я заняць чытаннем...»

«Ахвотна дам,
 ды вось пытанне:
 Ці тое з кніг, што я тут маю,

Цікавасць вашу задаволіць,
Бо павуковыя ўсе...»

«Знаю,

Ды я магу сябе зняволіць
І прачытаць і зразумець
Не толькі казкі і балады.

А як не дам часамі рады,
Тады прашу на ўвазе мець,
Што к вам з пытаннямі звярнуся».

30
31

І вось тады ён завінуўся —
Прыпёс ёй кніжку, растлумачыў,

Якія скарбы ў ёй схаваны.
Аднак дзяўчыны больш не ўбачыў,—
Прыйшоў Браніцкі ўсхваляваны,
Прынёс з падзякай тую кнігу,
Прасіў прабачыць за фатыгу,
Якую панна прычыніла,
І просьбу ветліва і міла
Выкладваў пану педагогу,
Што не жадаў бы,
каб нябогу
Навукі кніжныя муцілі.

«Жанчыне хопіць тых пазнанняў,
Што ксёндз ды маці прышчэпілі,
Бо ад навук ды ад чытання
Ва ўгоду тым замежным густам,
Прабачце мне, адна распуста.
Дык вось прашу вас, мой паночку,
Ніяк не ўздзейнічаць на дочку,
Ні кніжнай мудрасцю,
ні словам»,—
Закончыў ён сваю прамову.

І ёй, відаць, забаранілі
З вучоным мужам сустракацца.
Але праз месяц ці дзён дваццаць
У замку ўсе загаманілі,
Што Зося цяжка захварэла.
Лячылі, ведама, няўмела
Яе мамахі і шаптухі,
Аднак цяжкой бацькоўскай скрухі
Яны ніяк не разагналі,
Бо з кожным днём маршела Зося.

І вось тады ім і прыйшлося
Прыйсці з бядой к яму, Панасу,
Прасіць ягонай дапамогі.
Мінула з дзён тых многа часу,
Пямала страху і трывогі
Перажылі бацькі і слугі,
Пакуль устала зноў на ногі
Дзяўчо,
якое ўсе любілі...

Праз нейкі час з усёй акругі,
 Прайшоўшы вёрсты, нават мілі,
 Сляпыя, хворыя, калекі
 З'яўляцца сталі к педагогу
 Па слова добрае і лекі,
 Пры тым што дня іх прыбывала.
 І вось калі народу многа
 Ля брамы замкавай стаяла
 І гучным стукам у вароты
 Пусціць да лекара прасіла,
 Браніцкі выйшаў да галоты
 І аб'явіў,
                     што змусіць сілай
 Падацца прэч усіх ад брамы,
 Калі не пойдучь неадкладна.

Папас у момант гэты самы
 Хацеў за іх прамовіць слова,
 Ды кашталяні сказаў зларадна:
 «Ці часам пан не адмыслова
 Сюды склікаеш гэту марнасць?
 Аднак, такая папулярнасць
 Па-мойму, можа вам зашкодзіць.
 Таму, прашу вас, калі ласка,
 Сваіх трымацца абавязкаў
 І тутка мне не валаводзіць».

Пачаў памалу разбрыдацца
 Натоп дарогай і паўз стаў...

Але з народам сустракацца
 Папас усё ж не перастаў.

Наведваць сам стаў люд убогі
 У змрочных хатах-буданах,
 Дзе ён ад рознае знямогі
 Тых, хто прасіў яго, лячыў
 І, як пустэльнік ці мапах,
 Спрадвечным праўдам іх вучыў.

А пачуццё, што ў ім нясмела
 Узнікла ў дні хваробы Зосі,
 За кожным днём мацнела, спела
 І канчаткова развілося
 У найшчырэйшае каханне.

Дзяўчыны смелае прызнанне,
Што ён даўно ёй люб і міл,
Яго надзвычай акрыліла
І новы свет яму адкрыла,
Але ён ведаў — іхніх сіл
І ўсёй настойлівасці волі
Бадаі не хопіць для таго,
Каб ім злучыцца ў адной долі.

«Бацькі не згодзяцца ніколі,—
Сказаў ён разу аднаго,—
Каб ты маёю жонкай стала,
Дык што ў нас будзе з нашым шчасцем?
Відаць, цябе мне трэба ўкрасці.
Мяне б такое не стрымала,
Але ці вынесеш ты гэта?
Вось з чым павінен я лічыцца...»

«А мо ўзмацнею я за лета?
Не трэба будзе больш лячыцца,
Тады з табою падамося,
Куды ты здумаеш ісці,
Калі б часамі не ўдалося
Да ладу з таткам мне прыйсці.
Бо мама, ведаю, не будзе
Пярэчыць мне і згоду дасць.
Яна мне кажа: лепш бязлюддзе,
Абмову выцерпець, напасць,
У хаце жыць гнілой, пахілай,
У кляштар лепш сябе схаваць,
Чым быць адданай замуж сілай
І век з нялюбным векаваць.

Здаецца мне, праз час каторы
Мы зможам тату ўгаварыць,
Хоць знаю я яго «гуморы»,
Ды будзем верыць і любіць».

І ён дзяўчыне не пярэчыў,
Хоць знаў, што мноства перашкод
Яму рыхтуе гэты год,
Што трэба сіл печалавечых,
Каб здолець ім перамагчы
Адсталасць, коснасць, забабоны,
Шляхоцкі гонар... і ключы
Знайсці к Браціцкага «сукошнай»
Неўраўнаважанай душы.

Ды і не толькі ён паўстане,
 А ўсе сумлення таргашы —
 Ксяндзы, мапахі, уніяты
 Не пашкадуюць сіл, старашня,
 Каб не збыліся тыя сваты.
 Для іх — мужык ён і схізматык,
 Без роду-племені галыш
 І да таго ішчэ на дадатак
 Бунтар народа. Ну дык ці ж
 Магчыма ждаць ад іх спагады?

Ён гэта добра разумеў
 І, не знайшоўшы іншай рады,
 Душыў у сэрцы боль і гнеў.

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

Сплывала ў прочкі з неба хмара,
 За ёй пахмуркі — нацянькі.
 Між вольх, кустоў уздоўж ракі
 Лягла, як лёгкі вэлюм, пара.

Будзіў жаўрук звапочкам поле.
 Духмяны водар веснавы
 Ад свежаўкошанай травы
 Ішоў далёка ў наваколле.

Было так ціха і прыгожа
 Сярод лугоў і збажышы,
 Як толькі ў нас парой вясны
 У гэткі ранні час быць можа.

Цішком, устаўшы на світанні,
 Праз парк, праз тайны пералаз,
 Як і бывала ўжо не раз
 Настаўнік рушыў на спатканне
 З людзьмі, якія папрасілі
 Праз басаногіх пасланцоў,
 Каб ён да іх хутчэй прыйшоў,
 Бо хтосьці ў вёсцы абяссілеў.
 Хоць знаў, што дзейснай дапамогі
 Не зможа ён без лекаў даць,
 Ды мог парадзіць, спагадаць,
 Рассеяць родзічаў трывогі.
 Таму на кліч не адазвацца,
 Калі сярмяжнік у бядзе,

Лічыў злачыствам, дык ідзе
На край сяла к убогай хатцы.

Зайшоў у змрочную камору:
«Дзень добры вам, гаспадары.
Няіначай, бацька ваш стары,
Як і раней, зноў цяжка хворы».

«Ды не. Другая ёсць прычына
Зварнуцца к вам у гэты раз.
Вось тут спынілася у нас
Старая хворая жанчына
І вельмі хоча вас пабачыць.
Ледзь-ледзь прыдыбала сюды
(І трэба ж нам такой бяды),
Злягла ў гарачцы і маячыць».

«Адкуль яна, чаму не дома
Ёй давялося захварэць?»

«Прыйшла, як стала ўжо цямнець,
А хто яна, нам невядома.
Адразу нам сказала ўчора,
Што трэба ёй пабачыць вас,
І ўжо пыталася не раз,
Ці вы наведаецеся скора».

За печку хворая стагнала.
Ён сеў на зэдлік побач з ёй.

«Прабачце мне за неспакой,
Ды вельмі ж часу ў мяне мала,—
Пачуў ён ціхі голас хвораі.—
Хачу я ўпэўніцца йшчэ раз,
Хто ў замку... вучыцца пры вас
Пад пільнай вартаі і запораі».

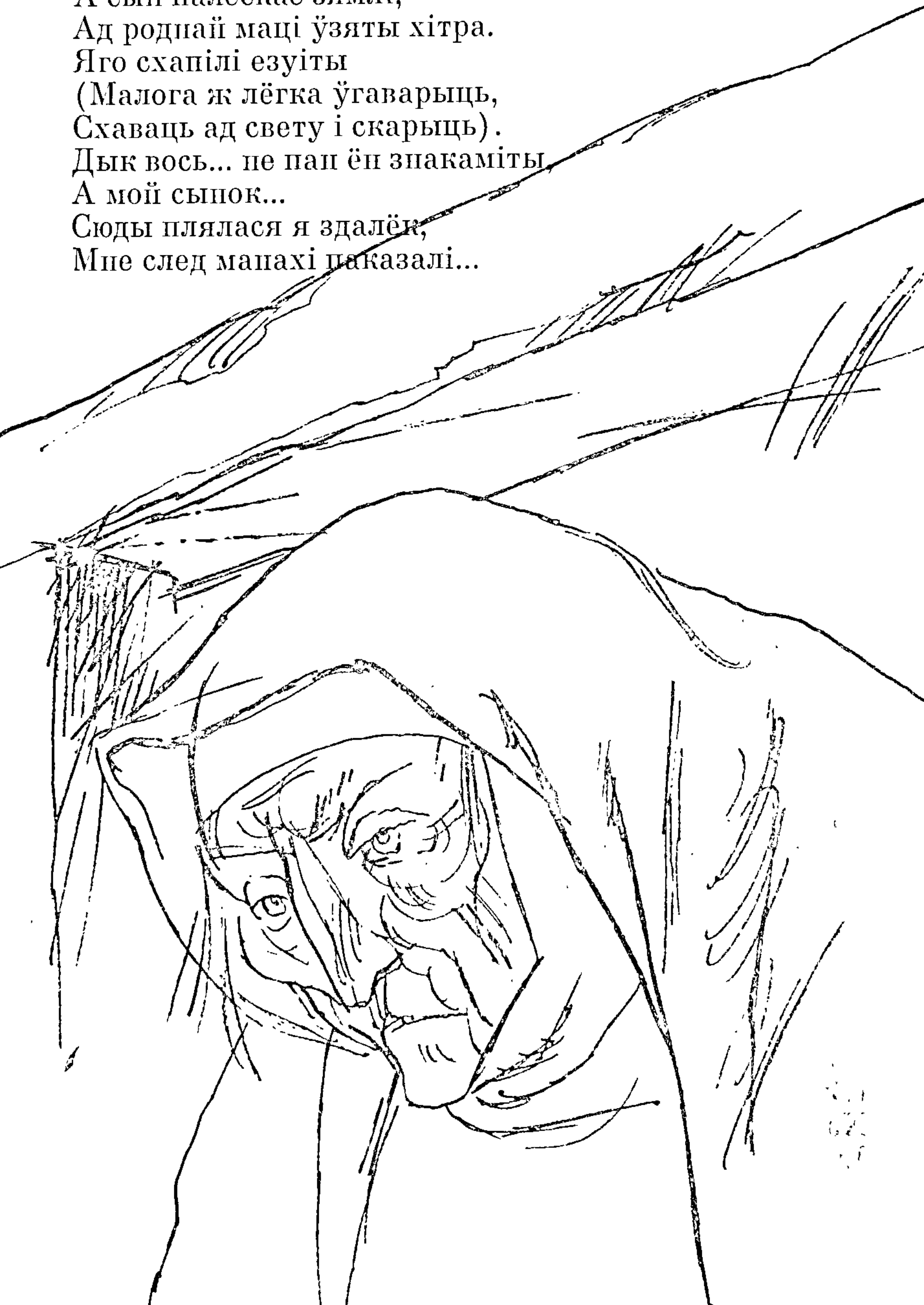
«Завецца той юнак Ян Луба,
Ён князя-канцлера сваяк.
Чаму цікавіцеся так
Вы ім?»

«Мыляецеся груба
Ці мо, на княжаму загаду,
Вы мне не смееце сказаць,
Хто ён такі, адкуль, як зваць?
Але, дазвольце, я прысяду,
Бо вельмі дух мне занірае...»

Памог ёй сесці Апанас,
Паднёс глынуць у кубку квас,
Тады прадоўжыла старая:

«Хто ён, адкуль, як зваць, я знаю,
Бо я паўсвету абышла,
Пакуль яго вось тут знайшла,
Ды толькі позна, бо ўміраю.

Ён не царэвіч, сын Дзімітра,
Як вам магнаты наплялі,
А сын палескае зямлі,
Ад роднай маці ўзяты хітра.
Яго схапілі езуіты
(Малога ж лёгка ўгаварыць,
Схаваць ад свету і скарыць).
Дык вось... не пап ён знакаміты
А мой сыноч...
Сюды плялася я здалёк,
Мне след манахі паказалі...

Манахі нашы, не ўніяты...
А вось чужышцы, лаціняне
Давалі водкуп мне багаты,
Каб я пакінула старанні
Знайсці яго... і пагражалі...
Пасля казалі мне, што звер
Яго забіў і што цяпер
Надарма пошукі і жалі.
Я ім не верыла, шукала...
Не для сябе, а для яго.
І вось скажу дзеля чаго:
Яшчэ на свеце не бывала,
Каб лгун шчаслівым заставаўся...
А вось манахі ды папы
Яго гадуюць для маны... —
Каб ён маніў і не хістаўся,
Каб ён забыўся пра сумленне,
Прадаў пячысціку душу...

Няспынна бога я прашу —
Яму вымольваю збаўленне...
Пашто яму чужая слава?
Ну, каб зманіў ён, скажам, раз,
Ну, скажам, лгаў там нейкі час,
Дык то зусім другая справа —
Народ наш грэшыць, бо гаруе...
Але маніць праз цэлы век!
Таго яму ні чалавек,
Ні бог ніколі не даруе...

А хай ён толькі паслізнецца,
Няхай адкрыецца мана, —
Пачнецца бунт, разня, вайна...
Куды яму тады падзецца?
Як перанесці страх і сорам,
Калі пачнуць яго прэч гнаць
І здзек чыніць, і праклінаць
Асобна кожны і ўсе зборам?..
Было ж ужо ў Маскве такое...
Дык дапусціць я не магу,
Каб з сына мне ілжы слугу
Лянцілі вы сваёй рукою...

Таму, накуль яшчэ я ў сіле
(Вы, кажучь, чэсны чалавек),
Хачу прасіць вас, каб на здзек
Івана вы не панусцілі...

Калі б магла яго я ўбачыць,
Сказала б мо яму сама
Пра гэта ўсё... але, дарма,
Не ў сілах лёс мы перайначыць...
Ды ці ў старой жабрачцы хвораі
Прызнаў бы маці ён сваю?..
Вось я прад господам стаю,
Бо чую: мне шторааз то гораі,
І вас прашу, мой пане мілы,
Няхай даведаецца ён,
Што шмат гадоў ажно па скоп,
Наколькі мне хапала сілы,
Яго я, плачучы, шукала...

А зараз вось праз вас прашу:
Няхай не губіць ён душу,
Няхай ідзе куды папала,
Абы далей ад ашуканства...
Цяпер ён дужы, малады,
Дык працу знойдзе заўсягды
Без езуітаў і без панства...»

Лягла і нейкую часіну
Маўчала, ўгледзеўшыся ў столь,
Пасля спытала, змогшы боль:
«Ну ці раскажаце вы сыну
Пра ўсё, што я казалася тутка?»

«Абавязкова раскажу!
Пайду к яму і прыкажу
Сюды да вас з'явіцца хутка!
А гаспадыні дам загады,
Каб згатавала вам адвар
З травы, якая зніме жар
І сцішыць сэрца перапады.

Вам трэ спачыць, не хвалявацца,
Тых зёлак выпіць і паспаць,
Іван не змусіць вас чакаць —
Захоча чым хутчэй спаткацца».
Падаўся ў замак хуткім крокам,
А думка мучыла адна:
Дык, значыць, гэта ўсё мана!
Ілжы служу, хоць пенарокам.
Рыхтую, значыць, самазвацца
За тымі ўслед, што не змаглі
Ўтрымацца колісь у Крамлі.

Дык вась якога выхаванца
Падсунуў мне ты, князь-дабродзей!
Ну што ж, службыў я, покуль мог,
Але ўжо далей, бачыць бог,
На гэтай службе быць мне годзе.

А як Іван? Няўжо не знае,
Хто ён такі, скуль родам ён?
Ці проста ён хамелеон
І роль сваю свядома грае?
Ды зараз высветліцца справа.
Ён дасць мне ясны свой адказ.
Недамаўляйце паміж нас
Не можа мець падстаў і права!

Але чаму ў нас пасцеж дзверы
І непарадак навакол?
У шафе пуста, ссунут стол,
Лісткі валяюцца паперы,
І з ложка ўся пасцель забрана...
Чаму ж тут гэткі балаган?
А дзе ж падзеўся сам Іван?
Зірнуў і ўбачыў кашталяна,
Які ў дзвярах цішком з'явіўся.

«Вось покуль наі шнацыраваў,
Тут адбылося колькі спраў,—
Прамовіў ён, а твар скрывіўся
Усмешкай хітраю і ўмільнай.—
Ад князя мне прыйшоў наказ,
Каб безадкладна, хутка ўраз
З прысланай вартай неадхільна
Адправіць княжыча ў сталіцу,
Вось ён і выехаў...»

«Калі?»

«Гадзіны тры ўжо мо праішлі.

А тут яшчэ, каб не забыцца,
Пакет вам князеў перадалі...»

Раскрыў, зірнуў. Ну так,— разлік.
Заробак выйшаў не вялік,
Ды так ці так, не жыць тут далейі.

«А з чым з'яўлюся я ў той хаце,
Дзе на запечным тапчане
Ў трызненні, можа, ці ў паўсне
Чакае сына свайго маці?—
Заклапаціўся не на жарты
Навінай гэтай Апанас.—
І трэба ж сёння вось якраз,
Каб гэтак лёс паблытаў карты!»
І ля стала на бераг крэсла,
Адчуўшы раптам стому, сеў.

Прыпомніў, што яшчэ не еў,
Калі абед яму прынесла
Дзяўчына з кухні, як заўсёды.
Яна зірнула навакол,
Талеркі ставячы на стол,
І прашаптала:

«Я пагоды
Раней пабачыць вас не мела
І не магла вам перадаць
Таго, што вам цікава знаць...»

«Ну дык кажы, раскавай смела,
Няма апроч нас тут нікога».

«Пан Ян адбыў, ужо ад нас...»

«Я гэта знаю».

«Ў той жа час
Адсюль паехала пябога,
Паненка наша, панна Зося...»

«Як так, паехала?! Куды?»

«Не знаю, пане. Пелады,
Ці толькі гэтак нам здалося,
Цяпер былі ў яе з бацькамі.
Пагрозы пана, пані плач
Мы чулі ўчора. Пан, прабач,
Вас абзываў ён байіструкамі,
Даваў і іншыя мянушкі...»

Ды вы ж не выдайце мяне,
 А то бізун не абміне
 Плячэй гаротнай панскай служкі.
 Дык Зосю з паняй пан адправіў,
 Відаць, у нейкі дальні шлях.
 Яна так плакала, аж страх!
 І ксёндз іх крыжам благаславіў.
 Яны з двара, а ў браму замка —
 Чатыры конных гайдукі.
 Каня ў сядле за павадкі
 Вялі з сабой, пасля ў напрамку
 Ашмян з Іванам паскакалі.

Ад панны Зосі — лісцік вам;
 Сказала я, што перадам.
 Мы ўсе ад рання вас шукалі...»
 І, распусціўшы трохі станік,
 Дастала ліст і падала.

Ён адарваўся ад стала
 І ля акна пачаў чытанне:
 «Мой дарагі, найлепшы, любы!
 З табой нас хочуць разлучыць.
 Злуецца татка і крычыць,
 Кляне цябе, жадае згубы.
 А мама? Мама толькі плача.
 Мяне адгэтуль павязуць,
 Ды ты мне вер і верным будзь,
 Дык буду я тваёй, юначка!
 Табе я вестку неадкладна
 Адтуль падам, дзе буду я.
 Цяпер бывай, душа мая,
 Прабач, што так пішу няскладна,
 Ды ўсё так выйшла печакана.
 З табой сустрэцца не магу,
 Шлю гэты лісцік праз слугу...»

«Дык вось і ўсё. Ці ў кашталяна
 Развагі, сэрца ёсць пямнога? —
 Спытаў з прылівам горкіх слёз.—
 Куды ён хворую павёз?
 Чым адгукнецца ёй дарога?
 Няўжо не хоча ён лічыцца,
 Што мо смяротны прыгавор
 Дачцэ выносіць? Ёй надзор
 Патрэбен пільны, і лячыцца
 Яшчэ ёй прыйдзеца не мала:

Не хопіць мо яшчэ і год,
Бо певядома, ці сухот
Яна, бядачка, не дастала!»

«Пайсці, сказаць мо кашталяну,
Што ён, бязмозглы, патварыў,—
Быў першы водгук і парыў.—
Ды не. Злаваць? Вярэдзіць рапу?
Яго ж нішто працяць не зможа!
Не скажа ён мне, дзе яна.
Ды мне яе, хоць з пекла дна
Любоў мая дабыць паможа!»

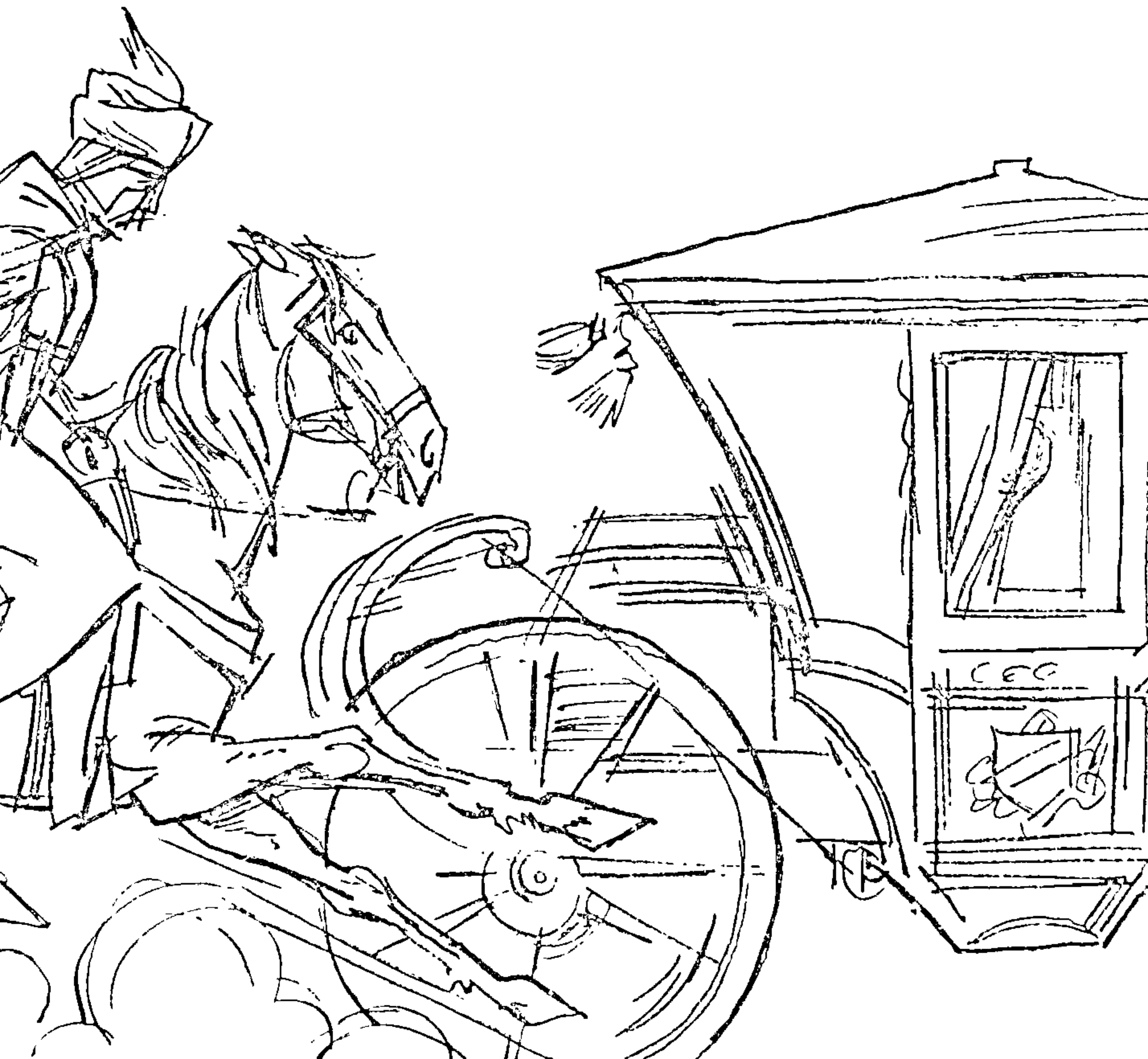
З душою поўнай крыўды, злосці
Рашыў ізноў пайсці ў сяло,
Бо неабходна ўсё ж было
Сказаць жанчыне хвораі штосьці.

Але прыблізна ў паўдарогі
Двух пасланцоў спаткаў малых.
«А бабкі той няма ў жывых», —
Прамовіў хлопчык басаногі.

44
—
45

Благія справы, Апанаас,
Цябе раптоўна акружылі.
Быў ясны дзень, вясенні час,
І вось напасці чорнай крыллі
Уміг блакіт завалаклі,
Згасілі сонца залатое,
І не заўважыў ты, калі
Бяздомным стаў і сіратою.
Прытулку ў замку ўжо няма —
І вучань знік твоей, і заняткі...
Ды ў роспач кідацца дарма —
Такія ўсюды ў нас парадкі.

Цяпер, няйначай, да сяброў
У Вільню трэба падавацца
І там шукаць сабе ізноў
Жылля, занятку — іншай працы.
Мядзак з абліччам караля
Кухарцы даў, каб неадхільна
На адрас новага жылля
Пра Зосю звестку слала ў Вільню.

Запёс свой клунак у абоз,
Што ў бок сталіцы поўз дарогай,
І вось шукаць жыцця другога
Павёў яго няўмольны лёс.

Частка другая
БАРАЦЬБІТ

46
47

Што тут чынілася у даўнія гады,
Што думалі, чаго бажалі мы тады,
За што змагаліся, як баранілі веру,—
Хай зведаюць усё патамкі праз паперу!

М. Багдановіч

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

Жыццё пражыць — не луг прайсці.
Мы знаем гэту прыгаворку,
Ды вось напрамак як знайсці
І правадніцу лёсу —

зорку,

Якая б выбраць памагла
Сярод бясконцых бездарожжаў
Уціску, слёз, хлусні і зла
Свой шлях праўдзівы і прыгожы?
І ў свет бязлітасны, чужы
Якімі плынямі ўлівацца?
Ў якія ўпрэгчыся гужы,
Каб з іх пасля не адступацца?
І як змірыць радзімы лёс
З уласным лёсам і каханнем,
Якое ў шчырым сэрцы нёс?..

Такі бяскопцы рад пытанняў
І розных іншых думак роў
Праймаў у Вільні Апанаса,
Калі пад Замкавай гарой
У ценю ліп сядзеў ён часам,
Або на плынь Вялікі-ракі
Скіроўваў зрок свой невідуччы,
Ці як палямі пацянькі
Ішоў шукаць адказу ў пушчы.

Мінала летняя пара,
Няўзнак падкрадвалася восень.
Аж раз, дзе жыў, сярод двара
Пачуў расказ...

Няўжо пра Зосю?!

...«Яна здаровая, жыве
У хроснай дзесь над Магілёвам
Пры князя брацісе-ўдаве,
І ёй там добра, адным словам...»
Яшчэ казаў гандляр-яўрэй
(Ён чуў ад родзічаў у Лідзе),
Што мо праз месяц ці скарэй
Браніцкіх дочка замуж выйдзе,
Што знатны пан яе жаніх,
Ды не тутэйшы, а з палякаў,
Што шлюб у Вільні будзе іх,
А потым выедуць у Кракаў...

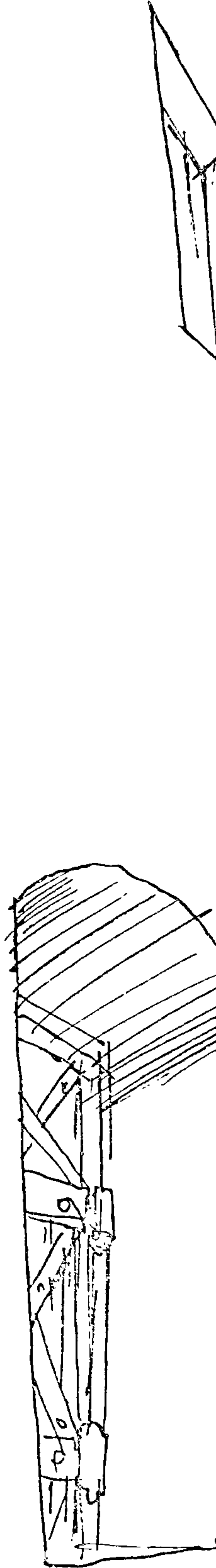
Яшчэ працягваўся'расказ,
Ды ўжо далей яго не слухаў
Збялелы раптам Апанас,
Нібы аглушаны абухам.

«А я ж пісьма яе чакаў! —
Ледзь крык балючы не прарваўся, —
Надзеяй жыў, гарэў, шукаў
І вось парэшце дачакаўся!..
Другі знайшоўся там! А я,
Дурны, выгядваў добрых вестак
І дасядзеў, пакуль мая
Не стала іншага нявестай!

Аднак не веру, каб яна
Дала ахвотна тую згоду!
Відаць, памецілі здаўна
Скарыць яе, калі не з ходу,
Дык просьбай, хітрасцю, мапой
І з дапамогай спавядніцы...
А дзе ж ёй кволай і адной
Ханіла б сім абараніцца!

Яны ўкароцяць ёй жыццё,
У гэтым нэўны я бяспрэчна.
Забіўшы ў сэрцы пачуццё
Пахабна так, бесчалавечна,
Зламаюць лёс, што быць бы мог
Шчаслівым, светлым і прыгожым,
А так... той замуж, як астрог,
Як ітушцы клетка, стацца можа.

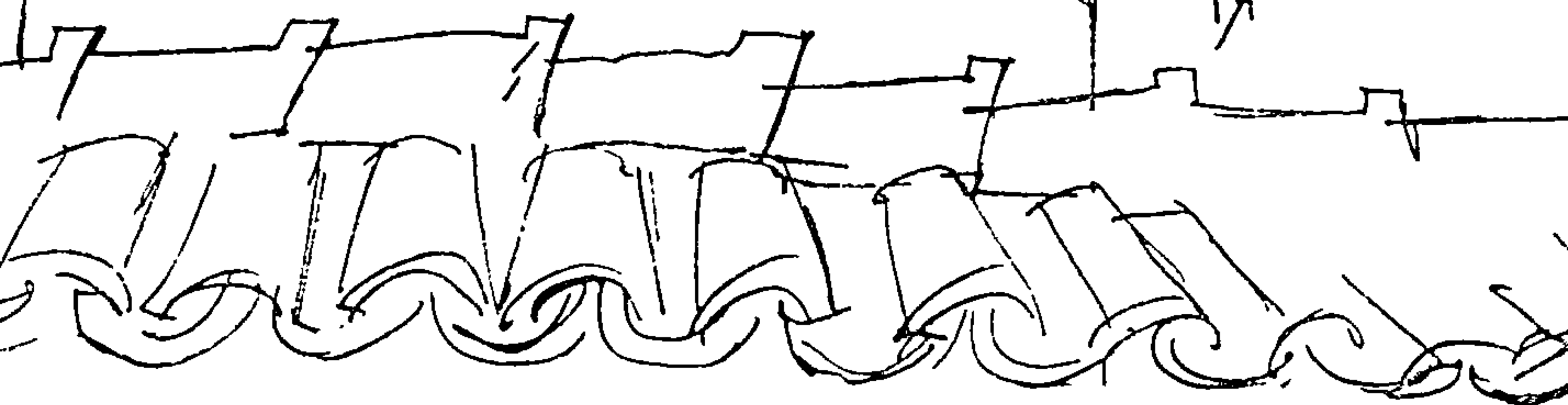
А я? Што я зрабіць магу?
Пратэставаць? Забіць трывогу?

Мне ў вочы скажуць, што я лгу,
Чарно п'явішную п'ябогу.
Бяссільны я, бо адзінок,
Ніхто мяне не падтрымае,
І мой любы намер ці крок
Практычнай вартасці не мае...»

48

49

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

Цёмная келля сырая —
Нары, услончык ды стол,
Свечка ў куце дагарае,
Ціша і глуш павакол.
Голаў падпёршы рукамі,
Думае думку манах,—
Ціспе былое, як камень,
Моцна засеўшы ў грудзях.

Думаў, замруць успаміны,
Ды ўсё хвалююць, пякуць...
О, як бяссоння хвіліны
Сумна, марудна цякуць!

Часаў пядаўніх здарэнні
З памяці збыць пяма сіл:
Дзень быў туманны, асенні,
Дробненькі дожджык трусіў...
З думкай сваёй невясёлай
Замкавай плошчай ішоў,
Бачыць: натоўп ля касцёла,
Некалькі брычак, вазкоў...
Тут расчыніліся дзверы,
Люд расступіўся ў бакі.
Стаў ён у натаўпе шэрым:
Хто ж там выходзіць такі?
Ў белі, з вянком маладая,
Побач з ёй пап пажылы —
Бацькам хутчэй выглядае,
Лысы і ростам малы.

Стоіце!.. Ці добра я бачу?!
Гэта ж ніхто, як яна!
Вейкі напухшыя з плачу,
Тварык, пібы з палатна!
Стомлена сінія вочы
Ў натаўн звярнула на міг,
Твар загарэўся дзявочы,
Вочы сустрэліся іх.
Нешта прамовіць хацела,
Але, відаць, не змагла —
Звяла рантоўна ўсё цела,
Вочы закрыла імгла...
Скошанай кветкай анала...

. . . . .

Што там? О дзе ж ты там, дзе ж?!
Дайце зірнуць!.. Але чвалам
З месца панёсся картэж...

Трэці ўжо месяц мінае.
Ён, праваслаўны манах,
Вось без канца ўспамінае
Твар яе, вочы ў слязах,
Постаць прыбітую горам,
Бездапаможны ўзмах рук...
І ля яе... Як не сорам?! —
Гэты пахабны вяпрук!

Твар затуліўшы рукамі,
Думае думку манах,
Думку, што ціспе, як камень,
Моцна засеўшы ў грудзях...

Пачуўся лёгкі стук у дзверы:
«Не спіцца, браце Апанас?
Не сплю і я: для нашай веры
Настаў цяжкі бязмерна час.
Пайшлі на нас у наступленне
Кароль,
лаціннікі,
папы...

Ва ўсёй Літве «стаўпатварэнне»,
Разгул, свавольства сатаны,—
Пачаў ігумен ад парога
Выказваць клопаты свае,—
Няма сапраўднай веры ў бога,
Дык вось ён нам крыжы дае...

К табе я ў келлю гэткам раннем
Прыйшоў, ты цяміш, нездарма.
Рашылі ўчора мы сабрашнем,
Ды й багародзіца сама
Зрабіць нам гэта падказала,
Цябе, брат, рукапалажыць
(Такіх, як ты, ў нас вельмі мала),
І будзеш богу ты служыць
Свяшчэннаіераманахам.
А потым вызначыць сам бог,
Дзе, пад якім табе быць дахам,
Які ўздымаць табе цальнёт.
Што ты на гэта, браце мілы?
Ці згодзен сан святы прыняць?»

«Манах я, оїча, і ўсе сілы
Прысягу даў царкве аддаць,
Служыць ёй верна, паслухмяна.
Жаданне ваша — мне загад».

«Тады рыхтуйся, заўтра рана
Мы здзейсім той святы абрад».

Ходзяць хмары дажджавыя,
Ападае з дрэваў ліст.
Вецер бойкі то завые,
То падыме сумны свіст.

Па калдобінах дарогі
Цераз лужыны і гразь
Ледзь пляцецца конь убогі,
Крэкчуць колы, стогне спасць.
А насупраць той падводы,
Каб капо палёгку даць,
Крочаць моўчкі пешаходы —
Два мужчыны. Грэбля, гаць
Іх вядзе ўжо час каторы
Між аяшын, хмызнякоў
Праз гілых балот прасторы,
~~Неабжытыя з вякоў.~~

«Пачынае ўжо змяркацца,
Грэба нам да цемнаты
Да паселішча дабрацца.
Замарыўся, бачу, ты, —

Паляшук сівабароды
Ў час хады загаварыў. —
Вось тут хутар Пераходы,
А вуць там, дзе той абрыў,
Пачынаецца мястэчка.
Ёсць там крамы і карчма...
Но, Гняды! Ўжо недалечка.
І двух вёрст, лічы, пяма».

На каня махнуўшы пугай,
Ён працягваў маналог:
«Стала жыць нам вельмі туга,
Цяжка жыць, не дай ты бог.
Прыдзіраюцца да веры,
Мову хамскаю завуць
І без літасці і меры,
Быццам ліпку, нас дзяруць.
І нікуль пяма падмогі,
Не пажалішся пидзе...
Чэзне, мрэ наш люд убогі
Ў недастачах і бядзе.

Я не ведаю, ці ўсюды
Так, як тут, жыве народ.
Нас дык вельмі жмуць прыблуды,
Наезджомы розны зброд
(Паны рымскага найміты)
Хітры, прагны і пусты.
Ушійты, езуіты,
Сёстры божыя, браты
Пра збаўленне наша дбаюць,
Абяцаюць пеба, рай
І, як чэрві, абжыраюць
Бедны наш палескі край...

Што вы скажаце на гэта,
Падарожны чалавек?
Бачу, ёсць у вас асвета,
А не то, што ў нас, няўмек.
Дык вы мне б мо раз'яснілі,
Скуль прыйшоў закон такі,
Каб яны нас так цяснілі,
Каб цярпелі мужыкі?
І чаму старая вера
Сёння лічыцца благой?
І дзе ёсць такая мера,
Каб зраўняць яе з другою?»

«Адказаць на ўсе пытанні
Не так проста, дружа мой,—
Адазваўся запытаны.—
Неабходна жорсткі боі
Аб'явіць бясчынствам гэтым,
Што аблыталі народ,
Зданы розным праідзісветам
На пакуты, здзек і гнёт.

Справы ў нас стаяць, брат, блага,
Ясна гэта сёння нам,
Не за намі перавага —
Воля дадзена панам.
Але нельга паддавацца
Ні пагрозам, ні хлусні,
Веры, мовы адцурацца
Нельга нам ніяк! Ані!»

«Ну а што, калі не зможам
Доўга націску стрымаць?»

«З волі божаі пераможам
Лаціністаў і іх раць.
Вер мне, брат, я — рыцар божы!»

«Вы чарнец? А як вас зваць?»

«Я з тутэйшага народу,
Зноў вяртаюся да вас.
З Філіповічаў я роду,
А завуся Апанас».

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЁРТЫ

У Пінску, ў доме езуітаў,
Нарада важная ідзе
Аб тым, што кляштар дызунітаў,
Які ў Дубойскай слабадзе,
Кляйміць стаў папскіх слуг заўзята.
З'явіўся знекуль там дзялок,
Які ўжо многа уніятаў
Назад у схізму завалок.
Здабыў давер'е вельмі хутка
І абдурываў люд цёмны ўраз —
Дайшоў да кожнага закутка
Чарнец-схізматык Апанас.

«Прыішоў нам з Вільні тайны строгі,—
Казаў старэйшы з іх,— загад,
Прыняць фанатыка з дарогі,
Не дапусціць далейшых страт.
Дык што вы скажаце на гэта,
Святыя ў Езусе браты?»

П е р ш ы М а н а х

Што ж, ясна вызначана мэта,
І метад вінен быць круты:
Паслаць людзей вядомых трэба
З загадам цвёрдым,
каб яны

Яго адправілі на неба
Без лішніх слоў і гаманы,
Тады адновіцца парадак,
Настане ціша і спакой.

Д р у г і М а н а х

А ялічу, прабач, з парадай
Змірыцца нельга нам такой.
Вядома ўсім нам без прыкрасы,
Што ў схізмы ён — аўтарытэт,
І не такія сёння часы,
Каб так вось з ходу на той свет
Адправіў нехта чалавека,
І ўсе кашцы табе ў ваду.
У гэтай справе небяспека
На ордэн наш паслаць бяду.
Тут трэба дзейнічаць умела,
Удар нанесці трэба так,
Каб чэрнь падумаць не пасмела,
Што наш панёс яго кулак.

Т р э ц і М а н а х

А ты канкрэтна, брат Амброжы,
Усім нам выясні свой план.

Д р у г і М а н а х

Улезці ў лагер трэ варожы,
Пайсці на хітрасць і снадман,
Пазнаць, чым дыхае, што любіць
Чарнец славуты Ананас...
Падсунуць бабу, хай галубіць
Ці хай над чаркай глуміць час,
А потым так навесці справу,
Каб кожны ўбачыў і назнаў,

Хто ім духоўную нёс страву,
Хто ў нашай справе замінаў.

Ч а ц в ё р т ы М а п а х
Хоць план Амброжага не новы,
Але прыдацца можа тут,
Таму што я ўжо чуў размовы,
Што быццам гэты шалапут
З адною дзеўкай вельмі ладзіў,
Ды, кажуць, кінула яна,
Паводле іншых, сам ён здрадзіў.
Дзе праўда тут, а дзе мапа,
Цяпер для нас не важна гэта,
А важна, што адной з прынад
Напэўна можа стаць кабета,
Ёсць шанс тут трапіць акурат.

П я т ы М а п а х
Падсунуць трэба маладуху,
Каб адпаведная была
Па прыгажосці і па духу,
Ну... і каб нас не падвяла.

Д р у г і М а п а х
Жанчыну выбраць нам не цяжка,
Але найлепш бы падышла
Былая іхняя манашка,
Што ва ўніяты перайшла.

П р ы ё р
Знайдзі такую, брат Амброжы,
Душэўна з ёй пагавары,
Скажы ёй, што інтэрас божы
Яе там спыніць да пары,
Пакуль схізматыка ў спакусу
Яна адкрыта не ўвядзе.

П я т ы М а п а х
А што зрыхтуем злomu русу?
Падловім як? калі? і дзе?

П р ы ё р
А гэта справа ўжо другая,
Пазней мы вырашым яе.
Цяпер хай бог дапамагае,
Пачатак добры хай дае.
Праз тыдні два збяромся зноў тут,

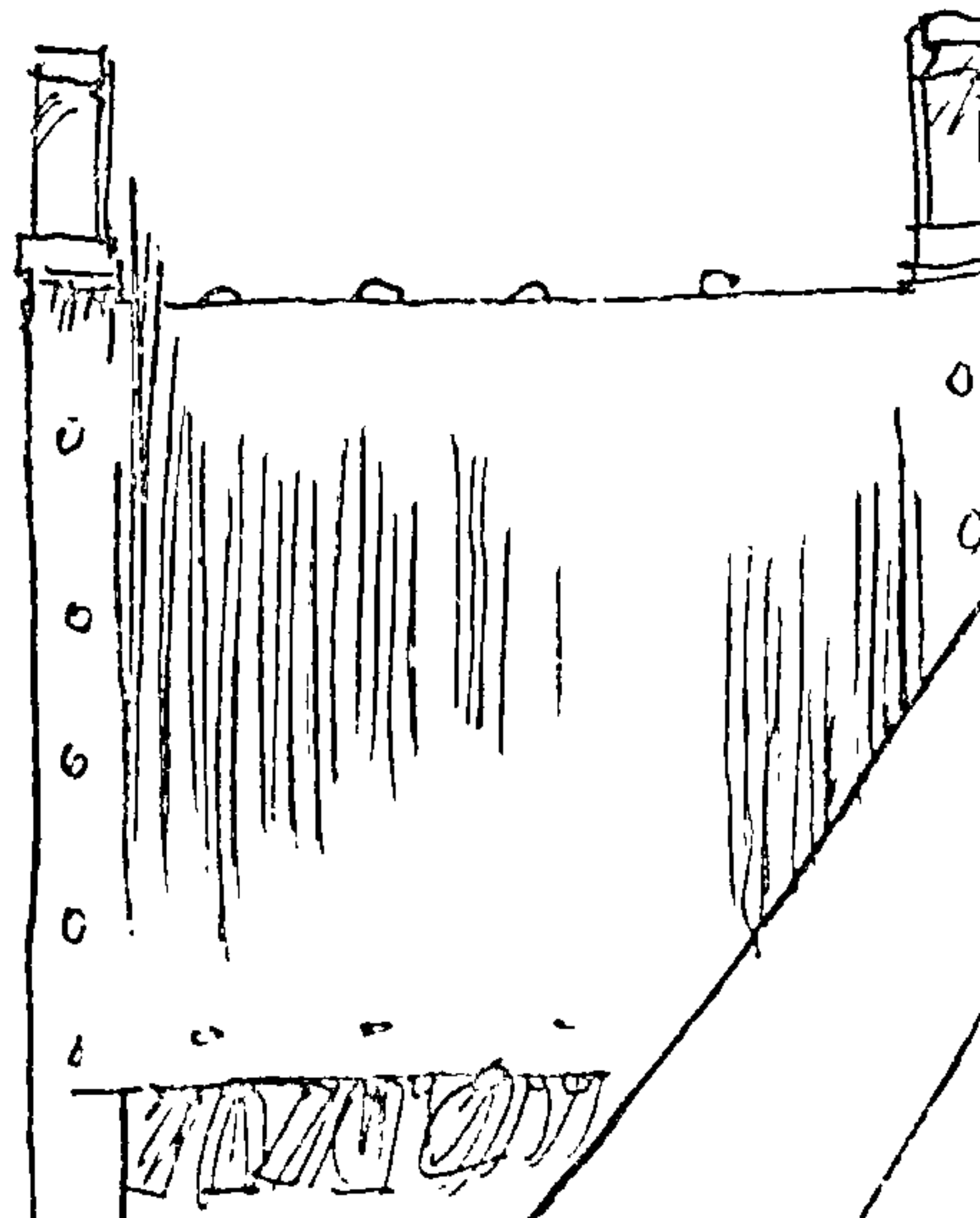
Назначым месца, зручны час,
Навучым, што рабіць, сяброўку
І правядзём інсцэніроўку,
Як нам здаралася не раз.

Т р э ц і М а н а х
А што рабіць, калі не ўдасца
Таго дзялка перахітрыць?
Ён, кажуць, хай яго там трасца,
Мастак не толькі гаварыць,
А й свой мужыцкі розум мае
І добра знае мудрасць кніг...

П е р ш ы М а н а х
Ну, гэта нас не паўстрымае,
Змяталі мы і не такіх,
У нас улада ёсць і сіла...

Ш о с т ы М а н а х
І ад усіх дзвярэй ключы.

П р ы ё р
Як не, дык князя Радзівіла
Папросім нам дапамагчы.
І так ці так, я маю слова,
Што кляштар той аддасць ён нам,
Ды трэба нам абавязкова,
Каб вораг зломлены быў там.
Дамо яму так паслізнуцца,
Каб проста трапіў у турму,

Тады хутчэй к нам прыхінуцца
Усе, што верылі яму.

58
59

Трэці Манах
А як «Артыкулы спакою» —
Дэкрэт апошні караля
Абыдзем мы?

Першы Манах
А што ж такое?

Уся на Піншчыне зямля
Належыць князю Радзівілу.
І валадар тут толькі ён.

Пры ёр
Як згоду дасць, прыменім сілу
І схізму выкурым стуль вон...

Шосты Манах
Вось будзе права і закон!

Усе
Амэн!

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

Як нацярпеўшыя крушэнне,
Калі да высны даплывуць,
Свае абмацваюць кішэні
І бедным скарбам лік вядуць,
Так ледзь жывымі з навальніцы,
Дубойскі здаўшы манастыр,
Прыішлі ў Купяцічы прыжыцца
Манахі-старцы іі правадыр.
І тут апошніх дзён здарэнням
Яны цяпер улік вялі —
Усім напасцям, сутыкненням,
Хлусні, няпавісці,
калі

Ва ўгоду піпскім езуітам,
У імя бога і Хрыста,
Загадам грозным і сярдзітым
Князь гнаў іх з даўняга паста.

І ні судовыя паперы,
І ні дэкрэты караля,
Пратэст людзейі спрадвечнай веры,
Што, нібы пчолы ля вулля,
Ля цэрквы роднае гудзелі,
Абараніць іх не змаглі.

У поч з суботы на нядзелю,
У час, як людзі снаць ляглі,
Пачуўся грозны стук у дзверы,
А следам — лаянкі і крык.
Глядзяць манахі: аж жаўнеры
З узбіскам шабляў, лесам пік
Усе будынкі акружылі
І, покуль хто што змог паняць,
Замкі, пячаці налажылі.

Загад быў дан: рыззё сабраць
 І праз хвілін не больш, як дваццаць,
 Усім, як ёсць, з манастыра
 У свет шырокі падавацца,
 Бо як міне тая пара
 І зноўдуць тут каго жывога
 У схоўцы нейкай там, пары,
 Гаворкі будзе з ім не многа —
 Не ўбачыць ранішняй зары...

Панас сядзеў маўклівы, хмурны
 З цяжкой ад думак галавой.
 Настрой нярадасны, хаўтурны,
 Чужы душы яго жывой,
 Не пакідаў яго сягоння.
 Ён зноў і зноў перажываў
 Напад, уцёкі і пагоню,
 Як праз балота і праз стаў
 Ды хмызнякамі прабіраўся...
 Відаць, даўно ўжо князь-магнат
 Уплыву папскіх слуг паддаўся
 І не інакш, як даў загад
 У той начной перазбярсе
 Яго прыціснуць дзе няўзнак,
 Дык вось жаўперы і ўзяліся
 Загад той выпаніць. Аднак,
 Не выйшла гэтак, як хацелі
 Найміты Езусавых слуг,
 Бо ён, падняўшыся з пасцелі,
 Да Піны рушыў цераз луг.
 Калі ж заўважылі дазоры,
 Што ён збіраецца ўцячы,
 Дык праз платы, равы, разоры
 За ім пагналіся ўначы...

Раней жанчына падказала,
 Што на Дубойскі манастыр
 Такая ладзіцца навала,
 Ды ён не верыў: клір на клір,
 Няхай сабе вызнашяў розных,
 Не пойдзе зброянаю вайной!
 (Нявер'е тое ў момант грозны
 Прызнаць быў змушаны віной.)

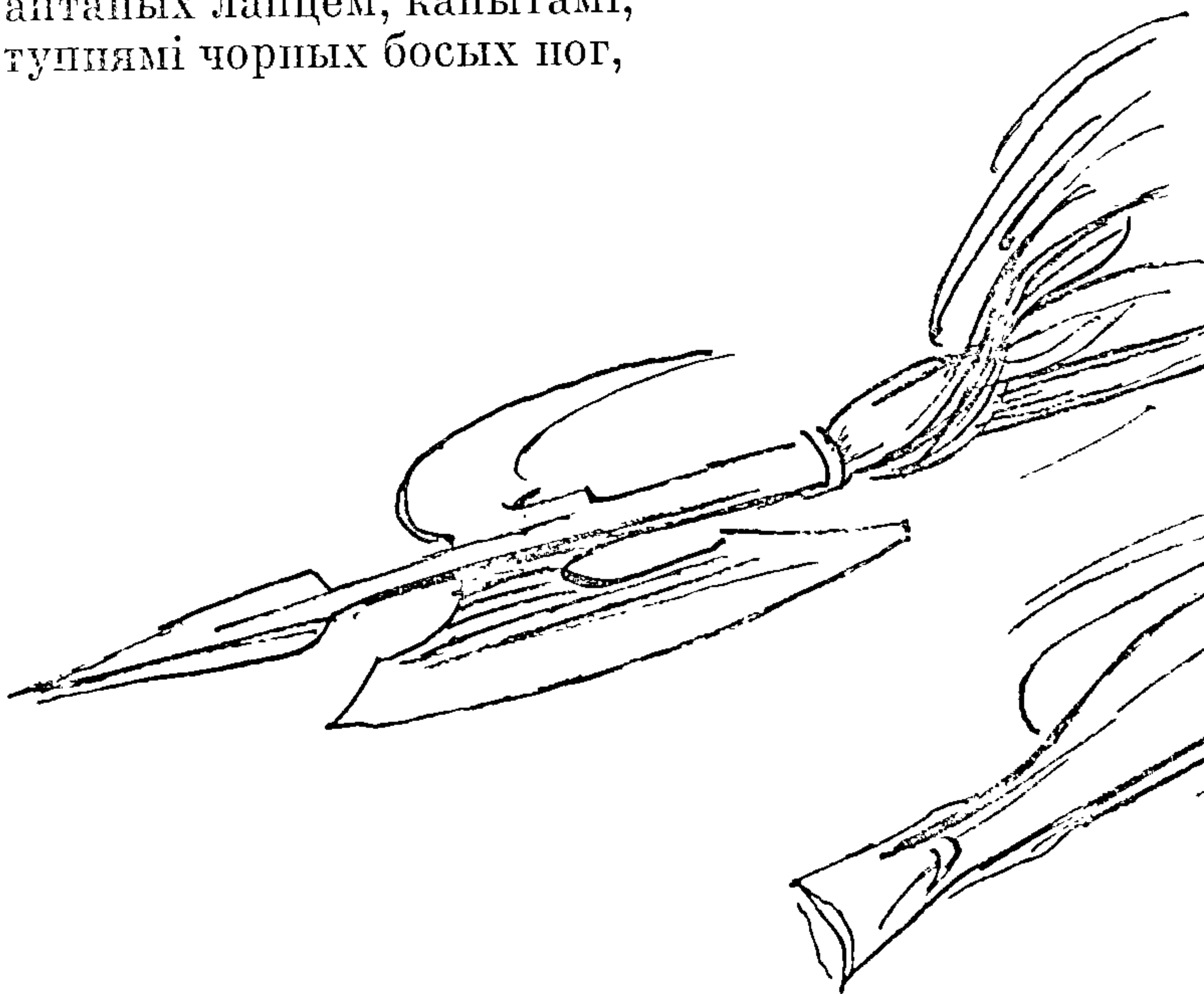
Апроч таго са слоў кабеты
 Пазнаў і ўцяміў вельмі шмат
 Пра хцівасць, замыслы, сакрэты,

З якімі здрадзіўся легат,
Калі даваў ёй настаўленні
І на грахі благаславіў.
Яна ў набожным засляпленні
Пайшла на здраду, ды раскрыў
Яе тут ён у хуткім часе,
Дык сказала ўсё сама
І спешна ўпрочкі падалася:
«Туды, дзе уніі няма!»

«Дык вось якія небяспекі
Мяне маглі не абысці,—
Сказаў Папас сабе,— на здзекі,
Глядзі, свой люд не папусці,
Бо ясна *што*, мараль якую
Чужынец, унія нясе...
Яшчэ пра вас я паталкую,
Раскрыю бруды вашы ўсе!»

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

«Дарогі, дальнія дарогі!
О, колькі ж вас, шляхоў-дарог,
Тапаных лапцем, капытамі,
Ступнямі чорных босых ног,

Чаўном збарозненых, плытамі
Праклаў праз край наш люд убогі!

62
63

Дарогі, дальнія дарогі!
О, колькі ж вас пазнаць я змог,
Праз месты едучы і сёлы,
Праз пушчы, петры і цальніг,
Праз край абдзёрты, невясёлы,
Праз нівы кволыя й аблогі!

Пяўдачы, распачы, трывогі
Вялі мяне і ўноч, і днём,
Аднак свяцільнік моцнай веры,
Які ў душы гарэў агнём,
Казаў, што споўняцца намеры,
Што не дарэмны шлях мой гэты
Сюды, ў Маскву, дзеля «ялмужны»¹,
Што я сваёй даб'юся мэты —
Змагу манарху расказаць,
Пра што ў Варшаве марыць знаць
І як жыве наш люд лапцюжны.

І вось, мінуўшы ўсе кардоны,
Праз сто ці больш мо перашкод
Прыбыў парэшце, ды заслоны
Мне ставяць зноў і ў свой чарод
Не прапускаюць да цара.

Відаць, без помачы пяра
Я ў Крэмль ніяк не дабяруся,
А знаць цару даўно б пара
Пра справы ў нас на Беларусі... —
Так разважаў чарнец Панас. —
Пішы ў пасольскі, брат, прыказ.
Калі праўдзіва і прыгожа
Сваё анішаш падарожжа,
То прыме цар тады, быць можа».

. . . . .

У дом заезны на Ардынку
Прыбыў крамлёўскі пасланец:
«Ці тут пасол жыве?»
«Хвілінку,
Які пасол?»
«Пасол-чарнец,
Што ў вас, казалі, затрымаўся».

«Чарнец тут ёсць, але ці ён
Пасол, патрэбны вам, не знаю.
Жыве ўжо тут ён многа дзён,
Спярына пісаннімі займаўся,
А вось цяпер бяду з ім маю:
Даўно не плаціць за настой,
Не мае грошай харчавацца...»

¹ Ялмужна (польск.) — міласціна, матэрыяльная дапамога.

«З табою гутаркай пустой
Няма калі мне тут займацца,
Ідзі, скажы: прыйшла пара
Яму з'явіцца да цара,
Скажы, што я чакаю тутка,
Вядзі яго, ды толькі хутка!»

І вось Панас ужо ў Крамлі.
Пад рукі служкі правялі
Яго ўздоўж залы да цара.
На небе гасла ўжо зара,
І набліжаўся час вячэры,
Дык не адразу ў змроку шэрым
Усё разгледзеў Апанас.
Сядзеў у крэсле Міхаіл,
А ў стужцы з шыбы дробны пыл
Дрыжаў, клубіўся і якраз
Хаваў, як вэлюм, царскі твар
І тых, што побач з ім былі.

«Хадзі бліжэй, — прамовіў цар
(Панаса тут жа падвялі), —
Скажы дакладна, скуль і хто ты,
Па што і з чым прыходзіш ты?
З уласнай волі і ахвоты
Прыбыў сюды ці мо лісты
Чые прывёз па даручэнню?»

Паклон адбіўшы самы нізкі,
Сказаў Панас: «Мае запіскі,
Вялікасць ваша, цар наш слаўны,
Наш памазанец праваслаўны,
Да вас, мяркую я, дайшлі.
Я там пісаў, з якой зямлі
Прыбыў сюды, з якою мэтай.
Я вельмі ждаў сустрэчы гэтай,
Каб вам дапоўніць свой расказ.
Я — служба божы Апанас,
Па прыказанні маці божай
Пусціўся ў гэта падарожжа
Цяжкое, поўнае трывог,
І добра знаю: каб не бог
І не яго святая воля,
Масквы б не ўбачыць мне ніколі.
А ён прывёў мяне сюды,
Каб я вас, можа, ад бяды
Ці небяспек перасцярог.

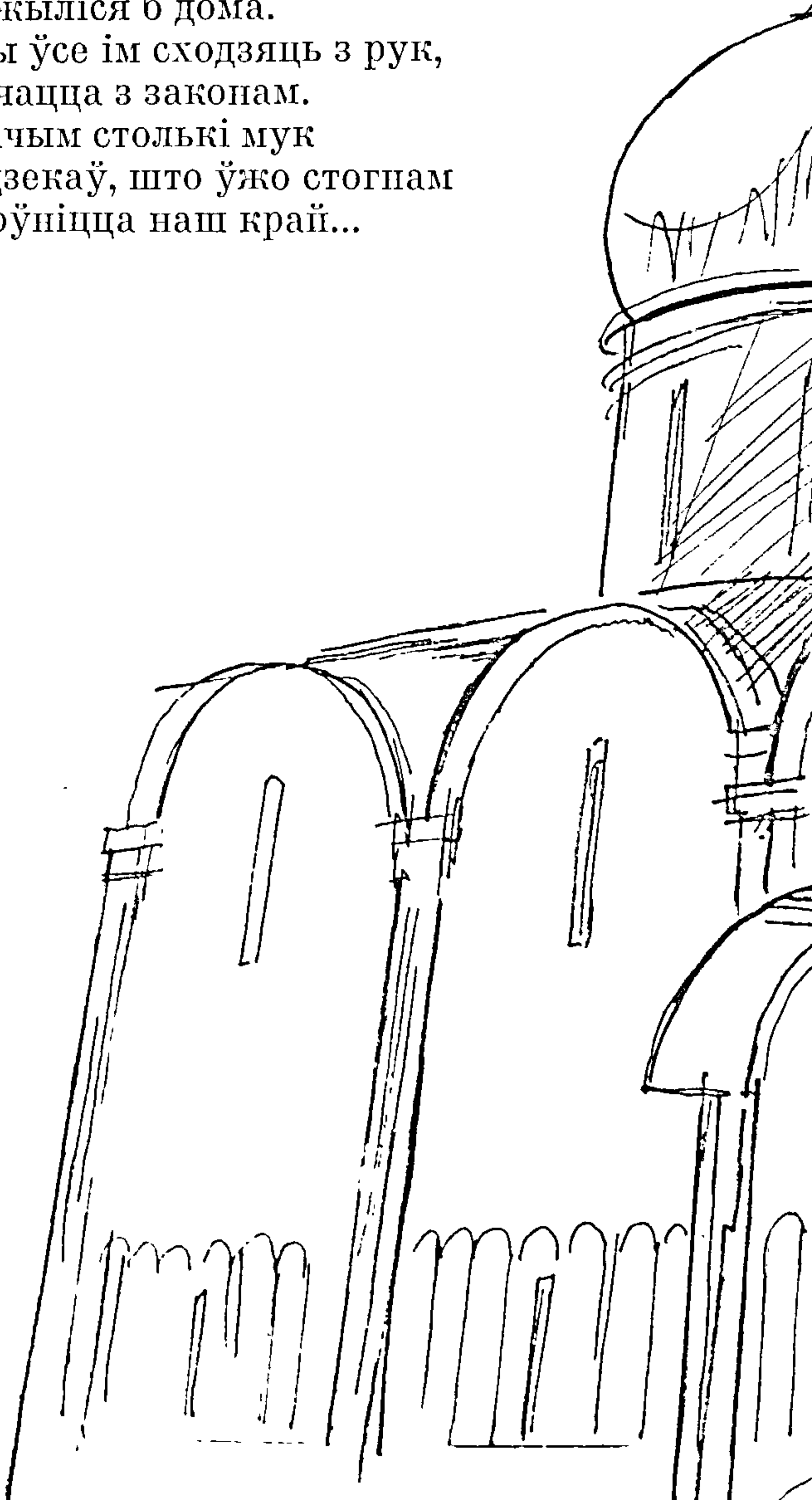
Сказаць пра ўсё, што мне вядома,
Ніяк дагэтуль я не мог...»

«Ну што ж, раскажвай, павядом нас».

«Ёсць справы важныя, якіх
Дастоеп толькі царскі слых».

Цар знак падаў, і праз хвіліну,
Апроч двух знатных ваявод,
Усе, хто быў, пакой пакінуў.

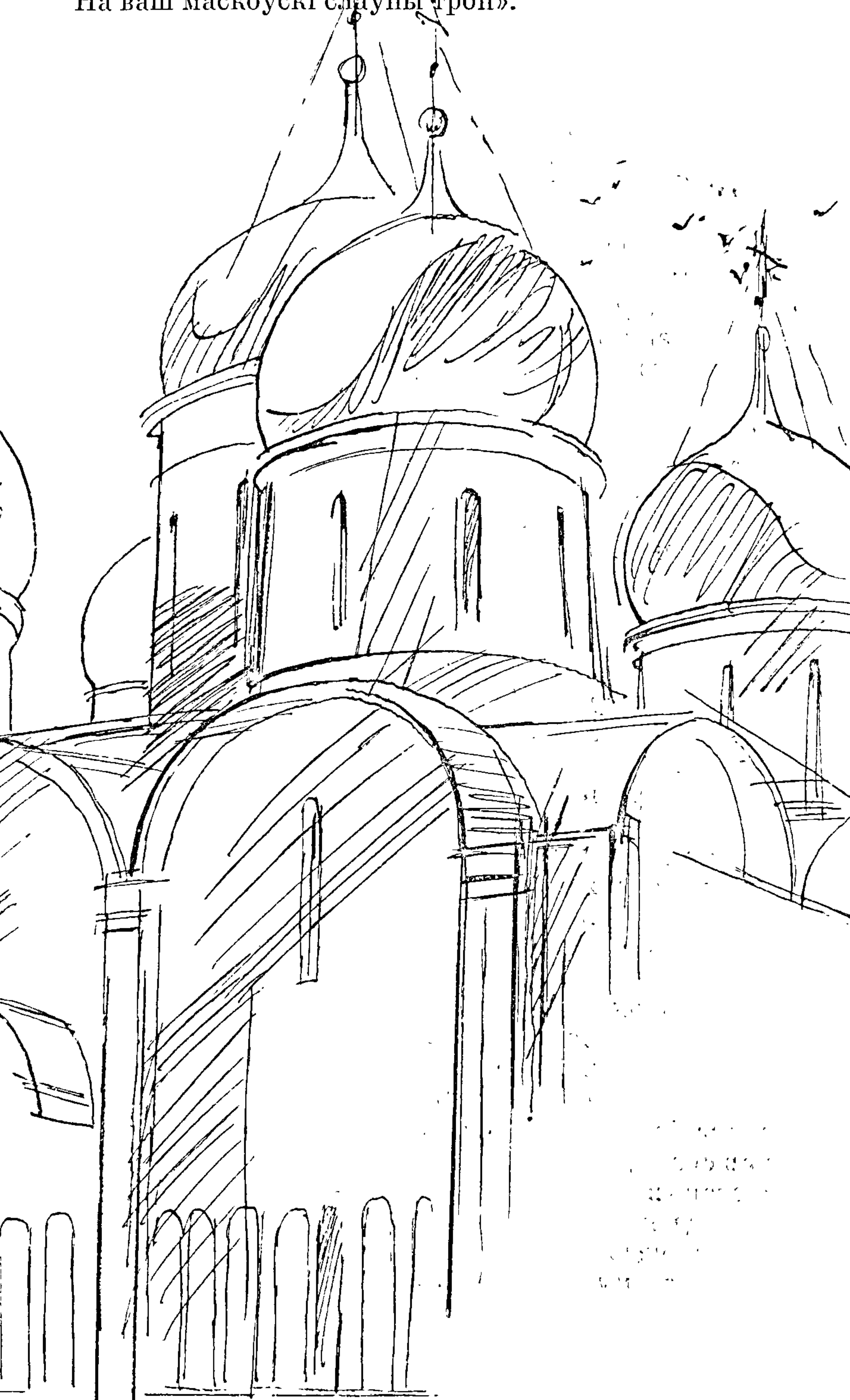
«Не знаю я, ці той прыгнёт,
Які мы церпім, вам вядомы,—
Пачаў расказваць Апанас,—
Чужышцы пышацца у нас,
Як не адважыліся б дома.
Злачынствы ўсе ім сходзяць з рук,
Зусім не лічацца з законам.
Ад іх мы бачым столькі мук
І столькі здэкаў, што ўжо стогнам
І плачам поўніцца наш край...»

Але галоўнае не гэта,
А вось, вялікасць ваша, знайі,
Што ў нашым краі пад сакрэтам,
Рыхтуюць зноўку самазванца
На ваш маскоўскі слаўны «трон».

66
67

«Якога, дзе зноў ашуканца
Папы літоўскія знайшлі?
Дзімітры трэці ці хто ён?
А рушаць з ім да нас калі?»

«Не, гэтым разам не Дзімітры,
Але ўжо сын яго Іван.
Вядомы мне намер і плач
Даўно задуманы і хітры,
Бо хлопца я адукаваў
І свята быў перакананы,
Што бог ад смерці захаваў
Унука Мнішака, Івана.
Што ў змаг папы мяне звялі,
Прызнацца ў тым не вельмі любя.
Той хлопец просты, ад зямлі,
А зваць яго Ян Фаўстын Луба...»

Устаў цар, пляснуў у далоні.
Ахова ў залу ўбегла ўраз.
«Размовы скончаны сягоння,
Айцец духоўны Апанас —
Пасол, прыбыўшы з-пад Вяллі,
Дык, як належыць, у Крамлі
Кватэру ўраз яму адвесці,
Сачыць, каб меў што піць і есці!»

Пасля звярнуўся к Апанасу:
«Адмасці трэба нам бяседу
Да заўтра, на пасля абеду,
Бо сёння ўжо не маем часу».

І цар манаха ўпадабаў.
Яны ўжо ўдвух пасля ў Крамлі
Штодзённа гутаркі вялі
На тэмы розных важных спраў.
Чарнец цара заваражыў
Сваім шырокім кругаглядам.
А як Панас пазней здружыў
З асоб прыдворных знатных радам,
То ўсе прызналі, што ігумен
Таленавіт, вучон, разумен.
І цар сказаў яму аднойчы:
«Застаўся ў нас, шапоўны оіча,
Тут будзеш мець і хлеб, і дах
І хутка будзеш у чынах,
Бо муж ты мудры і вучоны».

І Апанас сказаў з паклонам:
 «О, праваслаўны гасудару!
 Насіў я ў сэрцы гэту мару,
 Каб з вамі жыць і працаваць,
 Аднак жа гора гараваць
 Павінен я з сваім народам,
 Які бязмерны церпіць гнёт,
 Прычым цяжэйшы з кожным годам.
 За дабрату,
                   за шмат турбот,
 За вашу шчодрую падмогу
 Я ваш маленькі па ўвесь век,
 Аднак пара ўжо мне ў дарогу,
 Я ж паднявольны чалавек.
 Мой кляштар, пэўне, б'е трывогу,
 Што я паехаў і прапаў».

І цар яго больш не трымаў,
 Загад стральцам даў клапаціцца
 Аб ім да самае граціцы.

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

Даўней у Берасці суседзі
 Жылі ў сяброўстве, міры, згодзе.
 Калі ўзнікала спрэчка педзе,
 Яе разбор вялі на сходзе,
 А потым мусіў вінаваты
 З суседам скрыўджаным змірыцца.
 Закону бедны ці багаты
 Ніяк не мог не падчыніцца.

Калі ж папы і езуіты
 Народ у унію пагналі,
 Калі касцёл іх прагавіты
 Ішоў ў наступе ўсё далей,—
 Замест сціслейшага яднання
 Рэч Паспалітае народаў,
 Пайшоў разлад, грызня, змаганне.
 І з кожным днём расла нязгода
 У сем'ях, цэхах, сёлах, местах
 Паміж суседзямі,
                   братамі.

І не было ў краіне месца,
 Дзе б не збіраўся люд гуртамі,
 Не паракаў, не хваляваўся.

Кляімілі «грэкі» уніятаў,
А хто ўжо ў унію падаўся,
Той праваслаўным дух выматваў.
І ўжо не права, а бязладдзе,
Нахабства скрозь запапавала.
Хто ж меў заступнікаў ва ўладзе,
Таго й Варшава прызнавала.

У Брэсце цэркваў больш дзесятка,
І вось, глядзіш, яны адданы
Ўсе уніятам,
без астатка.

Шумеў народ усхваляваны,
Бо праваслаўных больш было там,
Чым тых, што унію прызналі.
Не раз рамеснікі, галота
Супраціўляцца прабавалі,
Але жаўнеры ваяводы
Змяталі іх, як вецер лісце.
І больш было з тых бунтаў шкоды,
Чым відавочнае карысці.

Яшчэ так-сяк ліпела брацтва,
Ды членаў' стала менш паловы,
Дык не было каму змагацца
За лёсы веры, школы, мовы.
І ўжо здавалася парою,
Што ў новай польска-папскай плыні
І звычай з вераю старою,
І мова родная загіне.
Але тады з'явіўся ў месце
Чарнец Панас, ігумен жвавы
І стаў адважна, стойка весці
Царквы пакрыўджанае справы.

Знайшоў' старыя дакументы —
Наданні цэрквам ад магнатаў,
Аднак пратэсты, аргументы
Ні езуітаў, ні ўніятаў
Не працялі, не ўсхвалявалі.
Ксяндзы не думалі расстацца
З тым, чым нядаўна заўладалі,
І абвінялі 'нават брацтва
У злоснай дзейнасці варожай
Супроць рэлігіі і ўлады.
Тады ён сцяміў, што не зможа
На месцы даць нахабству рады,

Што не інакш, як у Варшаву
На сеім пасхаць давядзецца
І каралю змажыць заяву,
Калі дапусцяць з ім сустрэцца.

«Звярнуцца трэба ў імя бога
Да справядлівасці манаршай.
Не можа быць, — казаў, — такога,
Каб не прызнаў ён крыўды нашай».

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

Калі на сесіі сяймовай
Яму дазволілі ўзяць слова,
Ён так казаў без хвалявання:
«О, найяснейшы каралю і пане!
Прывітанне,
Паклон зямны і добрых пажаданняў многа
Прымі праз Апапаса, служку бога,
Ад сваіх падданных
Бядой прыгнечаных, загнаных,
Пакрыўджаных, бяспраўных,
Ад людуду грэцкай веры — праваслаўных.

Зірні спагодна, пане наш ласкавы,
На нашы справы
І з той
Бязмежнай дабратай,
Якой ты пам, бывала,
Даў доказаў не мала,
Прызнаўшы прывілеяў рад,
Дай свой загад,
Каб ні папы, ні езуіты, ні ўніяты,
Ні слугі іх,
                    ні іх салдаты
Праследваць нас далей не смелі.

Даўней у Берасці мы мелі
Дзесятак цэркваў і аж тры
Манастыры,
А вось цяпер з таго былога
Не засталася ў нас нічога —
Усё забралі супастаты,
Бацькоўскай веры здраднікі — ўніяты.
А кіравалі імі і кіруюць езуіты —
Нахабны ордэн, хцівы і сярдзіты.

Не прызнае нас ні адна з дзяржаўных устаноў.
Як на звяроў,
Глядзяць цяпер на тых, хто ўсходняй веры.
Для нас зачынены ўсе дзверы,
Мы сталі людям сорту горшага, другога,
Хоць славім бога,
Як славілі яго ўсе продкі нашы.
Вось мы ў сваім паддашшы
Не пэўныя ні маёмасці, ні жыцця.
Вядзе ўсё гэта ў нас да разліцця
Крыві народнай.
Няма цяпер мясціны ў нас ніводнай,
Дзе б панавала, як калісьці, згода.
Глядзі, наш найяснейшы пан, каб гнеў народа
Не выплеснуў праз берагі!..
Вось клопат недастойнага твайго слугі:
Табою данага для брацтва прывілею
Зацвердзіць ні як я не здалею —
Кароныя пан канцлер
І падканцлер
Прыкласці адмаўляюцца пячаць.
«Ідзі у унію, тады пацвердзім!» — мне крычаць.
О не! Я тым, кім ёсць, звякую!
А ў справе валакіты той мяркую,
Што ў нас датуль не будзе ладу,
Пакуль любога каралеўскага загаду
Усе не будуць дэталёва выпяўняць.
Хто ў каралеўскай радзе — радзь,
Адмак рашэнне, як закон,
Належаць каралю. Што скажа ён —
Для ўсіх загад.
І канцлер, гетман ці магнат
Таму павінен падпарадкавацца,
А не глядзець, напрыклад, на ўніяцтва
Або на тое, што дыктуюць езуіты...

О, пане найяснейшы, прагані ты
Чужыццаў гэтых з Рэчы Паспалітай
І унію навекі загубі!

Пакуль не пазна, так зрабі
З усёю хеўрай нам варожай.
Не ад сябе прашу, а на загаду маці божай
Куняціцкай, якая мне
Не раз з'яўлялася наяве і ўва сне,
І да цябе звярнуцца загадала.
Прытым мне так сказала:

«Калі кароль не супакоіць грэцкай веры
І тая унія, нахабная без меры,
Ва ўсёй краіне
Не загіне,
То гневу божага, суда яго настане горкі час».

72

73

Вось гэты багародзіцы ў крыжы абраз
Прашу прыняць як напярэджаньня яе святога знак.
Даруй мне, пайяснейшы пане,
Калі мо што сказаў не так.
Жыві сто год і каралюй нам, пане наш,
І просьбы нашы ўсе ласкава ўваж!»

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТЫ

У сейме гнеў і абурэнне:
«З чыйго загаду, паручэння
Пасмеў якісьці там мапах
Прыйсці сюды, пад сейма дах
З такой нахабпаю прамовай?
Чаму яго не запынілі?
Хто дапусціў яго да слова?..»

На перапынку гаманілі
Паслы-папісты, уніяты,
З каронных земляў дэпутаты,
І згодна ўсе яны вінілі
Паслоў-ліцвінаў грэцкай веры,
Што тут манеўр іх прадузяты,
Каб здзейсніць даўнія намеры —
Літву з Каронай разлучыць...

«Кароль няхай сабе маўчыць,
А мы, паслы, не маем права
Не адказаць на той паклёп,
Які ўзвёў тут схізматык-поп
На наш закон!» — крычалі справа.

«Аддаць пад суд сепаратыстаў!» —
Выкрыкваў пехта з-між папістаў.
А злева хтосьці ўставіў басам:
«А ці не варта было б, часам,
Паслухаць мірна і разважыць
Усё, што нам тут самі скажуць
Паслы — усходнія ўладыкі?»

Тады і ўзяў, устаўшы, слова
Стары епіскап з Магілёва:
«Я прызнаю: афронт¹ вялікі
Панёс ігумен Апанас
І каралю, і ўсёй дзяржаве,

¹ Афронт (франц.) — знявага.

Аднак жа, што датычыць нас,
То абвіяць вы нас не ў праве.
Не мы яго на сейм зазвалі,
Прамовы з намі ён не ўзгодніў,
І выступаць ад цэрквы ўсходняй
Яму мы права не давалі...»

«Караць яго ў вас ёсць жа права?»

«А гэта іншая ўжо справа,
Мы пакараць яго павінны
За парушэнне дысцыпліны —
Ён абышоў епіскапат
І на сябе ўзяў вельмі шмат,
Таму цяпер яго чакае
Пакута строгая, цяжкая».

РАЗДЗЕЛ ДЗЕСЯТЫ

А п а п а с

Здаўна вядзецца пагаворка:
«Не заракайся торбы і турмы».
І гэту праўду, як ні горка,
З табой павінны сцвердзіць мы.
Што скажаш, браце мой Лявоне,
На гэты выбрык землякоў,
Якога вынікам сягоння
З'явіўся наш варшаўскі схоў?
Ну, я здаўна ўжо ў ненавісці
І ў чужакоў, і ў тых сваіх,
Якія ўласнае карысці
Не забываюць ні на міг,
А вось чаму цябе ў цямніцу
Запёр са мною архірэй?

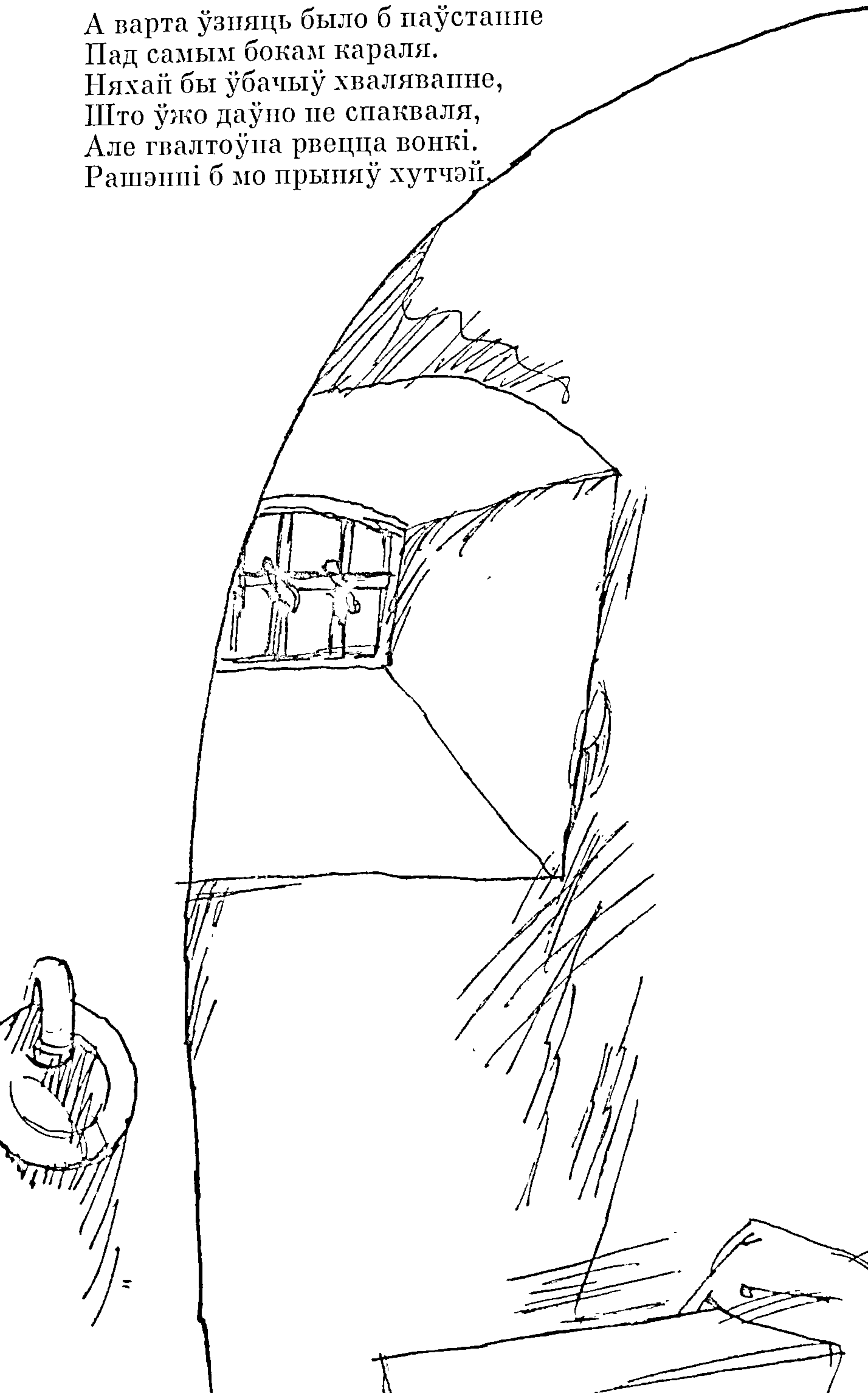
Л я в о н (*дыякан*)

А ён, я думаю, баіцца,
Што я ад гэтых вась дзвярэй
Пачаў бы ўраз шукаць адмычкі,
Пакуль былі б вы пад ключом,
Што я, хоць званнем невялічкі,
Ды не сядзеў бы ціхачом.
Тут многа нашых грэцкай веры,
На сейм прыбыўшых, дык яны
Маглі б прыйсці сюды пад дзверы
І парабіць тут гаманы,

А не, дык пават і патрэсці
Яго як след за бараду...
Абы было каму павесці,
Парушыць тую грамаду.

А п а п а с

А варта ўзняць было б паўстанне
Пад самым бокам караля.
Няхай бы ўбачыў хваляванне,
Што ўжо даўно не спакваля,
Але гвалтоўна рвецца вонкі.
Рашэніі б мо прыняў хутчэй.

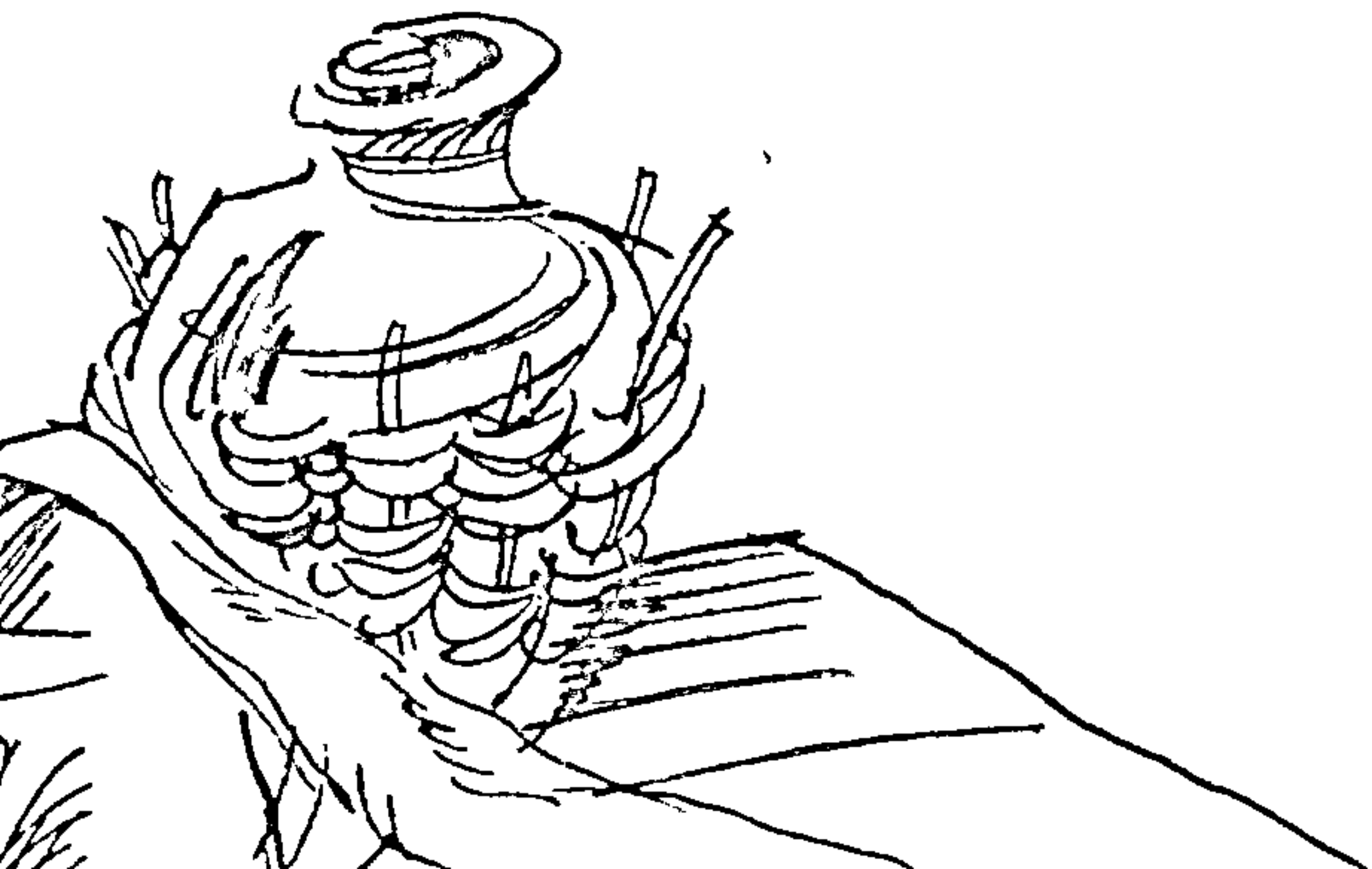
Калі б пратэсту голас звопкі
 Не даў самкнуць яму вачэй.
 Хутчэй мо б выгнаў чужаніцаў
 І наш загнаны бедны люд
 Ад здэкаў збавіў і пакут.

Прайшло дзён колькі. Нечакана
 Заішлі ў час позні з ліхтаром
 У лёх той трое. Хоць старапша
 Закрылі твары каптуром,
 Але пазпалі вязні зразу,
 Што першы — пінскі уладыка,
 Другі — прэлат, духоўнік Вазаў¹,
 А трэці, ростам певялікі,
 Пузаты трокскі ваявода.
 Падняўся з пар сваіх мапах,
 Устаў Лявон. А пры дзвярах
 Стаялі тыя ля ўвахода.

А р х і р э й (*пінскі епіскап*)
 Ну як, мяцежны Афапасій,
 Ці ты прызнаў сваю віну?
 Ці ўсё йшчэ лезці на сцяну
 Ў цябе ахвота засталася?

А п а п а с
 Ігумен я, не акрабат,
 Таму прашу на гэткі лад
 Са мною гутаркі не весці...
 Прасіў бы вас я тут прысесці,
 Ды для кампаніі такой
 Не прыспасоблен мой пакой.

¹ Ваза — прозвішча караля Уладзіслава IV, які быў па нацыянальнасці шведам.

П р э л а т

Прыішлі сюды мы ў імя божа,
Таму не варта б вам, быць можа,
Так з ходу гневацца на нас.

А р х і р э й

Мы хочам, ойча Апанаас,
Абмеркаваць, пагаварыць,
Як нам далей у згодзе жыць.

А п а н а с

Турэмшчык з вязнем — не сябры.

А р х і р э й

Яно мо так... да той пары,
Пакуль канфлікт між імі ёсць.

П р э л а т

Учора вязень, заўтра — госць,
Так можа лёс перамяніцца.
Святліцай можа стаць цямніца,
Сухар змяніцца на пірог,
Калі праявіць волю бог.

А р х і р э й

Да вас прыішлі мы з прапановай:
Калі не будзеце вы новай
Вайны з уладамі ўзнімаць
І лад дзяржаўны шанаваць
Дасце сваю сягоння згоду,
То вас адпусцім на свабоду.

А п а н а с

Дык што мы, значыць, бунтары?
З якой, скажыце мне, пары
Завецца бунтам просьба ў нас?
Вось вы і знаеце якраз,
Што не шукаю я багацця
І не прашу сабе чужога,
Але назад хачу забраць я,
Што ў нас аднята ў імя бога.
Хачу зазначыць яшчэ раз:
Не для сябе прашу — для нас,
Для ўсіх ліцвінаў грэцкай веры,
Цяпер накрыўджаных без меры,
Вярнуць былое, аднавіць
І далей бога не гнявіць
Паблажкай уніі праклятай...

А р х і р э й

Вось ты больш уніі не кратай,
Жыві цішком, маліся богу,
Не лезь на слізкую дарогу,
Якая ў бездані вядзе...

А п а п а с

Не спачуваць людскоў бядзе
Я з абавязку не магу
І больш таго — не маю права.

П р э л а т

Пра ўсіх клапоціцца дзяржава,
І нат найменшага слугу
Яе апека не міне...

А п а п а с

Маўчыце лепш пра гэта мне.
Вядома ўсім, што прынцып гэты
Аджыў у нас, бо прайдзісветы
Уладу маюць і на тых,
Хто бачыць хцівасць, прагнасць іх,
Хто іх пахабства пакрывае,
Ўкладуць зламысніка кляймо.

П р э л а т

Ну недахопы ёсць дзе мо,
Ды пра законнасць суд наш дбае.

А п а п а с

Што ж, дбае суд, айцец прэлат,
Ды вельмі часта неўпапад,
І не крыўдзіцеляў карае...

А р х і р э й

Мы ўжо ад тэмы адышлі.
Я паўтарыць хачу: калі
Дасі нам зараз абяцанне
Пакінуць з уніяй змаганне
І што ўжо больш не будзеш брацца
За справы вашага там брацтва,
То мы адпусцім на свабоду
Абодвух вас вось зараз, з ходу.

В а я в о д а

Дамо ахову і падводу,
Каб вас, дыякана й багаж
У манастыр адвезла ваш.

Аплацім кошты падарожжа...
Жаданні ёсць у вас, быць можа?

П р э л а т

А я дадам: айцец ігумен,
Будзь дальнабачліў і разумен,
І для святога міру, згоды
Не адкідай цяпер нагоды
Прыстаць да уніі святой...

А п а п а с

Займацца гутаркай пустой
Не варта нам, бо мы не дзеці,
А я не кіну, як Мялеціі¹,
Ні веры роднай, ні братоў.
Скажу вам проста: я гатоў
Любыя здзекі перанесці,
Да смерці гніць за гэтай кратай,
Жыццё аддаць сваё, парэшце,
Але той уніі праклятай
І не прызнаю іі не прыму!

П р э л а т

Тады скажы ж нам хоць чаму?

А п а п а с

Ну што ж, скажу. Прашу прабачыць
За словы шчырыя мае.
Хто ўмее думаць, слухаць, бачыць,
Той разумее іі прызнае,
Што гора унія прынесла
Цароду беднаму майму,
Што іі вёску ўзбурыла, і места,
Людзьмі запоўніла турму,
Людзьмі, якіх віны ўсяго,
Што не зракаліся свайго
Старога звычаю і веры...

А намаганні ж і намеры
Слуг верных папы і палякаў
Вядомы ўсім і зразумелы:
З паноў зрабіць перш ваўкалакаў,
Каб кожны з іх, як ачумелы,

¹ *Мялеціі Смятрыцкі (1572—1630), епіскап полацкі, сярша актыўны барацьбіт супроць уніі, назісай стаў уніятам і асудзіў, як ерэтычныя, свае ранейшыя творы.*

Аддаўся справе ляшскіх змоў...
 Магнат, што ў папства перайшоў,
 Мяшчан і шляхту спакушае,
 А селяніна прымушае
 Ад мовы, веры адракацца,
 Перад чужынцамі ўніжацца
 І за адным зрабіцца махам
 І рым-католікам, і ляхам,
 Забыцца, кім ён быў калісьці...

П р э л а т

Гаворыш гнеўна, ў непавісці,
 Манаху б так не выпадала.
 А я скажу табе:

замала

Глядзець на справы аднабока.
 Не ўмееш бачыць ты далёка —
 Не дурні унію стваралі,
 І хрысціянскае маралі
 Яна ніяк не парушае.
 Касцёл наш толькі запрашае
 Царкву усходнюю з'яднацца,
 І аб прымусе няма мовы...

А п а н а с

Што ўсе пустыя гэтыя словы,
 Той можа ў нас пераканацца,
 Хто пабывае ў Вільні, Оршы,
 У Брэсце й іншых местах, сёлах.
 Цяпер уціск у нас там горшы,
 Чым Русь цярпела пры манголах.
 Зірніце мірнымі вачыма
 На нашы справы і падзеі,
 І ясным стане, дзе прычына,
 Што так лютуюць ліхадзеі —
 Папы, падпанкі і прыблуды
 Манахі вашы рознай масці.

П р э л а т

Каб добрай волі вам прыкласці,
 Дык стала б мірна, ціха ўсюды.

А п а н а с

Цярпення ў нас і добрай волі
 Не бракавала аніколі.
 Ліцвін з палякам аб'яднашы,
 Як вольны з вольным, роўны з роўным,

Ды прынцып той не захаваны
У самым важным і галоўным:
У акт братэрства, аднадушша
Унеслі ляхі крывадушша
І ім кіруюцца няспынна...

Вось вы ўявіце на хвіліну,
Што *мы* да вас спярша ў палацы
Пачалі хітра прабірацца
І, адурманіўшы багатых,
Папоў шматтысячны атрад
Пачаў наводзіць рускі лад
І ў гарадах, і ў вашых хатах.
Каб вашы школы зачынялі,
Касцёлы ў цэрквы замянялі,
Знішчалі рукапісы, друкі,
З культуры,

мовы

і навукі

Рабілі здзекі, жарты, кпіны,—
Як вы глядзелі б на такое?
А мы вось гэта ўсё павінны
Прымаць з паблажкай, з супакоем?!

П р э л а т

Культуру мы ў ваш край прыносім,
Святло праўдзівай веры ў бога...
А што вы нам маглі б прынесці?

А п а н а с

У нас адказаў вам знайшлося б
На гэту тэму вельмі многа,
Ды трэба кончыць спрэчку ўрэшце,
Яна не дасць нам анічога.

А р х і р э й

Ну што ж, ігумен Апапас,
Не наракай тады на нас,
Бо вось ты вораг сам сабе.

П р э л а т

У гэтай вашай барацьбе
Недастатковыя матывы
Ды і няма ў ёй перспектывы.

А п а н а с

Затое ёсць святая мэта.

А р х і р э й

А што, дыякап, ты па гэта?
Ці хочаш выйсці на свабоду?

Д ы я к а п Л я в о п

Не, я ігумена не кіпу,
Дзяліць з ім буду й асалоду,
І смутку горкую хвіліну.

В а я в о д а

Ну тут вам соладка не будзе...

П р э л а т

Ну ўсё. Пайшлі адсюль. Забудзем,
Што тут парог пераступалі.
Хай чэзнуць так, як пажадалі!

І выйшлі ўсе. Заскрыгатала
Засоўка ржавая ў дзвярах,
І поч яшчэ чарнейшай стала.
Застаўся сальнай свечкі пах
І цемрай плыў праз час якісьці.

А п а н а с

Ну вось ні ім, ні нам карысці
Бяседа тая не дала,
Мне толькі ўцяміць памагла,
Што нас з табой яны баяцца.
Чакайце,
                    божыя мужы,
Я з вамі буду й тут змагацца!
Вось толькі, як мне, падкажы,
Дастаць пісьмовыя прылады?
Я так ім кніжкай дапяку,
Што і жыццю не будуць рады!

Д ы я к а п

Даць грош які вартаўніку,
Дык ён здабудзе нам, аж міла,
Паперу, пёры і чарніла.

А п а н а с

Вось гэта добра. Заўтра раннем
Запяцца б я хацеў пісаннем.

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦЦАТЫ

Мітрапаліт

Закончана сесія сейма,
Пара б падавацца дамоў,
Ды вось тут сабраныя ўсе мы
Павінны заяцца ізноў
Учышкам таго ж Апанаса.

Уладыка Луцкі (*Апанас Пузына*)

Па-мойму, манах ён талковы,
Вялікай душы чалавек...

Уладыка Магілёўскі

Мяцежнік, бунтар безгаловы,
Наш сан апаганіў навек!

У л а д ы к а Л у ц к і
Чаго ж патварыў ён такога,
Што так яго ганьбіце вы?

84
85

У л а д ы к а П і н с к і
Ой, што вы! Пабойцеся бога!
Няўжо вы дагэтуль не чулі,
Што ўчора, на злом галавы,
Насіўся амаль без кашулі
Па вуліцах людных сталіцы
І вушню крыкам кляіміў?

У л а д ы к а Л у ц к і
А вы не маглі памыліцца?
Не ён гэта, можа, там быў?
Бо ён жа сядзіць у цямніцы...

М і т р а п а л і т

Няма тут памылкі, ўладыка,
Ён вырваўся ўчора з-пад варты
І бегаў з юродзівым крыкам,
У гразь укачаўшы адзенне.
Мяцежнік ён злосны і ўпарты,
І хопіць цярпець за яго
Папрокаў і тых абвіненяў,
Што ў адрас кіруюцца наш.

У л а д ы к а П і н с к і

А нам з ім важдатца чаго?
Пазбыцца раз-два — і шабаш!

У л а д ы к а Л у ц к і

Як гэта пазбыцца? Вы што?
Ягонаі крыві зажадалі?

У л а д ы к а П і н с к і

О не, не так страшна. Нішто
З яго мы учынім, а далей
Няхай, як захоча, дзівачыць,
Адказнасць на пас не спадзе.

У л а д ы к а Л у ц к і

Што значыць — «нішто»?

М і т р а п а л і т

Гэта значыць,

На нашым вась гэтым судзе
Мы сан з яго знімем і званне,
Для гэтага ж вась згуртаванне.

У л а д ы к а Л у ц к і

Я — супраць такога прысуду,
Я згоды на гэта не дам!

М і т р а п а л і т

Трымацца я большасці буду.

У л а д ы к а Л у ц к і

Ці ж будзе не сорамна нам,
Як гэты наш бедны надсудны —
Ахвяра чужацкаі злабы, —
Якая гняце нас паўсюдна,
Прысуд гэткі крывудны, грубы,
Скажу я вам, крывудны і строгі,

Замест спачування, падмогі
Адчуе на кволых плячах?
І так ён у тым падзямеллі,
Напэўна, змарнеў і зачах.
Не ўсе мы яго зразумелі...
Змагаецца ж ён за ўсіх нас.

У л а д ы к а П о л а ц к і
Не гэткі цяпер у нас час,
Каб так напралом і адкрыта
Кляйміць езуітаў, паноў
І унію лаяць сярдзіта.
А ён «паламаў столькі дроў»,
Што хопіць цяпер на гады
Для нас, праваслаўных, бяды.

У л а д ы к а Л у ц к і
Ну што ж, дык далей адступайце,
Пакуль спакваля нас усіх
Не ўцягнуць у унію... Знайце ж,
Што ўсе тыя ўступкі й на міг,
На момант адзін не стрымаюць
Папістскіх другіх вымаганняў.
Сягоння адно атрымаюць,
А заўтра ізноў без ваганняў
Палезуць, каб даць ім другое.
Ім сёння абрыд Апанас,
А заўтра той мерай благою
Любога адмераюць з нас...

Суд гэты сабраць загадалі
Вам канцлер ці папскі легат?..

М і т р а п а л і т
Прызнаюся, што вы ўгадалі,
Дык змушаны я, хоць не рад,
Зноў гэтаю справай заняцца.
Таксама і радзіў бы вам
Уладам не супраціўляцца.

У л а д ы к а Л у ц к і
Не, я сваёй згоды не дам
На гэткі бязбожны прысуд!

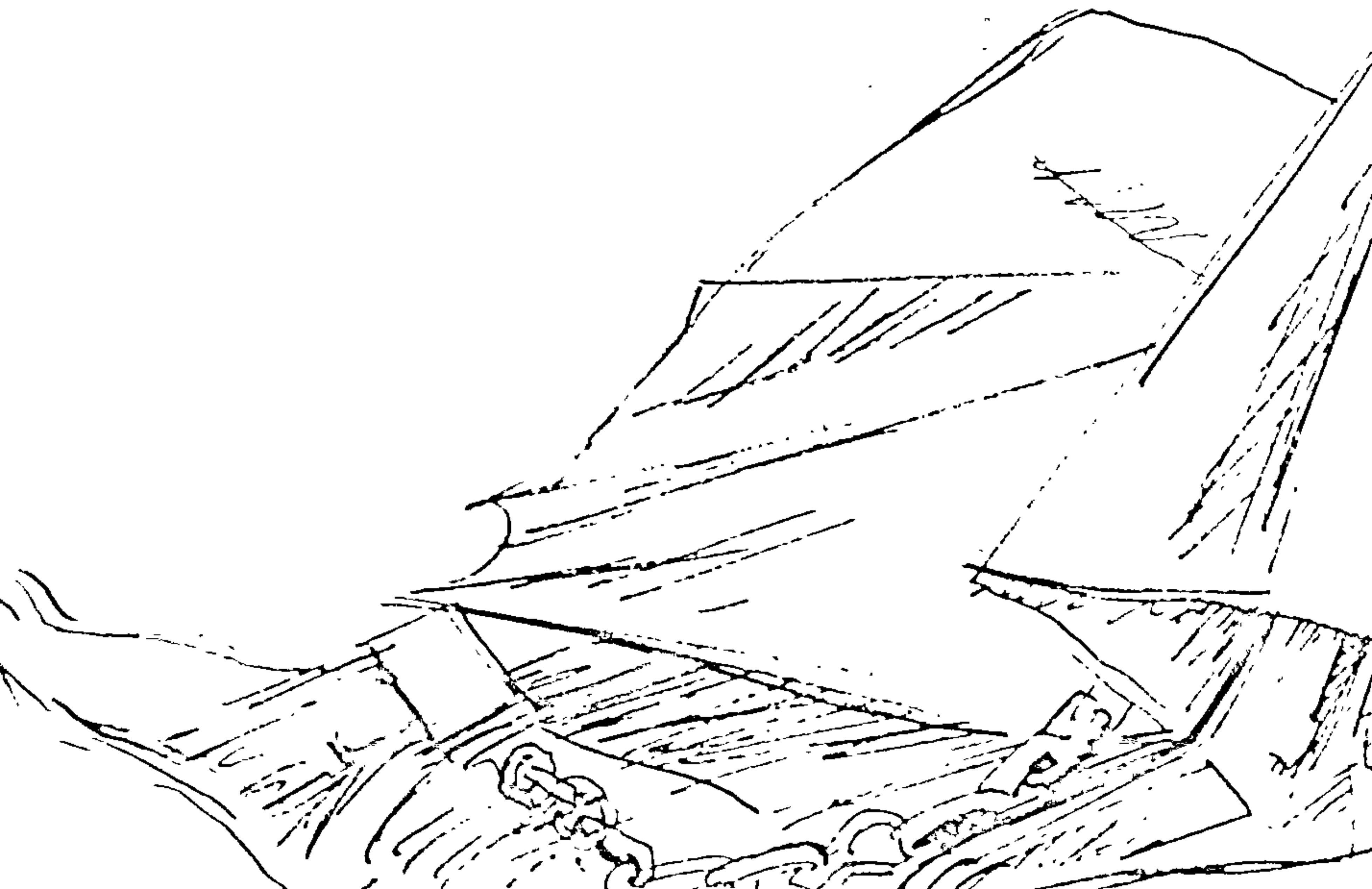
М і т р а п а л і т
Яшчэ хто з сабраных нас тут
Прысуду таго не падпіша?

Як бачым, такіх больш няма —
У залі агульная ціша.
Не варта спрачацца дарма,
Бо шкода слоў лішніх і часу.
А вось прыгавор Апанасу:
Пазбавіць і сана, і звання,
Закуць і звычайным манахам
Паслаць прадаўжаць пакаранне
У Кіеў, дзе ў Лаўры пад гмахам
Глыбокія ёсць падзямеллі
І вельмі падзейшыя келлі...
Ці згодныя ўсе з прыгаворам?

У л а д ы к а Л у ц к і
Вялікі
Вам грэх, уладыкі,
І вечная ганьба, і сорам!..

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦЦАТЫ

У цеснай камеры астрожнай
Пануры змрок што раз гусцеў
І ўсё мацней з хвілінай кожнай
Праймала вільгаць да касцей
Абодвух вязняў, што сядзелі
Маўкліва воддаль ад сцяны.

Міналі будні і нядзелі,
А ўсё таміліся яны,
Гнілі жывымі ў тым падвале
І пра апошні свой прысуд
Зусім не ведалі, не зналі
Тых, што чакалі іх, пакут.

88
89

Аж вось забразгалі аковы,
Іржаю скрыпнулі замкі:
Уздзець ігумену аковы
Прыйшлі чатыры гайдукі
І з ходу цэлай грамадою
Нахабна ўсселі на яго,
Зваліўшы з нар збапак з вадою.

Здушылі вязня да таго,
Што ён не мог паварушыцца
І нават голасу падаць
З-пад рот заткнуўшай рукавіцы.

І праз хвілін якіх мо пяць
Яго закулі ў кайданы,
Аброжку ўсклалі і да ног
Ланцуг скрапілі, каб спіны
Ён цалкам выпрастаць не мог.
Пасля з праклёпам, штурхачамі
За дзверы выпхнут быў Лявон.
І вось, забразгаўшы ключамі,
Апошні з катаў выйшаў вон.

А ў келлі, скурчаны дугою,
Ляжаць застаўся Апанас,
І ні рукою, ні нагою
Не мог ён рушыць доўгі час.
Калі ж хацеў збанок намацаць,
То так запелі ланцугі,
Што сэрца стала разрывацца
Ад болю, крыўды і тугі.

Затым гадзіны, дні і почы
Пайшлі ў трызненнях ці паўсне.
Рукой закладваў, жмурыў вочы,
А перад імі на сцяне
Ўставалі нейкія фігуры,
Крывыя морды і звяры.
Яны, здавалася, за мурам
Чакалі доўга той пары,
Каб як у камеру прабрацца,
Дык лезлі чорнай грамадой —
Чатыры, пяць, сем, дзевяць, дваццаць...
Плылі кудысьці чарадой
І расплываліся ў прасторы.
На месца іх патоўп другі
Пастырня лез, пакуль каморы
Не запаўняў па берагі...

А часам бачыў штось другое —
Палац гальшанскі, парк стары
І ў ім стварэнне дарагое...
Крамля Маскоўскага муры,
Сялян гаротных, поле, хаты,
Царкву, свой бедны манастыр...

А то хтось ліпкі і пузаты
Цягнуў яго ў бяздонны вір...

90
91

Таму зусім не задзівіўся,
Як пехта ў чорным ля дзвярэй
Насупраць пар яго з'явіўся.
Заплюшчыў вочы, каб скарэй
Ад здані новай адчапіцца,
Але пачуў, як быццам, плач.
Не можа штось такое сніцца!
Тады сказаў сабе: «Пабач
І зразумей, што там за ліха».

Сеў. Загрымелі кайданы,
А здань шаптала з плачам ціха:
«О божа мой! Ой што ж яны
З табой, гарутнік мой, зрабілі!
О каты! Слугі сатаны!
Дык тут жа горш, чым у магіле!»
І плечы ўздрыгвалі ад плачу.
Пасля сказала праз хвіліну:
«Не пазнаеш мяне, як бачу,
Не ждаў, што ў гэту дамавіну
Змагу к табе прабрацца я?
Тут змрок. Глядзі, вуаль адкіну...»

«Не можа быць! Душа мая!
Анёл ты мой! Мне гэта сніцца!..—
І цёр далонямі павекі.—
А я ж паспеў ужо змірыцца
З тым, што ты страчана павекі...
О, як ты трапіла сюды,
У гэты дол сыры, смярдзючы?
Бяжы адсюль! Хай цень бяды
Табе ўспамінам не дакучыць.
Забудзь, што бачыла ты тут!
О, Зося, Зося!

Пані Зося!

Калі ў нас шчасце не збылося,
Не прыбаўляй, прашу, пакут
Сваёй слязой і спачуваннем!»

«Так зразу бегчы? Дай перш глянем
На нашы справы ясным вокам
І, можа, знойдзем ад марокаў,
Ад гора-бед выратаванне,
Хоць часу ў нас цяпер не многа.

(Стаіць там дзесьці за парогам
Адзін з падкупленае варты,
Адданы страхам і трывогам,
І ўраз паблытаць можа карты) ».

«Скажы, чаму ты не пісала,
Як нас з табою разлучылі?»

«Пісала я не раз, гукала,
Ды так за мной усе сачылі,
Што ні адзін білецік мой
Не даляцеў да адрасата.
Цяпер я ведаю багата,
А ў той час хвораі і адной
Уталкавалі, што хацелі.
І толькі, помніш... пры касцэле
Я ўсё адразу зразумела,
Ды ўжо было... запозна...»

. . . . .

На ўскрайі услончыка прысела
Ды зноў уздрыгваць стала з плачу.
Пасля сказала ціха, слёзна:
«Хай лепш цярпела б я нястачу,
Сама на хлеб свой зарабляла,
Каб толькі той, каго кахала,
Дзяліў са мной мой хлеб і лёс...»

А потым, сцёршы кроплі слёз,
Сказала: «Ён не быў блаславі,
Ды не магла я прытварацца.
Бо ў сэрцы быў заўжды другі,
З якім душа мая расстацца
І не хацела ёй не магла...
Праз год знайшлася ў мяне дочка.
О як яе я берагла!
Ды толькі роўна паўгадочка
Было той радасці...
А потым — ён... на паляванні...
Дамоў прывезлі ледзь жывога,
Памёр ад ран...
Прабач. Замучыла дарога.
Была я зноў на пахаванні,
Вяртаюся з Гальшан.
Памерла мама...
І тут пачула, што таксама
І ты няшчасны, як і я...»

Чакай, не гавары нічога,
Вядома мне гісторыя твая,
І як жывеш ты тут, я бачу.
Прашу, паслухай, што твая нябога
Задумала табе прапанаваць.
Я не жыла ніколі ўбога
І так магу цяпер сказаць:
Па мужу я багатай вельмі стала,
І дабіваюцца цяпер маёй рукі
Два знатныя вяльможы-старыкі
І розных маладых нямала,
А я хачу, каб доля зноў злучыла нас;
А што на гэта скажа Апанас?»

Зусім забыўшы пра турму,
Пра гразь, і цемру, і смурод,
Душой гарнулася к яму.
А ён маўчаў і ў свой чарод
Глядзеў на стап зусім дзявочы,
На бледны твар, на зоркі-вочы,
Нібы хацеў той вобраз мілы
Забраць у сэрца на ўвесь век,
На ўсё жыццё аж да магілы...
Не заўважаў, што з-пад павек
Сляза расіла твар калматы.
Пасля прамовіў:

«О кабета!
Ты бачыш пугы, бруд і латы?
А я — у клетцы, быццам звер...»

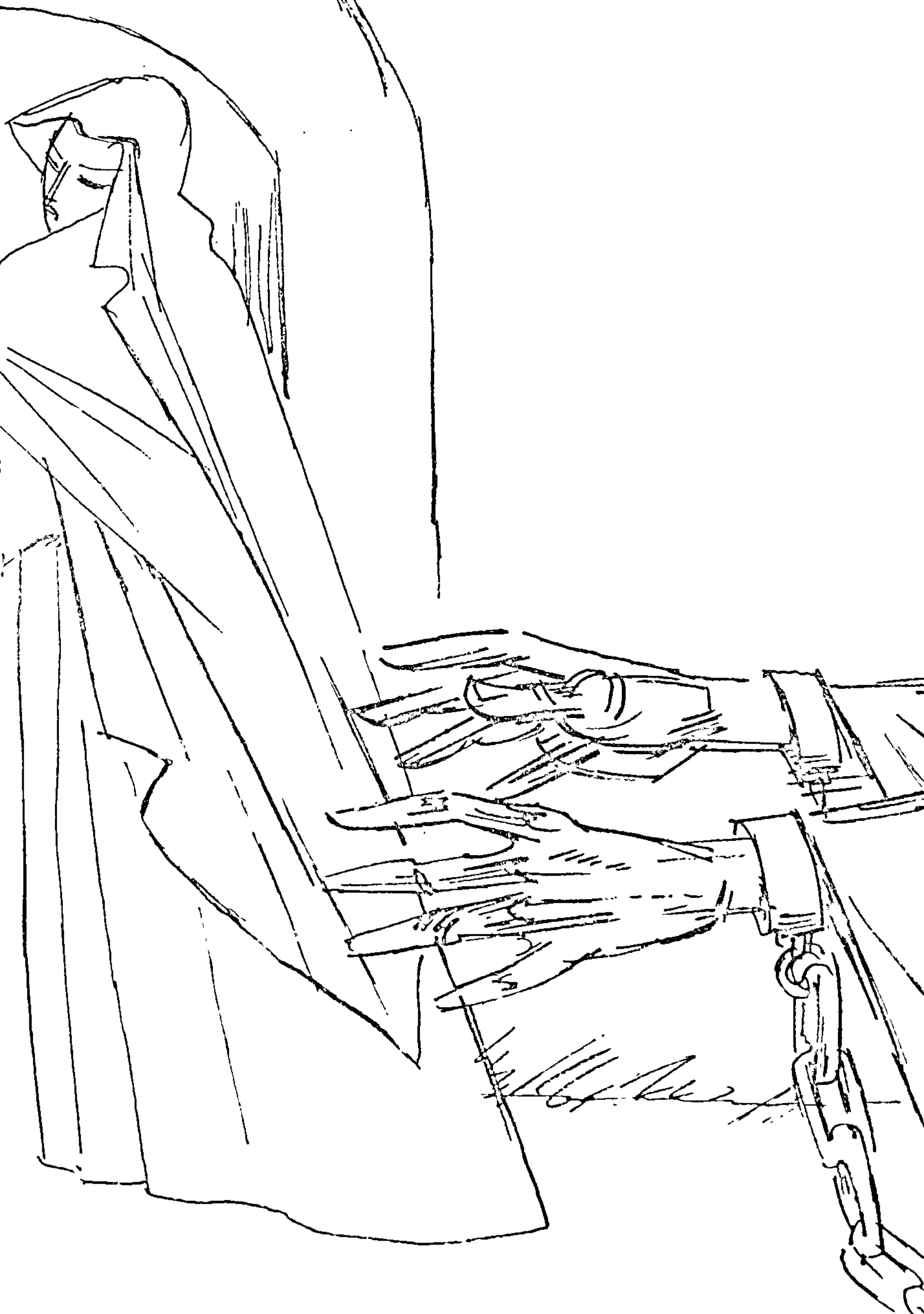
«Мяне зусім не страшыць гэта!
Між памі розніца цяпер,
А заўтра ўжо яе не будзе».

«Не будзе, кажаш? Застанецца,
І справа тут не толькі ў брудзе,
Гнілой адзежцы, кайданах —
Ад праўды некуды падзецца —
Не забывай, што я — мапах,
Прытым яшчэ ў свяшчэнным сане!»

«Нядаўна ўсходнія ўладыкі
Ў цябе аднялі сан і званне...»

«Прысуд прадажнай гэтай клікі,
Найперш за ўсё, не канчатковы,
А па-другое, няма мовы,

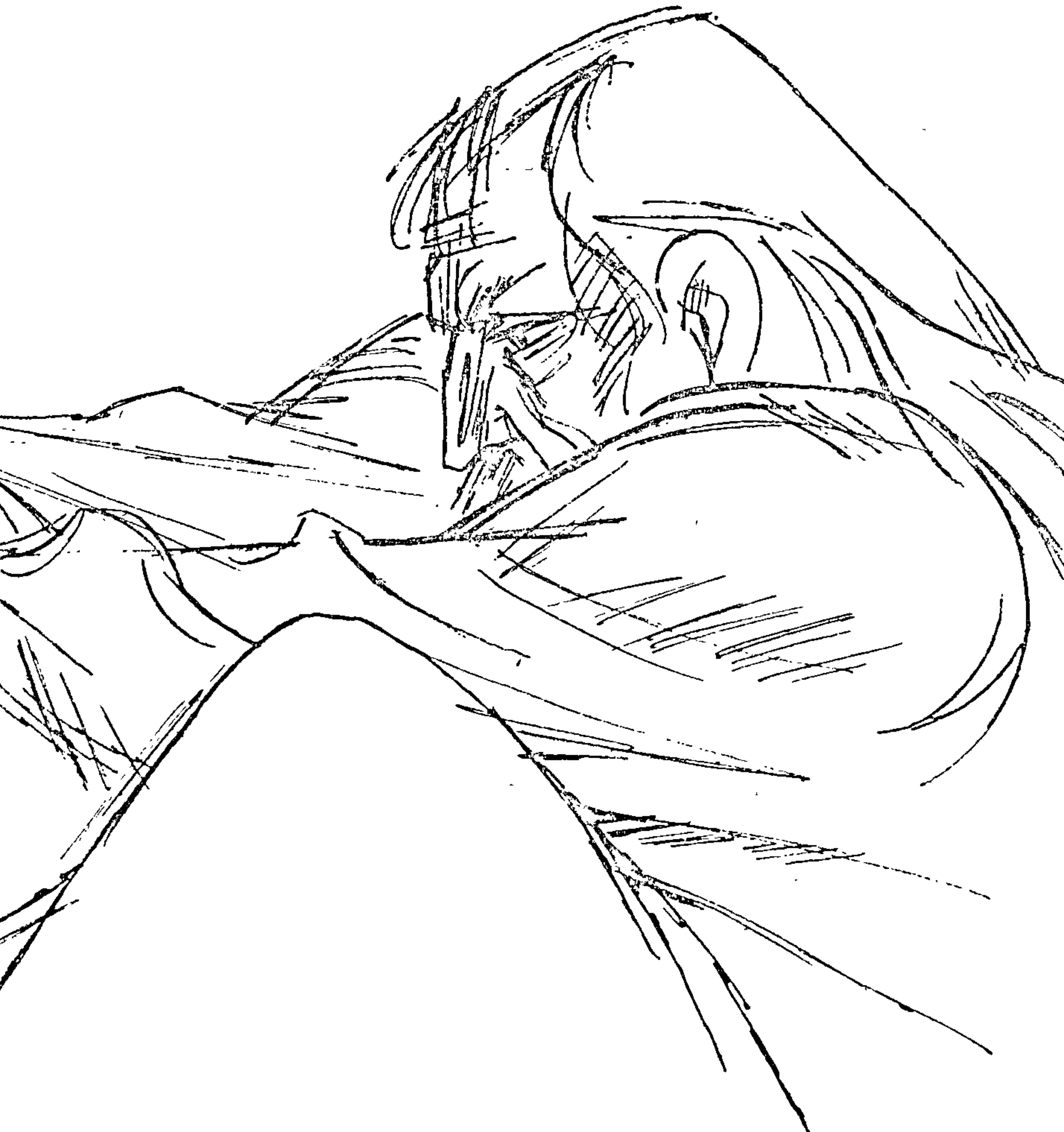
Каб я адрокся ад прысягі
Захоўваць вечны цэлібат.
Прашу паняць: табе зпявагі
Я гэтым чынам не раблю.
О як я быў бы вельмі рад
Сказаць табе: любіў, люблю,
Больш не разлучымся з табою!..
Ну не глядзі з такой мальбою!
Ты на свабодзе, я ў няволі,
З якой не вырвуся ніколі,
З якое выхаду няма...

Я добра знаю: ты сама,
Калі не зразу, дык калісьці
Ка мне ўсю страціла б павагу,
Каб я для ўласнае карысці
Пасмеў даць з поля бою цягу.
Бо зразумей, прашу, мяне,
Што я і тут вось — на вайне.
І покуль толькі духу стапе,
Не кіну гэтага змагання
За праўду, веру, за айчыну...»

«Ну як жа я цябе пакіну
У гэтым цёмным, брудным доле?!
Як мне сцярпець, што ўжо ніколі
Не злучыць нас адна дарога?
Падумаць — сэрца халадзее!
Пакінь жа мне хоць цень надзеі!
Няўжо патрэбныя для бога
Няшчасці нашы і пакуты?»

Ды дзе той бог? Чаму ты скуты?
За што ты трапіў у турму?
За службу верную яму?!..»
Тут словы згінулі ў рыданні.

«Ні плач, ні сум, ні хваляванні
Не змогуць нам дапамагчы»,—
Прамовіў ціха Апанаас.

. . . . .

Аж вось забразгалі ключы,
Прыкрыў турэмшчык злёгка дзверы:
«Прабачце, папі, але вас
Хаваць тут больш ніяк не можам —
Ідуць ад плошчы к нам жаўперы,
Як вас убачаць, не дай божа,
Дык нам бяды не абабрацца..»

«Вось зноў настаў час развітацца.
Не плач, даруй мне і... забудзь,—
Прамовіў вязень.— Мужнай будзь
І быць шчаслівай пастарайся...»

«А ты, прашу, не забывайся,
Што я чакаю і заву
І што я ў Кракаве жыву —
Вялікі ўласны дом ля рынку...
Іду, іду... Яшчэ хвілінку:
Бялізну, ежы вышлю з ходу...
Падам заяву каралю
І ўсё магчымае зраблю,
Каб хутка ўбачыў ты свабоду.
Бывай, мой любы! Да сустрэчы!»
Яна пайшла, угнуўшы плечы,
І знікла ўслед за ёй святло.

І паўгадзіны не прайшло,
Як зноў зацыргалі замкі.
Прыйшлі чатыры гаўдукі
І ланцугі з пог, з шыі знялі:
«Бяры лахман, каптур, сандалі,
Ды не марудзь, паўзі хутчэй!»

«Куды?»

«У Кіеў, прэч з вачэй
Паны адвезці загадалі».

Ад тых варшаўскіх спраў-падзей
 Мінуў прыблізна цэлы год.
 Вясна зноў песціла людзей
 Цяплом прыветным. Снег і лёд
 Ужо сплылі, і на палях
 Зазелянела збажына.
 Ля манастырскага акна
 Вярба стаяла ўся ў «катках»,
 А побач з гапкам тапалі
 Пунышкі клейкія ўзнялі
 Да сонца яснага ў блакіт.
 І пораў бойкі свой і спрыт
 Дэманстравалі вераб'і,
 Зацяўшы дрэвы, плот і дах.
 На літар роўныя страі
 Адклаў пяро сваё манах
 І ў задуменні праз акно
 Глядзеў на божы свет — на двор,
 На неба сінь, на дальні бор
 І ў думках зноў прыпамінаў
 Нядаўні шлях жыццёвы свой,
 Здарэнняў рад і безліч спраў...

Усталі ў памяці жывой
 Сустрэча дзіўная ў цямніцы,
 Праз Прыпяць, Днепр у Кіеў шлях
 Пад голым небам на плытах
 У сцюжу, спёку, навальніцы...
 Падвал-турма ў другой сталіцы.
 А потым суд і апраўданне,
 Затым у Берасце вяртанне
 На працу ў мілы сэрцу кут,
 Хоць знаў, што зноў сустрэне тут
 (Змагацца ж бо не перастане)
 Праследы, здзекі і напасці...

«Вось справа важная, якой
 Няможна сёння ўжо адкласці:
 Бясчынствы жакаў-хуліганаў
 Штодня муцілі супакой,
 А ўрэшце выхадкай паганай,
 З намовы Езусавых слуг,
 Яны свавольствы завяршылі:
 Манахаў «рускіх», старцаў двух
 Кіямі ледзьве не забілі.

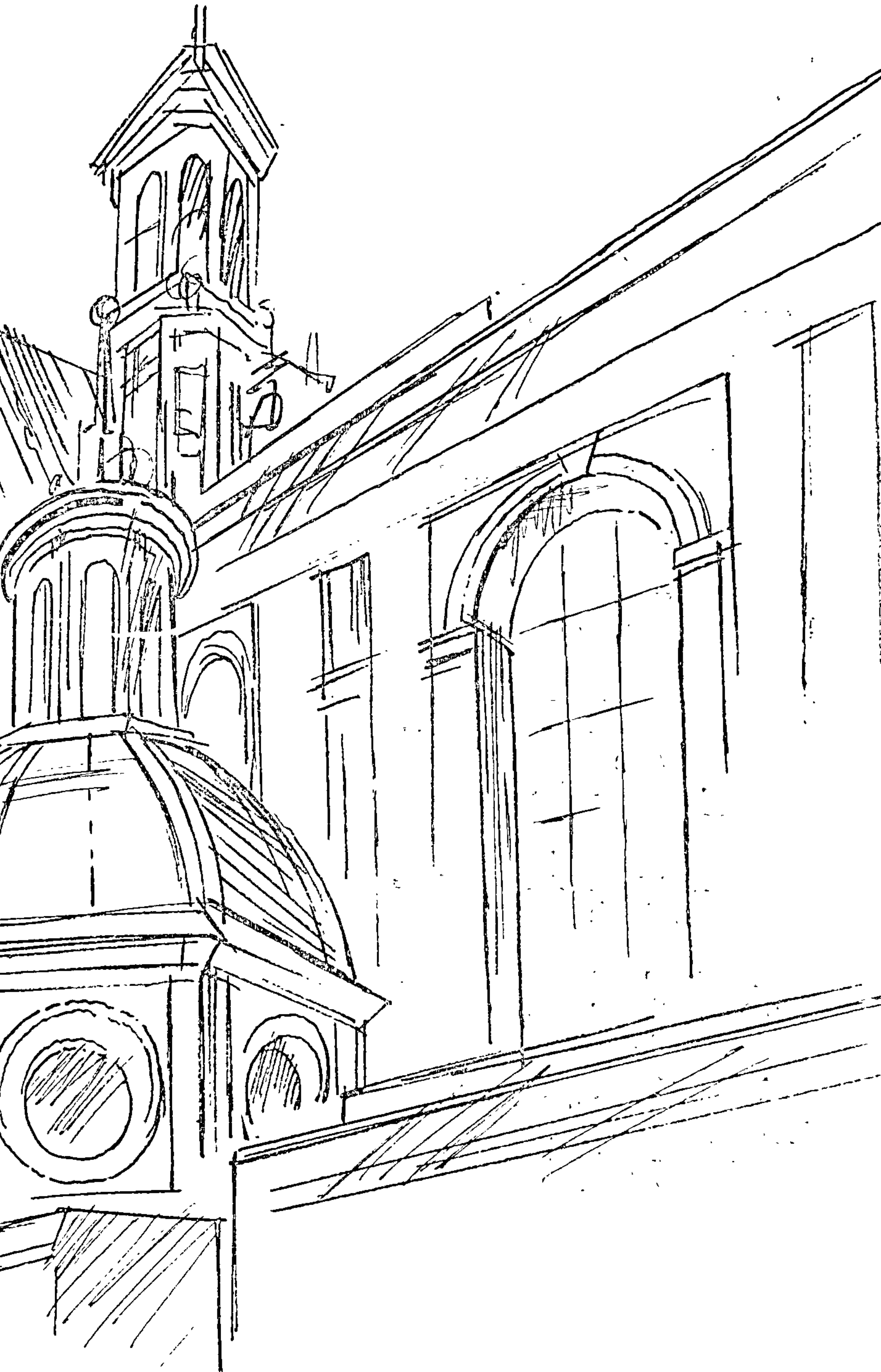
Такога нельга дараваць,
Ды вось улады гарадскія,
Замест віноўных пакараць,
Суцішыць бурных гадаванцаў,
Прыпялі скаргу за паклёп,

А нас за злосных ашуканцаў.
Пад'ехаць варта мо было б
У горад Кракаў да Сапегі
І праўду вылажыць яму
Пра лацінісцкія набегі,

98
99

Пра нашы крыўды, нашы справы
І запытаць яго, чаму
Няма на гэты гнос управы?
Належыць горад жа яму,
І пан, як кажуць, ён ласкавы.
Які ж пазойлівы той Кракаў!
Аб гэтым слове шмат разоў
Тужыў, маліўся, нават плакаў,
Хацеў забыць яго, ды зноў
Яно на памяць усплывала
І болем сэрца сашчамляла.

Відаць, цяпер, па волі божаі,
Пасля блуканняў і нягод
Настаў усё ж такі чарод
Сабрацца ў гэта падарожжа
Не для таго, каб перайначыць
Даўно ўжо вызначаны лёс,
Але пазнаць і зблізку ўбачыць
Куды ён думкі ўпарта нёс».

І вось, наймаючы падводы
Ад вёскі ў вёску, ў дальні шлях
Пакалытаў чорнабароды
У чорнай вопратцы манах.
І думкі чорныя, цяжкія
Ішлі з ім побач крок у крок
Драгіх братоў сваіх, якія,
Нікай настане толькі змрок,
Балцна выйшці за вароты,
Пра лёс царквы, манастыра...
І абмяркоўваў раз мо соты,
Як упрасіць гаспадара,
Каб ён згадзіўся пад апеку
Узяць іх бедны манастыр
Ці даў загад, каб крыўд і здзеку
Не прычыняў ім панскі клір.

Вясна тым часам пераможна
Ішла ва ўсёй сваёй красе,
Пазеляніла кусцік кожны,
Купала сонейка ў расе
І квеццем сынала наўкола...
Ішлі сяляне на палі,
На луг выходзіла жывёла,
А з паднябесся жураўлі
Сваё вяртанне абвяшчалі.

Глядзеў з дарогі Апанас
На незнаёмыя ўжо далі,
І ў сэрцы сум памалу гас,
Ды зноў вярталася надзея,
Што ў Кракаў едзе педарма,
І што такой благой падзеі,
Каб не вяла к дабру, цяма.

А вось і мэта падарожжа.
Вялікі замак на гары,
Дамы, касцёлы, склады збожжа,
Рака, магутныя муры
І варта ў браме. Люду многа
Туды шыбуе і сюды...
На жаль, знаёмага нікога
Няма між гэтай грамады.
Знайшоў карчму, ў пакой парожні
Унёс свой сціплы хатулёк,
Памыўся, пыл абтрос дарожны
І зразу рушыў у той бок,
Дзе, як казалі, у палацы
Жыў князь Сапега Мікалай.
І ледзь стаў толькі прабірацца
Сярод людзей праз рынка ўскрай,
Як зразумеў, што ў бок касцёла
Ішоў хаўтурны караван.

Народ таўпіўся павакола,
А запытаны нейкі пан
Сказаў, што гэта пахаванне
Багатай знатнае ўдавы.
«Прыезджы, бачу, вы, васпане,
Таму не ведаеце вы,
Што гэта слаўная кабета
Людзям рабіла шмат дабра.
Любілі ўсе яе за гэта,
А асабліва дзетвара,
Бо ёй была яна, як маці.
Ёй любы просты быў народ,
Хоць, як ёсць чуткі, што са знаці
Яна выводзіла свой род».

«Прашу прабачыць, калі ласка,
Як зваць яе, скажыце вы».

«Па мужу Зоф'я Грот-Збараска,
А родам, кажучь, што з Літвы».

Не чуў ён прозвішча такога,
Але імя ўжо не забыць...
«Няўжо яна... мая нябога?..
Не можа быць! Не можа быць!..»
І з сэрцам поўным хвалявання
Падаўся следам за труной,
Рашыўшы высветліць пытанне,
Што ўнесла рантам неспакой...

І вось закончаныя маленькі,
З касцёла выплыла трупа...
Зірнуў і, ўпаўшы на калені,
Пачаў шаптаць: «Яна! Яна!..»
Пасля апомніўся нарэшце
І, хоць муцілі слёзы зрок,
Услед за тым жалобным шэсцем
Памалу ногі павалок...

Пайшлі з нагоста кракавяне,
А над магілаю ў вянках
Маліўся поч усю да рання
Пахілы грэчаскі манах.

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦЦАТЫ

Нядоўга ў князя запыніўся
З сваёю просьбай Апанас.
«Там поп з папам не памірыўся,
Дык я мірыць павінен вас? —
Сказаў Сапега Апанасу.—
Ідзіце ў унію, тады
Не трэба будзе траціць часу
Для скарг і дальняе язды».

Чаго другога ад магната
Чакаць было пасля таго,
Як стаў напістам, рэнегатам,
Народу выракся свайго?
І Апанас пайшоў памалу
У свой накойчык у карчму,
Але няспынна дакучала,
Душу вярэдзіла яму
Бяда ўчаранняя і трывогі,
З якімі выршыў сюды...
Якія ждучь цяпер дарогі?
І завядучь яны куды?

Прыішоў знясілены дазвання,
Прылёг на цвёрдым тапчане
І рэшту дня і ноч да рання
Правёў у думках і паўсне.

Назаўтра з поваю падзеяй,
Хоць з моцным болем галавы,
Другога князя-дабрадзея
Пачаў шукаць — пасла з Масквы.
Хадзіла чутка, што нядаўна
З'явіўся ў Кракаве князь Львоў
З якойсьці місіяй дзяржаўнай,
Дык вось цяпер к яму ішоў.
Калі і ён не дапаможа,
Дык больш ісці няма куды.
А ён парушыць справу можа
У польскім сейме заўсягды
Як абаронца рускай веры
І дамагацца можа ён,
Каб быў не толькі на паперы
Уладай выданы закон.

У князя Львова быў прыняты
Прыветным словам Апанас:
«Будзь, ойча, слаўны і багаты!
Выдатна складваецца ў нас,—
Прамовіў князь,— бо вас убачыць
Надзвычай трэба мне было,
І вы прыйшлі, а гэта значыць,
Што нам абодвум «повезло»!

Ды як жа трапілі вы ў Кракаў?
І як тут чуецца вы
Сярод папістаў і палякаў?
Цар шле вітанне вам з Масквы!..»

Ахвотна, шчыра на пытанні
Яму адказваў Апанас,
Падзяку даў за прывітанні
І так закончыў свой расказ:

«На вас цяпер уся падзея.
Пратэст ваш цвёрды, дзелавы
Суцішыць можа ліхадзеяў
На землях стоітанай Літвы,
Дзе гэтак ім цяпер прывольна
Між нас і нашага добра...»

А князь сказаў:

«Не самавольна,

Але ад імені цара
Пастаўлен будзе ультыматум:
Калі не скончыцца ўраз здзек
Над нашай рускай веры братам,
То мы граніцамі тых рэк,
Што ў нас цяпер, лічыць не будзем.
І хай адкажуць нам паны
І падуладныя ім людзі,
Ці хочуць міру ці вайны!

Апроч таго другая справа
У нас да ўлады польскай ёсць.
Магчыма, ведаць вам цікава,
З якіх прычын я ў Польшчы госць?
Дык вось паны зноў з самазванцам,
Які калісьці нейкі час
Быў, ойча, вашым выхаванцам,
Ізноў наведзець хочуць нас,
Пра што ў Маскву дабегла чутка.
Дык каб паблытаць той намер,
Прыбыў я ў Кракаў ды без skutку
Чакаю кожны дзень цяпер
Адказу канцлера з Варшавы,
Ці будзе выдадзены нам
Для справядлівае расправы
Той іх бязродны лгун і хам.
Прабуюць мне замовіць зубы,
Што мы ўзнямаем шум дарма,
Бо самазванца Яна Лубы
Даўно ў жывых ужо няма,
Ды хлусяць, пэўне, езуіты.
Ну а якая думка ў вас
Адносна гэтай валакіты?
Скажыце, ойча Апанас».

«Жывы Ян Луба і здаровы,
Нядаўна мне прыслаў ён ліст,
Але спрачацца я гатовы,
Што ён зусім не аферыст.
Што ён не княжыч знакамiты,
Ён знае ўжо, як і паны,
І знаюць тыя ж езуіты,
Але для іхняе маны
Падходзіў ён якраз узростам,
Дык вось ужо каторы год,

Хоць гэта стала не так проста,
Дурманяць выдумкай народ.

104
105

Каб ён паходзіў з Мнішкаў роду,
То так не кінулі б яго,
А ўжо даўно знайшлі б нагоду
Прызнаць, аклікнуць за свайго.
А вось цяпер ён мне тут піша
З даверам поўным і тайком,
Што вельмі вабіць яго ціша,
Што хоча стаць духаўніком».

«Я ўдзячны вам за тлумачэнні,
Якія мне далі тут вы,
Але найбольшае значэнне
Для нас у тым, што ён жывы.
Цяпер патрэбую я строга,
Каб ён быў выдадзены нам.
Абдурваць больш і, як сляпога,
За нос вадзіць сябе не дам!»

РАЗДЗЕЛ ПЯТНАЦЦАТЫ

Бярэсце зранку ў замяшанні —
Крычаць, хвалююцца мяшчане,
На плошчы гоман, люду маса
Шуміць:

«Забралі Апанаса!»
«Куды забралі? Хто забраў?
Хто ім такое права даў?»
«Забралі!
Ў путы закавалі!»
«Не можа быць ніяк такога!
Яго, ігумена святога
За што каваць у кайданы?»

«Дык гэта ж слугі сатаны!
Ён быў заўжды ім соллю ў воку!»
«Не зробім з плошчы пават кроку,
Пакуль не выпусцяць яго!..»

С т р а ж н і к

Гэй ты, гарланіш тут чаго?
Таксама хочаш у Варшаву?
Сабраў крыкліваю араву
І ўводзіш хамскія парадкі!

Р а м е с н і к

А ты тут хто? Бач, з морды гладкі,
Напоўна хлѣбаеш з карыта
Ў святых хітрушаў-езуітаў!

С т р а ж н і к

Вось пабрашы яшчэ пямнога,
Дык павандруеш той дарогай,
Якой ваш поп павандраваў!

Р а м е с н і к

Ідзі, пакуль не абарваў
Па фізьяноміі свінячай!

С т р а ж н і к

Чакай, спяеш крыху іначай,
Калі ты ў нашы трапіш рукі.

Р а м е с н і к

Чаму ж, мы знаем вашы штукі,
Але надыдзе горкі час
І для цябе, і для ўсіх вас!..

. . . . .

Натоўп гудзеў і разрастаўся,
І гоман-крык не сунімаўся,
І ўжо даходзіла да бойкі,
Ды пейкі панскі служка бойкі,
На плот узлезшы, стаў крычаць:
«Браты, рамеснікі, мяшчане!
Дазволь, шапоўнае сабрацце,
Пра што я знаю, не маўчаць!
Пакіньце вашы крыкі, зваду,
Хачу я выясніць вам справу:
Па каралеўскаму загаду
Забраны йгумен у Варшаву,
І ні бурмістр, ні ваявода
Не знаюць арышту прычыны,
Таму, сябры, турботаў шкода...»

«Цягнуце з плоту малайчыцу!
Ён хлусіць нам, і больш нічога!»

«Сябры, набоіцеся вы бога,
Я не схлусіў вам ані-ні!
Вунь пан Масальскі на кані,
Ён сам нацвердзіць мае словы...»

Зірнулі ўсе. Атрад ваісковы
Ўязджаў на плошчу ў поўнай зброі,
А на чале — сам ваявода.
Ќаня спыніўшы між народа,
Прамовіў ён сіпатым басам:
«Народ, паслухай! Апанаса
Ўзялі ў Варшаву на дзён колькі.
Пра штосьці выпытаюць толькі
І прывязуць ізноў дахаты.

Спыніце шум дарэмна ўзняты
І разыходзьцеся памалу.
А гэтых зборышч запывалаў
Гапіце прэч і ім не верце —
Яны задумалі штось сцерці
У вашых крамах ці варштатах;
Пакуль вы нейкіх вінаватых
Вышукваць будзеце ў бязладдзі.
Паверце мне, мы справу ўладзім:
Ігумен скрыўджаны не будзе...
Але пры тым скажу вам, людзі,
Што хто між вас з намеру злога
Народ да бунту заклікае,
Таго караць мы будзем строга,
І той, хто здрайцам патакае,
Хай потым літасці не просіць.
Я ўсё сказаў. Тырчаць тут досыць,
Усе расходзьцеся па хатах!»

На дыбкі ўзняў свайго бахмата,
Крутнуў яго і з мінай строгай
Паплыў праторанай дарогай,
А следам копная асыста
Пайшла на плошчы гапарыста.

І людзі сталі разбрыдацца...
А праз хвілін якіх мо дваццаць
Сядзеў за чарай ваявода
І забаўляў гасцей: «А шкода,
Што гайдукам я не дазволіў
Памацаць хамства бізунамі,
Бо ўжо праверана не памі,
Што ласкі хам цапіць не ўмее,
Ён толькі жорсткасць разумее.
Пайшлі сягоння моўчкі з рынку,
А там, пасля мо нерапынку,
Свайго прыпомніўшы Панаса,

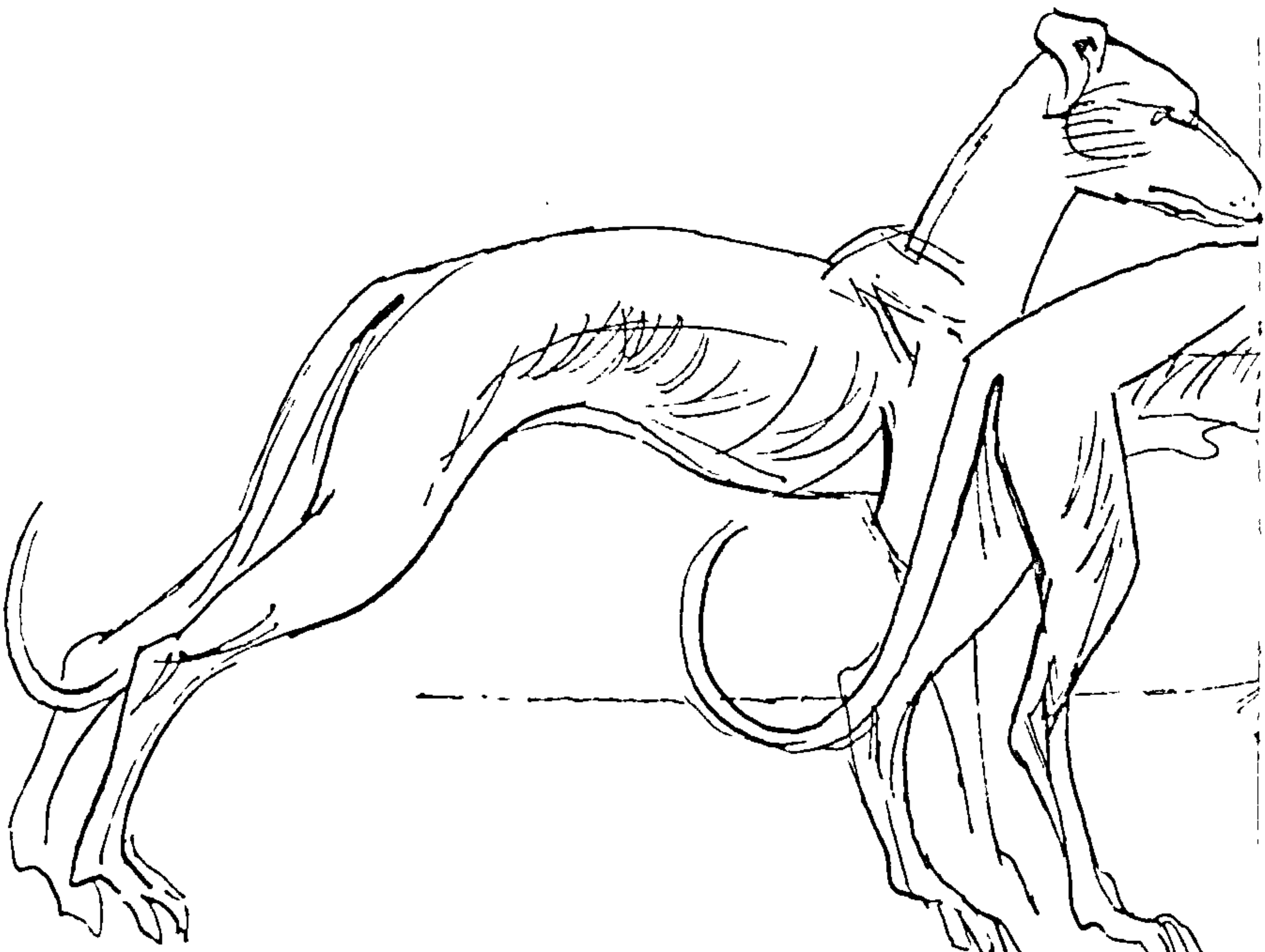
Пачнуць папова выкруптасы.
А каб памацалі мы спішы
Буштарнай гэтае скаціны,
Тады б яна сядзела ціха».

«Бясспрэчна,— цягнучы з кяліха,
Яму падтакваў пан староста,—
Спраўляцца тут не вельмі проста,
Бо як-ніяк, а берасцяне
Не то што ў вёсцы дзесь сяляне —
Народ свабодны, не халопы,
Мяшчан закон аберагае...»

«Законы маюць педахопы,
А наш інтэрас вымагае
Трымаць люд чорны ў дысцыпліне,
Інакш іерархія загіне,
Загіне наш стары парадак,
А, як вядома, з непаладак
Дзяржавы можа стацца ўпадак...»

• • • • •

Тым часам крытая каляса
Ў Варшаву везла Апанаса,
А побач збройныя жаўнеры
Скакалі конна і пыл шэры
Ўздымалі слупам за сабою.

Было загадана канвою
Даставіць вязня тэрмінова
І на дарозе з ім — пі слова.
Дык вось ён ехаў моўчкі скуты,
Цярпеў дарожныя пакуты,

108

109

Шукаў праз доўгія гадзіны
У думках арышту прычыны
І ныў ад голаду і смагі...

На трэці дзень паблізу Прагі¹
Быў зроблен большы адпачынак.
Кармілі копей і са скрышак
Дасталі хлеб, віно і мяса.
Сухар з вадой для Апанааса
(Маўляў, па! ведай нашу ласку)
Маўчком прасунулі ў каляску.

І вось ізноў той склеп знаёмы —
Камора здзекаў і пакут:
Палок, зблцвелы жмут саломы
І вільгаць тая ж, той жа бруд.
Пазнаў услончык, збан шчарбаты,
Лахман абшарпаны, благі,
Ў акне пад столлю тыя ж краты...

Цяпер ад сценкі да пагі
Майстры-спрытныя гайдукі
Ланцуг грубы прымацавалі
І зачынілі ў тым падвале,
Хто знае, можа — па вякі,
А вось завошта — невядома.

Паўзлі ў паўзмроку дні-вякі,
А ён сядзеў, нібы парома
Чакаў на беразе ракі.
Ды не спяшаўся перавозчык,
Крычы яму ці не крычы...
За краты сеў,
дык ты — нябожчык,
Хоць і даюць табе харчы.

РАЗДЗЕЛ ШАСНАЦЦАТЫ

К а н ц л е р   О с а л і н с к і
Скажыце, найяснейшы пане,
Як нам уладзіць справу Лубы?
Ці выдаць, ці чыніць старанні,
Каб захаваць яго ад згубы?
Пасол маскоўскі налягае,

---

¹ Прага — правабярэжная частка Варшавы.

К а н ц л е р

Тої самы гэта, ясны пане,
Тої абаронца грэцкай веры,
Што адбываў тут пакаранне.

К а р о л ь

Тады прыміце хутка меры,
Каб ён не ўцёк, а князю Львову
Скажыце, хай падпіша ўмову
Ну і... хай едзе паздарову...

. . . . .

Міналі дні і месяцы няволі,
І не было ніякіх перамен
У той цяжкой ігуменавай долі.
І з-за сырых таўшчэзных сцен
Не далятаў ніякі голас з места,
А ён дарма чакаў спагадных вестак...

Аж вось зайшлі ў цямніцу два юрысты
І доўгі акт напышліва, ўрачыста
Пры свечцы прачыталі Апапасу,
Злачынстваў розных выдуманых масай
Нахабна абцяжарыўшы яго —
Што, быццам выдаў ён Маскве таго,
Вядомага ўсім пана Яна Лубу
І гэтым зрыхтаваў яму загубу;
Што ў нейкую даўнейшую пару
Прадаўся ён маскоўскаму цару,
Дык следствам устаноўлена,

што ён

Рэч Паспалітай вораг, што шпіён;
Што цар маскоўскі даў яму заданне
Праводзіць супраць уніі змаганне;
І што за хабары, падачкі, ўзяткі
Ён бунты выклікаў і беспарадкі,
Якімі прычыніў дзяржаве шмат
І клопатаў, і матэрыяльных страт;
І што духоўным каталіцкай веры
Ён шкодзіў, дакучаў, дзе мог, без меры;
І што не раз святога папу ў Рыме
Чарніў і лаяў словамі благімі...
І многа іншае бязглуздзіцы, маны
У гэты акт уставілі яны...

І вось тады ім у адказ
Сказаў снакойна Апапас:

«Акт гэты поўны ненавісці
І да мяне й да нашай веры.
Якой чакаеце карысці
Ад гэтай вашае наперы?
Далей вам трэ мяне гнаіць
Ці, можа, хочаце забіць?
Што ж, ваша сіла, ваша воля,
Ды толькі знайце, што ніколі
Не здраджу я ні веры роднай,
Ні нашай справе ўсенароднай!»

Міналі месяцы, і год
Закончыў свой кругазварот,
На свеце многа перамен
Малых і значных адбылося,
Але ў ігуменавым лёсе
Не наступіў найменшы крэп —
У цемры, вільгаці і брудзе
Сядзеў прыкуты да сцяны.
Відаць, забыліся і суддзі,
І ўжо не помнілі паны,
Што дзесьці ў іхнім падзямеллі
Сядзіць нявінны чалавек,
Ці проста літасці не мелі
І так з яго чыпілі здзек...

Тым часам ён пісаў заўзятая
То каралю, а то ў сенат,
Знаёмым дамам і магнатам,
Ды толку ў тым было не шмат —
Ніхто не даў яму адказу,
Маўляў, сядзі, пакуль жывы,
Чакай загаду ці указу.

Ян Луба вырваўся з Масквы,
Хоць не палёжку і не зразу.
Яму там доля паспрыяла:
Памёр якраз цар Міхаіл,
А ў Аляксея быў пахіл
Да ўсіх адносіцца лагодна,
Ды й з першых дзён не выпадала
Аказваць помсту ўсенародна,
Дык дзён шануючы павагу,
Ад самазванца ўзяў прысягу,
Што на маскоўскі царскі трон
Не прэтэндуе болей ён,
І адпусціў яго дахаты.

Вярнуўся Луба, ды ўніяты
Зрабілі захад, каб узяты
Ў залог ігумен Анапас,
Сядзеў, марнеў, памалу гас.
А папскі вырашыў легат:
«Пазбыцца трэба бунтара!»

Быў дап турэмшыкам загад
Адкрыць падвал, а як з двара
Ігумен пусціцца на ўцёк,
Прыстрэліць ззаду нездалёк,
І ўсё на праўным месцы стане:
«Забіты ў момант уцякання!»

Уцяміў гэта Апанас
І даў турэмшыку адказ,
Які пашэптваць стаў яму,
Што шанс пакінуць ёсць турму:
«Я без суда і апраўдання
Адсюль не зрушуся, васпане!!»
І слаў свае патрабаванні
Судзіць, калі ён вінаваты,
А калі не — пусціць дахаты.

І цар заложніка свайго
Не клапаціўся вызваляць.
Было манархам на яго,
Як і на веру, напляваць.
Царам такія Апанасы
Патрэбны толькі ў тыя часы,
Калі ёсць шанс штось загарнуць —

Тады на нейкі час-сезон
Такім вось можна казыруць,
Пасля забыцца, што іі быў ён.

І ён сядзеў.

Аж вось аднойчы,
Як і калісьці, позна ўночы
Іржой зацыргалі замкі —
Прыйшлі чатыры гайдукі,
Ланцуг з нагі набраклайі знялі:
«Бяры лахман свой, — загадалі, —
Ды не марудзь, паўзі хутчэй!»

«Куды?»

«У Кіеў, прэч з вачэй
Папы адправіць загадалі».

РАЗДЗЕЛ СЕМНАЦЦАТЫ

Дзень быў пахмурны, неба ймгліла
Туманам шэрым. За сталом
Мітрапаліт Пятро Магіла
Сядзеў з насупленым чалом,
Бо думкі новыя цяжкія
Муцілі звычайны супакой:
«Ідуць благія чуткі ў Кіеў,
А ўночы зноўку за ракой
Натоўп якісьці мітуслівы,
Чуваць па мове, што чужы,
Ішоў, стаяў, вытоптаў нівы,
Шумеў, гукаў, паліў лаўжы.
Чуваць было і бразгат зброі,
Іржанне коней,
рып калёс,
А потым з ранняю зарою
Праналі пешыя іі абоз.

Бягуць сяляне ў Запарожжа —
Уздоўж Дняпра гуртамі ў Сеч.
Настаў час грозны і трывожны —
Бядняк на пана вострыць меч,
Бо на татарына ці турка
Не так збірае гетман раць.
Відаць, з дзяржаўнага надмурка
Каменні сталі вынадаць...

На сёлах хтосьці чэрнь бунтуе
Супроць магнатаў і папоў.
Яна, ёсць чуткі, што лютуе,
Гараць маёнткі, льецца кроў.

Выпадкаў гэтых стала многа,
І не да лепшага ідзе...
Маліцца, ўпрошваць трэба бога,
Мо ён няшчасці адвядзе.
Хаос між дум маіх сягоння,
І на сталае маім хаос...
Цямнее».

Пляснуў у далоні,
І служка свечкі дзве прыніс.
Тады твар бледны, барадаты
Памалу выплыў з цемнаты
Над стосам кніг, а цень бухматы
На шафу лёг, заняў куты.

Глядзеў Магіла на паперы,
Пасля сабраў іх, склаў, звязаў...
Тут служка, твар уткнуўшы ў дзверы,
Старэчым голасам сказаў:
«Прыбыў к нам вязень, уладыка».

«Які зноў вязень? Хто такі?»

«Не знаю я, сядзіць у лыках,
Пры ім чатыры гайдукі.
І вось пакет вам перадалі,
З Варшавы, кажуць, прыбылі...»

«Чаго ж мяне зноў прыгадалі?
Што там за справу развялі?
Ах, вось якія тут паперы!
Зноў той бунтарны Апанаас,
Змагар за лёсы грэцкай веры...
Каб менш было такіх у нас,
І каб яны сядзелі ціха,
Дык мо трываў бы супакой
І менш было б на свеце ліха...
Каб так без толку бунтавацца,
Апошнім дурнем трэба быць,
Бо гэта Сізіфава праца,
Якой не ўдасца завяршыць.
Тут як ні глянь, куды ні кінь,
Відаць, залье нас тая плынь,

Што стала з Рыма пашырацца,
Дык сэнс які нам з ёй змагацца?
І, калі тая плынь ад бога,
То не памога нам нічога...»

«Той вязень хоча вас пабачыць,
Ён нешта мае вам сказаць».

«Няма аб чым мне з ім «судачыць».
Калі у путах — развязаць!
Замкнуць у келлю, што ў падвале,
І хай там ціхенька сядзіць...»

118
119

Пасля шырокага прастору
Дарог бясконцых і палёў
Зноў лёс ігумена ў камору
Турмы бязлітаснае ўвёў.
І зноў дні шэрыя, пустыя
Ў чаканні сумным паплылі...

Міналі будні, дні святыя,
Змянілі выгляд лес, палі,
Ішлі навокал перамены,
А толькі ў камеры сырой,
Як і раней, маўчалі сцены
Калматай цвіллю векавой.

Бяздзеінасць мучыла сярдзіта,
Любой рабоце быў бы рад,

Прасіў праз слуг мітрапаліта,
Каб ён дазволіў, даў загад
Штодня вадзіць яго на працу,
Хоць на якую, хоць куды.
Нарэшце ўздумаў бунтавацца.
Калі прынеслі, як заўжды,
Яму ў гаршчочку нейкай ежы,
Рвануў праз дзверы ў калідор
І ў той, як быў, гнілоў адзежы
І босы выскачыў на двор.

Царква была якраз адкрыта —
Малебства ішло мітрапаліта.
Панас ускочыў між людзей
І закрычаў: «Ах ліхадзей!
Ён вас любові навучае,
А ў падзямеллі заключае
Зусім нічым не вінаватых!
Святы айцец мітрапаліт —
Слуга не божы, а багатых!
Ён — фарысей і езуіт!
Не богу служыць, а мамоне!
Пра бедных, скрыўджаных не дбае...»

А Пётр Магіла на амбоне
Стаяў маўчком, як скамянелы.
Тут служак група немалая
Ў царкву з гамонкаю ўляцела.
У момант рукі заламалі
І рот заткнулі бунтару,
Прытым адзежку ўшчэнт парвалі...

Аднак праз нейкую пару
Ён атрымаў дазвол зацяцца
Сваёй, здаўна любімай працай
(Хоць гэта вельмі задзівіла).
Прынеслі ў камеру чарніла,
Паперы, пёраў, свечак пяць
І загадалі напісаць
Пра ўсё, дзе жыў і чым займаўся,
Аднак каб больш не дакучаў
І ад бунтарства паўстрымаўся.

І ён «Дыярыун» начаў
Складаць, данісваць і старанна
Ствараць з таго адзіны твор,
Што ён перш было публікавана..

І вось «Дыярыуш» гатовы,
Ён зменіць мо турэмны быт
На ўклад жыцця свабодны, новы?
Ды ўсё маўчаў мітрапаліт.
Той вязня выхадкай абражан,
Казаў, прысуду караля
Ён адмяніць не ўпаўнаважан,
Загад прышлюць мо, дык пасля...

Адноічы позняю гадзінай
Зайшоў у камеру Пузына —
Ўладыка луцкі. Ён сказаў:
«Мітрапаліта бог пазваў
І над табой даволі здзеку.
Бяру цябе я пад апеку.
Вось тутка новая адзежка,
Ідзі папарся добра ў лазні,
Ды толькі ж зноў, глядзі, не ўгразні,
Бо сёння нам патрэбна спешка.
Гадаць цяпер мне не пад сілу,
Хто ў нас заменіць тут Магілу
І як ён справы будзе весці,
Дык на ражон не трэба лезці —
Мы заўтра выедзем ка мне,
А як час нейкі праміне,
У манастыр паедзеш свой...

Ну дык, брат, рухайся, не стой!»

РАЗДЗЕЛ ВАСЕМНАЦЦАТЫ

Па просьбе многіх берасцян
Указ Пузынаю быў дан
На даўні ў Берасці свой пост
Зноў Філіповічу вярнуцца.

Вось за спіной пямала вёрст,
На нізе рэчка, тут пагост,
А горад — вунь...

Калені гуцца,
Ляціць з рук кій у пыл дарожны,
А з сэрца шчасця гімн набожны
Нясецца ў неба за жаўронкам...
Вітай жа, мілая старонка,
Прымай свайго вандраўніка,
Хоць і ў сярмязе жабрака!

Вясенні дзень мінаў і гас,
А ўсё з пагорка Ананас
Глядзеў на горад свой стары...
Назаўтра з ранняе пары
Наўкол вясціў царкоўны зvon,
Што зноў адправіць службу ён —
Змагар, пакутнік і героі,
Які за люд стаяў гароі
І ад прыгнёту бараніў...
Дык манастырскі зvon звапіў,
Што лёс яго не надламіў,
Што ён застаўся тым, кім быў.

Народ ішоў вітаць яго,
Як бацьку роднага свайго
Са шчырай радасці слязоі
І часта з кайстраю пустой,
Ды з пажаданнямі даброт
Не на адзін дзесятак год.

Аднак жа быў і гурт такіх,
Якім бунтарны гэты мніх
Быў аніяк не па душы.
Ксяндзы, ўніаты — таргашы
Людскім сумленнем і казной,
Яму рашылі выдаць бой.

І ўжо ад самых першых дзён
Праз беззаконне і закон
Найшлі у наступ на яго.
Дык пачалі за ім сачыць
І кожны крок яго лічыць.
Ім стала справа да ўсяго,
Што думаў ён і што рабіў,
І з кім пра што дзе гаварыў...
А час цяжкі быў і благі —
Дзяпра абодва берагі
Шумелі хваляю людскоі,
І ўсенародны неспакой
Ішоў па Рэчы Паспалітай.
Крывёй, пакарамі заліта
Ужо была ўся Украіна,
І набліжалася хвіліна,
Што мог і ўвесь народ сярмяжны
Паўстаць на бой цяжкі, працяжны
Супроць вяльможных і багатых
Як у Літве, так і ў Кароне.

Аднак у панцырах і латах
Паны, падпанкі ў абароне
Сваіх маёнткаў, прывілеяў
Пайшлі гасіць той бунт плебеяў
І так з народам распраўляцца,
Каб ён наўвекі стаў баяцца
Стары прыгошы лад ламаць,
Руку на пана падымаць.
І міжусобная вайна,
Ў маштабах гэтакіх здаўна
У нас не чутая, палала.

Цяжэй і ў Берасці жыць стала —
Паны пяспынна лютавалі,
На кол, на вісельні ўзнімалі
Усіх, хто быў ім падазроны.
Граніц не меў іх гнеў шалёны,
Ды тых ахвяр было ўсё мала,
Нянавісць больш яшчэ шукала.

І вось успомніў хтосьці з ляхаў,
Што тут жыве сярод манахаў
Усходняй веры абаронца,
Ігумен рускі падазроны.
«К яму прыходзяць на паклоны
Зусюль паломнікі бясконца —
Сляпыя, хворыя, калекі,
Хто з іх маліцца, хто па лекі,
А хто харчоў прасіць, апекі,
І ён падонкаў гэтых зграі
Штодзённа ў трапезнай прымае.
Ён з імі моліцца, гуторыць
І раз-два можа падбухторыць
Таксама рушыць у паўстанне...» —

Вось гэтак Шумскі, знатны пан,
Гвардзейскіх войскаў капітан
Дакладваў пану ваяводу,
А той яму дазволіў з ходу
Узяць ігумена ў падвал.

А каб не выбухнуў скандал,
Прыслалі ў дзень наступны зранку
З сяла мужыцкую фурманку
З тым, што там дзесьці памірае
Машаўка ўсходняя старая
І просіць споведзі святой.

І ад ліхой хвіліны той
Ігумен волі больш не ўбачыў.
Гудзеў народ, было шмат плачу,
Ды страх стрымоўваў грамаду
Яго свабоды дабівацца.

А ўпаўшы ў новую бяду,
Як трэ было і спадзявацца,
Ігумен стаў перад судом,
І на яго, як з неба гром,
Зляцела безліч абвіненняў.
Яму казалі: «Без сумненняў
Вядома нам, што ты наш вораг,
Што зброю розную і порах
Хаваеш ты ў манастыры.
Дык лепш прызнайся, гавары,
Дзе гэта ўсё ў цябе схавана!»

Адказваў ён усхвалявана
І гніосным закідам пярэчыў:
«Дык гэта ж фальш! Паклёп тут печы!
Няма ў мяне ніякай зброі.
Прыдумаў нехта штось такое!
А як не хочаце мне верыць,
У вас магчымасць ёсць праверыць.
Вініць мяне няма ў вас права!
Дзе ў вас на арышт мой падстава?»
«Калі няма, дык вельмі хутка
Яе мы знойдзем, нічагутка,
Як бы ты тут не адракаўся».
«Ты супраць уніі змагаўся?»
«А ці ў царкве сваёй адкрыта
Не чэрніш браццяў езуітаў?»
«Парадкі ў Рэчы Паспалітай,
Мо скажаш нам, што не чэрніў?»

«Я той жа самы, што і быў,
Вядомы ўсім мае пагляды.
Я выступаю супраць здрады
Радзіме, мове, веры роднай
І супраць той бяды народнай,
Што разам з уніяй праклятай
Павісла ў нас над кожнай хатай.
Бо ці ж не уніі віна,
Што міжусобная вайна
Так грозна ўраз запалымцела?
Я нацвярджаю тое смела,

Што абвяшчаў на ўсю зямлю,
Паслам на сеіме, каралю,
Што наўтараў наўкруг не раз...
Я і пісаў, што прыйдзе час
Цяжкой за гэты акт расплаты.
Той час настаў. Паны, магнаты
Рапеей мне верыць не жадалі.
Што ж, воля іх. Чакайма далей.
Усіх, хто вінен у вайне,
Адплата, кара не міне!»

Такі адразу даў адказ
Шляхоцкім суддзям Апанас.
І хоць на допыт прыбылі
Вяльможы знатныя зямлі —
Епіскап луцкі каталіцкі
Фанатык ведамы Гембіцкі
І капцлер Альбрэхт Радзівіл,
Адказ быў той жа. Дык «граміл»
Двух клікнулі, і яны
Манаху ўздзелі кайданы.
Тады спытаў ён: «Ну за што вы
Усклалі гэтыя аковы?
Скажыце, чым наводзіць страх
На вас зняволены манах?
У вас жа зброя, столькі сілы,
А я адзіп, змарнелы, хілы
Не пагражаю вам нічым...»

Гембіцкі крыкнуў: «Замаўчы!
Дадзеў ты нам брахнёй праклятай!
Язык твой горшы за джыгала!
Яго ты ўбачыш ў жмені ката!
Такіх, як ты, навесіць — мала!»

Міналі дні ў цяжкіх пакутах —
Галодны быў, а погі ў путах
Крывёй набраклі, рукі нылі,
І ў яме той, нібы ў магіле,
Вазетра нават не хапала.
І Апанасу ясна стала,
Што жыць нямнога засталася...
Ды аб душы ягонай, лёсе
«Па-хрысціянску» шчыра дбалі
Ксяндзы, ахоўнікі маралі.

Калі ляжаў ледзь не дабіты,
Прыйшлі ў падвал два езуіты
На дыспут з ворагам заклятым.
Яго назвалі мілым братам
І так гаворку навялі:
«Няхай там што было калі,
Ды кожны ж можа памыляцца.
Пакінь, брат, з уніяй змагацца
І перайдзі на нашу веру,
Дык мы дамо табе панеру
На права жыць, маліцца богу
Там, дзе ты толькі пажадаеш,

Ва ўсім акажам дапамогу.
Ты адпушчэніе атрымаеш
Усіх грахоў...

І вось што, брат,
Далі б табе епіскапат...
Якраз вакантны Магілёў...»

«Навошта столькі лішніх слоў?
Тым, хто сюды направиў вас,
Нясіце мой пязменны сказ,
Што я,

ігумен Апанас
Самім сабою застаўся
І пры намовах, і ў прымусе.
Дык не турбуйцеся дарма,
Ў мяне слоў іншых вам няма».

Вачыма бліснуўшы сярдзіта,
Пайшлі за дзверы езуіты.

Назаўтра «лотру» на падводзе
Павезлі ў лагер к ваяводзе
На канчатковы ўжо прысуд.

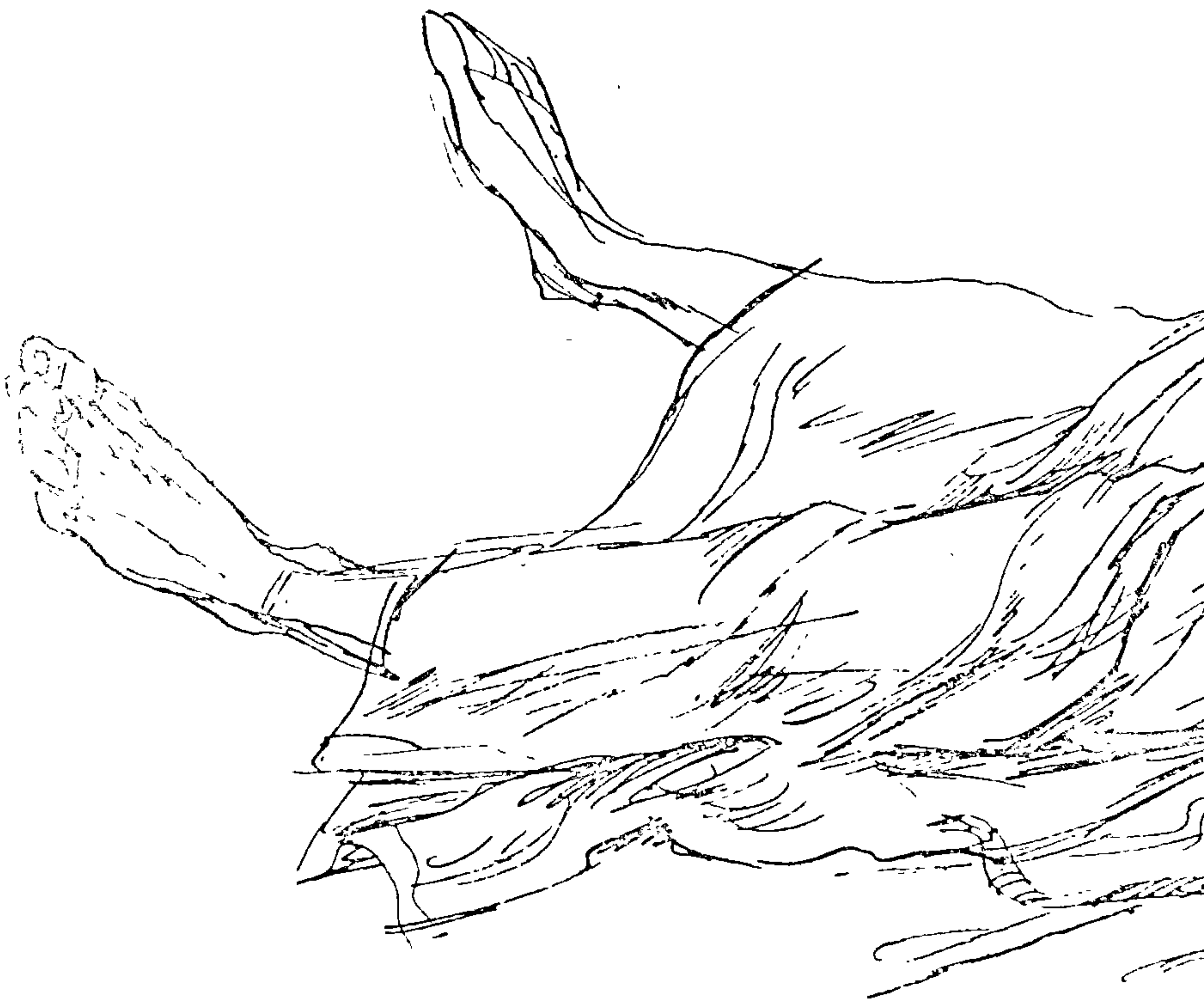
«Скажыце вы, на чорта тут
Мне здаўся гэты баламут? —
Масальскі ўз'еўся на канвой.—
Ён ваш пывольнік, а не мой,
Дык прэч адсюль яго вязіце
І што з ім хочаце рабіце!»

Дык суд шляхоцкі каптуровы
Сабраўся ў доме езуітаў,
І прыгавор даўно гатовы —
У імя Рэчы Паспалітай —
Зацверджан быў аднагалосна:
За дух бунтарны, выпад злосны
Супроць айцоў лацінскай веры,
Супроць улады і законаў,
За здраду краю і намеры
Змагацца з уніяй да скопу
(Што пацвярджаў ён сам не раз)
Поп Філіповіч Апанас
Панесці вінен кару смерці...»

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТНАЦАТЫ

Асенні дождж імжэў няспышна,
Сівых аблокаў караван
Цягнуўся нізка над краінай,
Спавіўшы Берасце ў туман.
Абмоклі хаты і прысады,
І ўспухла ў вузкіх вулках грязь.
Цямісе. Строгія загады,
Якія ўвёў нядаўна князь,
Адразу з сонейка заходам
Людзей зганяюць у двары.
І пельга рушыць да зары
Ні фурманам, ні пешаходам.

Дык горад змоўк і зперухомеў,
І зрэдку ў вокнах свет блішчыць —

Пасля цяжкой штодзённай стомы
Кладуцца людзі адпачыць.

128

129

І толькі ўсю ноч вартавя —
Па тры-чатыры гайдукі —
То ў вулкі ўсупуцца крывыя,
То месяц гразь уздоўж ракі,
А то, сустраўшыся на рынку,
Стрымаюць коней на хвілінку
На нейкі свой перагавор
І зноў пускаюцца ў дазор.

Той ночы з камеры астрога
Жаўнеры вывелі на двор
Мапаха ў расе пажылога,
За мост, б'ючы, пагналі ў бор
І там расправу ўчыпілі...

Калі абліты ўвесь крывёіі,
Ён з ног валіўся і ў бяссілі
Амаль рукамі ўжо не кратаў,
Спыніўся ў лесе з ім кашвой,
І так прамовіў хтосьці з катаў:
«Вось выпаў мне няўмольны лёс
Забіць цябе, духоўны оіча,
Хоць мне шкада цябе да слёз.
Даруй віну іі благаславі,
Як ты спрыяў нам неаднойчы,
Я не жадаў тваёй крыві...»

Тут іншы выстраліў ва ўпор,
І ў момант той з-пад ясных зор,
Што заблішчалі, грымнуў гром,
Нібыта вась з нябесных даляў
Ішоў па карнікаў пагром
З адплатай жудаснай і строгай.

Яны знямелі, задрыжалі,
Амаль без памяці ад страху
У яму ўраз, яшчэ жывога,
Сапхнулі беднага махаха...

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАТЫ

Праз год мо труп быў адшуканы,
І хто ні глянуў, дзіву даўся,
Што так ён добра захаваўся.
Яго прывезлі ў манастыр.
І вась патоўп усхваляваны
Запяў цвінтарнай плошчы шыр
І, як з амбона, з агароджы
Крычаць стаў нейкі правадыр:
«Завошта гэты служка божы
Закатаваны быў, забіты?!
Сумненняў быць у нас не можа,
Чые злачынцы і найміты
Айца Панасія забілі:
Загад далі ім езуіты!»

І ўсе навокал гаманілі:
«Вядома, гэта іх работа,
Яны ж яго ў турме гнаілі!..»
І крыкнуў хтось:

«Хадзем, галота,

Граміць лацінікаў-папістаў
І бургамістра абармота!»

130

131

«Граміць!» — З люлюканнем і свістам,
Схапіўшы дзе што ні папала,
Натоўп, — мужчын мо больш за трыста —
Шугнуў у цэнтр магутным валам...
Аднак ля ратушы на рынку
Паход той коншца спаткала...

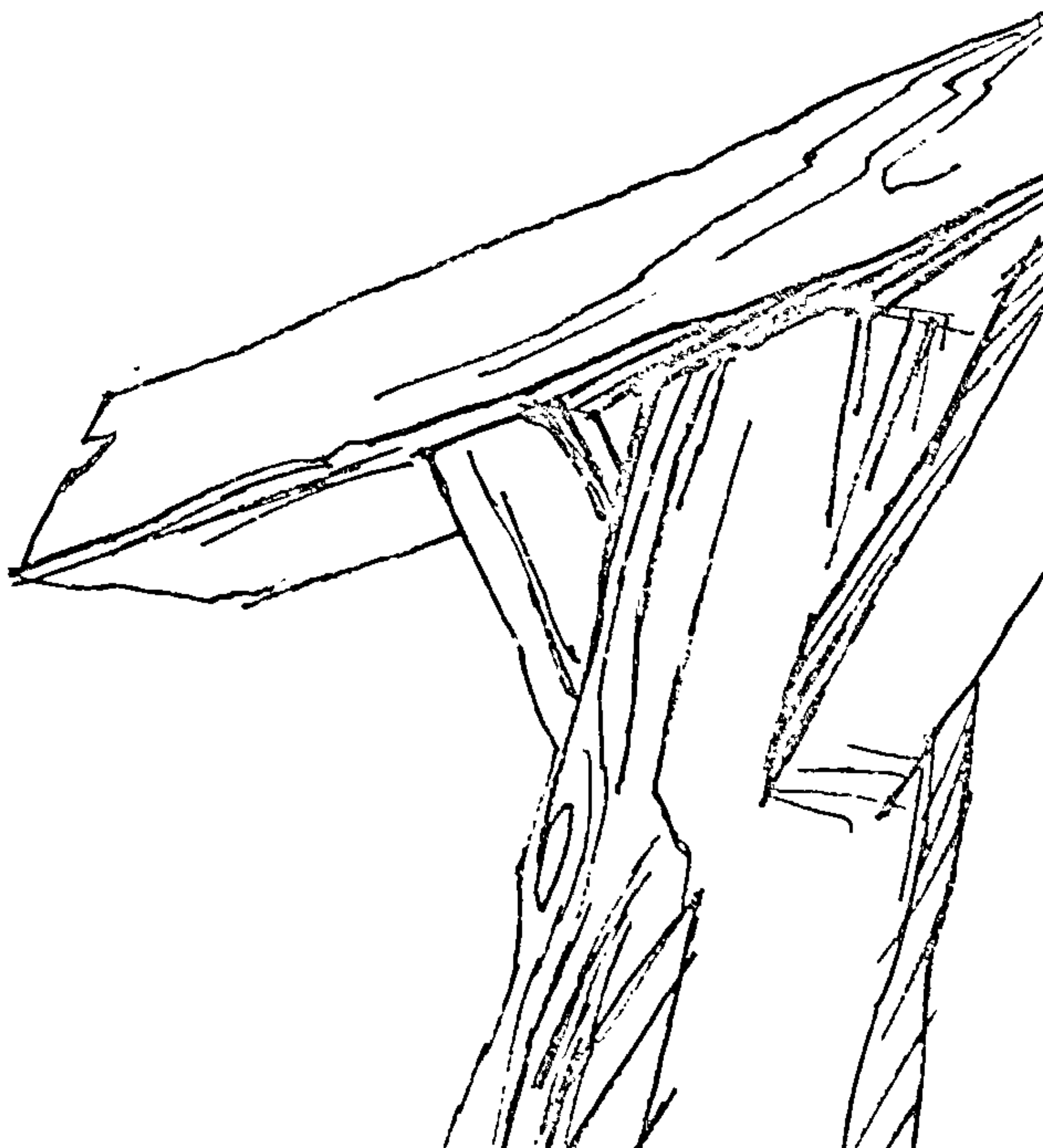
І ўсё ж народ без перапынку
На плошчу з вуліц выліваўся.
«Назад! — з-пад ратушы будынка
Піскліва ротмістр надрываўся, —
Стаяць! Бо змесім капытамі!»
Аднак жа паціск не спыняўся,
Натоўп магутнымі гуртамі
Пайшоў адважна ў наступленне,
Амаль што з голымі рукамі.
Хапаў, што праўда, хто каменне,
Хто кол, сукі, з платоў штыкеты...
І бой пайшоў да знемажэння.
Аднак да вызначанай мэты
Бунтоўны люд не змог прабіцца,
Бо пікі, шаблі і мушкеты
Яго прымусілі спыніцца.
А як жаўнерам дапамога
Прыйшла з суседняй камяніцы —
Стралялі з вокнаў, з-за парога —
То адступіць зусім прыйшлося:
Крыві, забітых стала многа...

Шумела доўга шматгалоссе,
Кіпела крыўда, злосць, знявага,
Што выйграць бою не ўдалося.
Ды справы складваліся блага
Таму што, быццам, ваявода
Ішоў у Берасце й пад сцягам
Меў тысяч некалькі народу.
Ён мог адплату бунтарам
Наладзіць хутка, проста з ходу.
Дык вось з прысад, платоў і брам
Паўсталі ў вулках барыкады,
Каб перашкодай стаць папам,
Якія, пэўне, былі б рады
Пагасцяваць у беднаты,
Што знаць не хоча іх улады.

Але народныя масты,
У воку маючы дарогі,
І пераправы, і масты,
Зусім рассеялі трывогі,
Што хвалявалі змагароў
І ўвесь мясцовы люд убогі:
І ваявода не прыйшоў,
І шлях на захад густа ўкрылі
Натоўпы з места ўцекачоў...

А што ж дало такія крылі
Панам, ксяндзам і гандлярам?
Куды яны пакалясілі?
Ды той нязвычайны «тарарам»
У хуткім часе разгадаўся:
Да гарадскіх застаў і брам
Полк запарожцаў набліжаўся.

І горад Берасце ўскіпеў,
І ажыла ўміг бедната ўся:
Пачуўся крык, вясёлы спеў,
І людзі рушылі ў бок рынку
Вітаць выбаўцаў, як хто ўмеў.
А тыя ўжо без перапынку
Цялілі з усходу рад у рад
І ў месце сталі для спачынку.

Так многа коніцы, гармат
Ніколі горад мо не бачыў.
І кожны быў выбаўцам рад,
Бо іх прыход так многа значыў!
Каб не з'явіліся яны,
Сустрэў бы ўсіх тут лёс лядачы —
За бунт адпомсцілі б паны,
А вось казакі іх прагналі!

Лапцюжнай чэлядзі сыны,
Чые бацькі ў ярме стагналі,
Б'юць каралеўскіх ваявод
І гоцяць іх што раз то далей.

Пяе ад радасці народ,
Сяброў-выбаўцаў абымае.
І ўжо на плошчы — карагод,

Танцуюць, музыка іграе.
Народ спуге туды, сюды,
Яму казацтва патурае:
Няма замкоў для грамады.
Дык кожны браў, што толькі мог,
І баляваў на ўсе лады —
Хто ў грабяжы, хто ў гулі ўлёг,
А хто ад радасці і хмелю
Там, дзе стаяў, валіўся з ног.

А хтось,
захоплены вяселлем,
Дом ваяводы падпаліў,
За тым другія ўспалымнелі.
Агонь акругу ўсю заліў,
Бо поч тым часам зноў настала.
У звон набатны пехта біў,
Аднак жа гэтага сігнала
Ніхто ўжо слухаць не хацеў —
П'яная вольніца гуляла:
«Даволі жыць у цемнаце,
Цярпець нястачы, здзекі
годзе!
Хай наша доля расцвіце!»

Расло ўяўленне у народзе,
Што сіл такіх ужо няма,
Што стаць маглі б на перашкодзе
Да вызвалення ад ярма,
Ад пуг і гнёту векавога,
Што ліць не будзе пот дарма
Ніхто на папа, служкаў бога,
Цярпець абразы, бізуны,
Што зараз новая дарога
Адкрыта ўсім. Дык хай папы
Цяпер настогнуць, пагаруюць,
Хай гора знаюць і яны.

Мапахі сёння склеп будуюць —
Айцу Панасу вечны дом,
Дык праваслаўныя сумуюць
І адначасна ўсе кругом
Рыхтуюць тых да пахавання,
Каму прышлося вечным сном
Сплаціць няроўнае змаганне
З атрадам конных гайдукоў.
Гатовы труны ўжо ад рашня,

І шмат наплецена вянкоў
На іх жаночымі рукамі,
Стараннем мужных казакоў.

Казацкі полк пад бунчукамі
Ля царквы строіцца ў рады,
І вось працэсія з вянкамі,
З крыжамі, спевам грамады
Нясе забітых да пагоста.
Завулкі, вуліцы, сады
Запоўніў люд мясцовы просты...
А гэтым часам ля царквы
На ўзвышшы повага памоста
Кладуць дамоўкі...
Дым сівы
Паплыў ад свечак і кадзілаў,
Як жалбы сімвал векавы.

Маленне ў сэрцах жаль будзіла,
А як настаў апошні час
Аддаць нябожчыкаў магілам,
Зваліўся з трэскам плот якраз
Ля месца, дзе спачынак вечны
Знайшоў ігумен Апанас —
Змагар за праўду чалавечны.
І з галашэннямі, і плачам
Народ мясцовы і зарэчны
Натоўпам лез:

«Няхай мы ўбачым

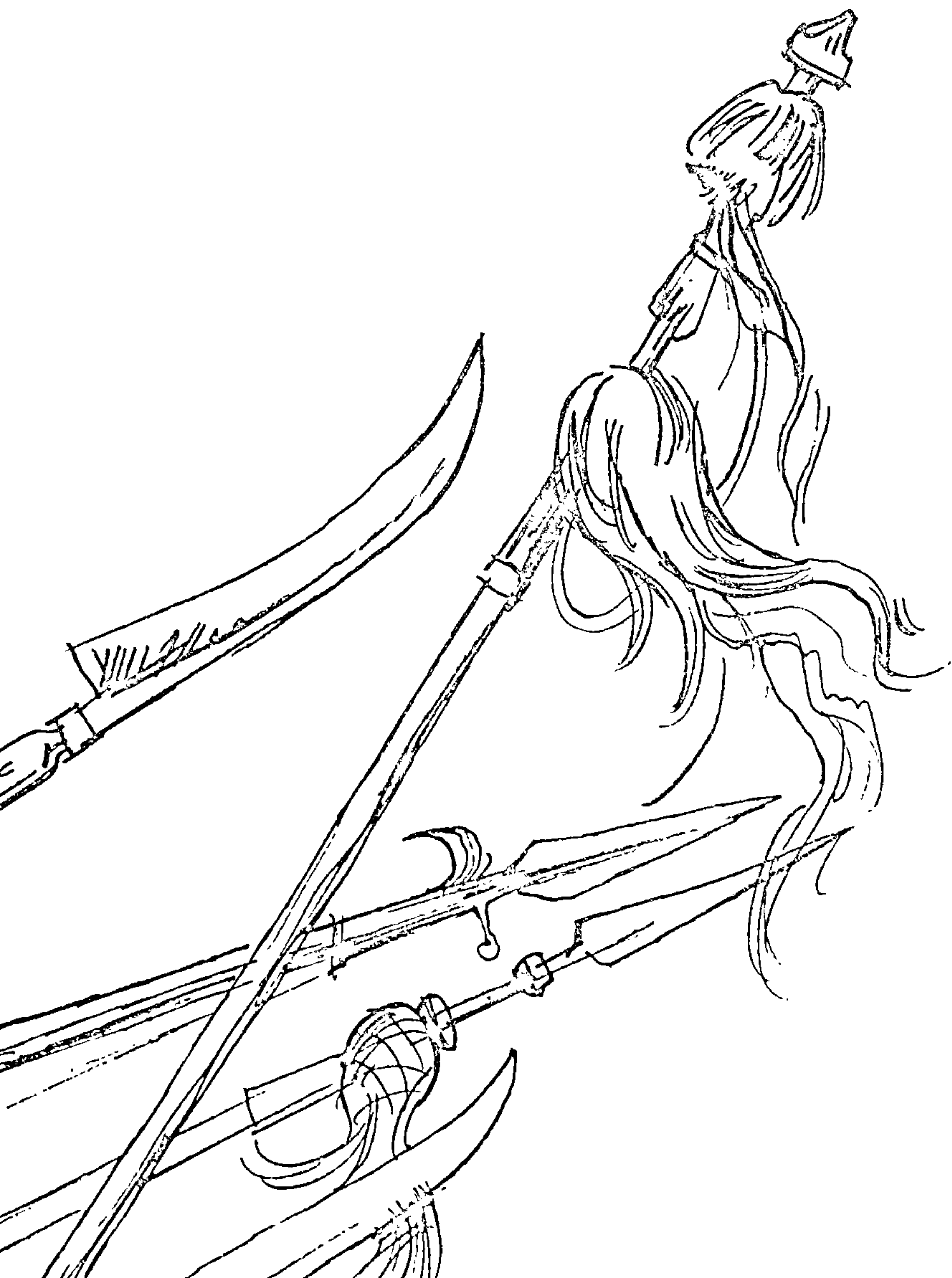
Святога ігумена свайго
І абальём слязоў гарчай!..»
Было так цесна ля яго,
Што аж казакі шчыльна сталі
К труне адзін да аднаго
І па чарзе ўсіх прапускалі.

А як парадак навялі,
І адляглі пароду хвалі,
Мужчыны ў глыб сырой зямлі
Сяброў пабітых апусцілі.
Зноў песні-жалбы паплылі,
Жанчыны слёзна галасілі...
І прагрымеў салют з гармат
У гонар браццяў, што ў магіле.

І вось палку прыішоў загад
Далей панам пагрозу пясці,

Дык зняўся хутка ўвесь атрад,
І ціха, пуста стала ў месце.
Пайшлі казакі ў вір вайны,
Якая ўсё шырэй палала
І за праступкі даўніны
Крыві даніну сабірала...

Не памыліўся Апанас,
Калі сцвярджаў, што супастаты
За крыўды, здзек з працоўных мас
Пазнаюць грозны час адплаты.

Замкі і людзі

*Найлепшаму сябру, нястомнай спада-
рожніцы майго неспакойнага жыцця,
жонцы Ніне Пятроўне ў доказ глыбо-
кай пашаны і шчырай адданасці пры-
свячаю гэту працу.*

Аўтар

У С Т У П

Крэўскага замка каменні, руіны
Думку вяртаюць назад на стагоддзі
Ў час гераічны, цяжкі і былішны,
Сёння часткова забыты ў народзе,
Бо ўжо ўспамінамі ў веку глыбіны
Дзед апусціцца не ў сілах ніводзін —
Ў пору змаганняў, каварства, пакуты,
Ў часы Альгерда, Ягайлы, Кейстута.

Век чатырнаццаты — жорсткія часы,
Кожны для кожнага вораг заўзяты;
Нельга знайсці ні дарогі, ні трасы,
Дзе б мог спакойна бядняк ці багаты
Ехаць, ісці або стаць на папасы.
Бойся і лесу, і рэчкі, і хаты,
Калі ты стаў адзінокім ці зброю
Слаба трымаеш старэчай рукою.

Вораг мог выйсці з-за кожнага куста —
Мог ім быць звер, селянін пагарэлы,
Бедны рамеснік, манах златавусты,
Мог ім быць пан ад баёў азварэлы,
Як і бадзяга, што грабіў з распусты.
Вораг здалёку мог вынусіць стрэлы,
Выскачыць зблізку з мячом ці дубінай, —
Гвалт і грабёж панавалі няспынна.

Прыклад ішоў ад вярхоў, як вядома, —
Князь, княжаняты, паны і баяры
Грызліся самі з сабою без стомы.
Вечныя войны, сутычкі, пажары
Пішчылі хаты, лясы і харомы.

Люд пад'ярэмны душылі цяжары
Паншчыны, звозу, аброку, падатку,
Варты, шарваркі, аховы парадку...

Збройныя варты хадзілі нярэдка
З замкаў прасочваць дарожныя далі,
Але й дружыннікі, князя разведка,
Самі на мірных людзей нападалі —
Грабілі, гвалцілі, пішчылі сведкаў,
Потым спакойна пускаліся далей.
Страшна было карыстацца дарогай,
Цяжка жылося і ў хаце убогай.

Толькі ля замка або за мурамі
Людзі сябе спакайней адчувалі,
Дык навакола малымі дварамі
Шчыльна князёўскі той двор акружалі,
Месца пакінуўшы кузні ды краме,
Вулачкам вузкім, што гразю пятлялі.
З часам шырэй распаўзаліся хаты
У горад нярэдка прыгожы, багаты.

А як злы вораг прыходзіў з напасцю,
Не ўшанаваўшы пастоў ні граніцы,—
Гэта было найвялікшым няшчасцем.
Хто за мурамі не мог бараціцца,
Лепшым лічыў дзесьці ў петрах прапасці,
Чым злітаваня чакаць чужаціцы,
Што вынішчаў і людзей, і багацце
Ў кожным сустрэчным пасёлку і хаце.

Дык і не дзіва, што людзі, як зверы,
Звыклі адзін ад другога хавацца,
Што чалавек чалавеку не верыў,
І на дарозе, і ў гульнях, і ў працы
Вечна гатоў бараціцца, змагацца,—
Згодна з законам бязлітасным воўчым:
Чым быць звярынаю, будзь лепей лоўчым.

1

Многа ў Альгерда і слуг і багацця,
Войску, дружыннікам — ліку няма.
Краі абысці, дык жыцця мо не хваце,
А гарадоў — незлічоная цьма.

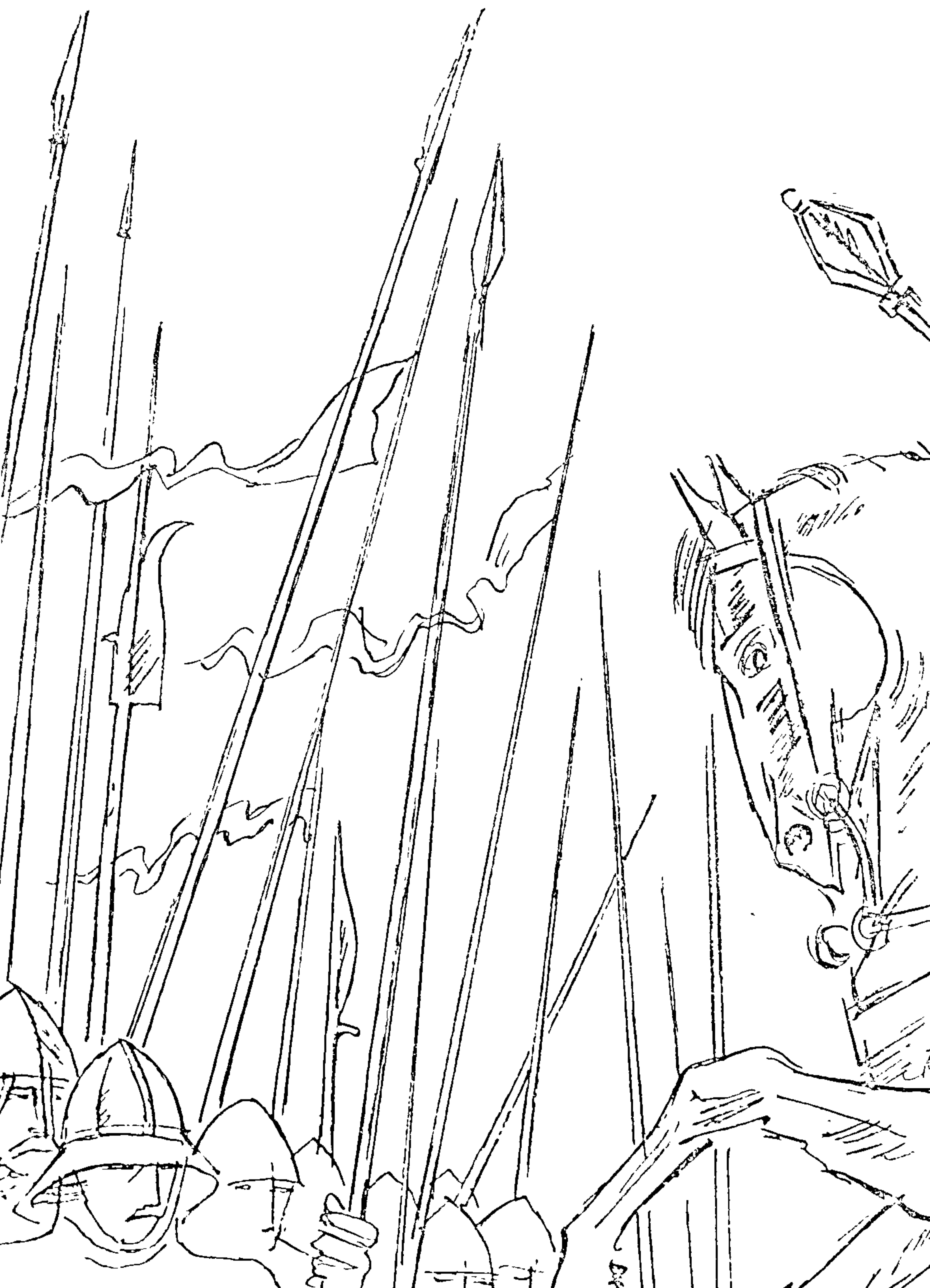
Замак у Вільні над Тур'яй гарою,
Там, дзе Віленку сустрэла Віля,

Пабеглі вуліцы ва ўсе бакі,
Гудзяць народам плошчы, крамы, прыстань...
Рамеснікі, кушцы і рыбакі,
Жрацы, баяры, ратнікі, юрысты

Працуюць, ходзяць, мітусяцца ўсцяж
У цесных вулках горада і замку.
Збывае лепшы свой тавар кірмаш
Да цёмнай ночы ад світанку.

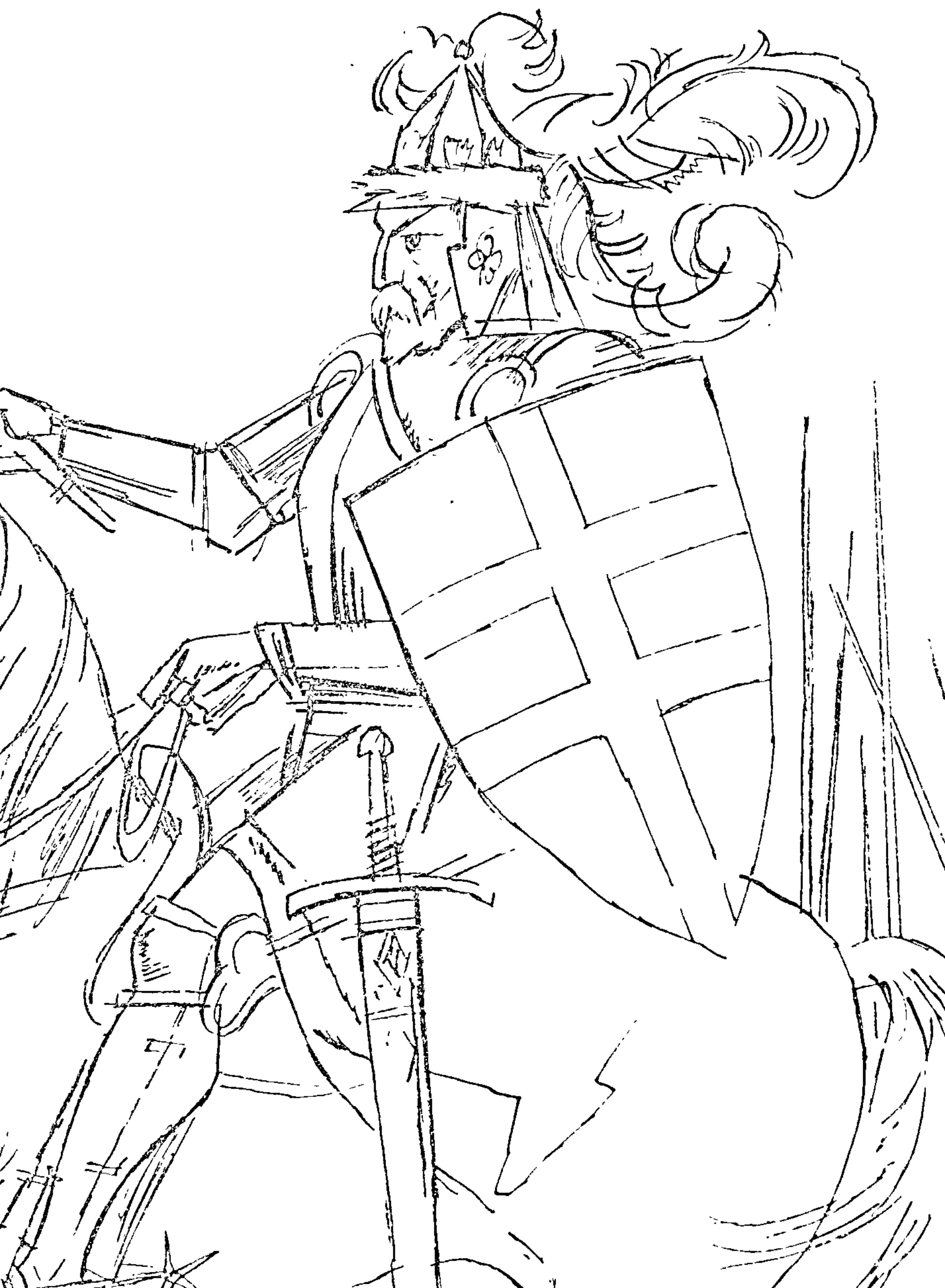

Бо ў замку ж грошы, сіла і закон,
Там моды, чуткі, звычаі, павіны,
І кожны скуты з замкам аж па скоп
Ад параджэння першае хвіліны.

142

143

І замак повен вечнай мітусні:
Дружышнікі, баяры, ваяводы
То пешшу, то са зброяй на кані
Снуюць туды-сюды. Паўзуць падводы,

І скрып, і крык, і стук наўкруг.
На плошчы, ў стайнях, складах і палацах
Натоўп уецца незлічоны слуг,
Занятых рознай безупынай працай.

Нясучь загады ў розныя канцы
І данясенні возяць з-над грапіцы
На скакунах узмыленых ганцы
Шляхамі, што збягаюцца ў сталіцы.

А князь сярша баяр і ваявод
Пасля ганцоў прымае — сочыць пільна,
Каб паслухмяным быў яму народ
І вораг шапаваў Літву і Вільню...

3

Адноічы ў натоўпе палоннікаў рускіх
Кейстуту трапіў на вочы хлапчук:
Дробны, худзенькі, у портачках вузкіх,
У матчынай вопратцы не на плячу.
Тварык яго палымнеў непавісцю,
Скрыўлены вусны, пасуплены зрок,
Сціснуты моцна рук дробныя кісці...
Князь гэта ўгледзеў чамусьці здалёк:
«Што гэта ты гэткі злы, невясёлы?
Білі цябе ці галодны? Скажы».
Скочыў да волата хлопчык той кволы
Ў злосці такой, што не знае мяжы.
З крыкам і плачам ударыўся ў грудзі,
З сілай упіўся зубамі ў руку...
Князь адхіснуўся. Прыдворныя людзі
Рукі скруцілі назад хлапчуку.

. . . . .

Доўга ляжаў ён у пуні і плакаў,
Моцна набіты за княжую мосць.
Мучыў усё ж не так боль небараку,
Колькі бяссілле, нянавісць і злосць.

Вораг засціг іх з матуляй у хаце,
Рукі назвязаў, пагнаў у палон.
Плакала маці над лёсам дзіцяці,
Плакаў над маці нядоляю ён.
Колькі сярпець, перажыць давялося,
Покуль прыгнаў іх да Вільні канвой,
Ведае толькі мо ў полі калоссе,

Лес ды балота з густою травой.
 Маці да скону ўвесь час паўтарала:
 «Бог не даруе ім нашых пакут!
 Здохне пракляты князёк-абдзірала,
 Звер пенажэрны, паганы Кейстут!..»
 Кейстута сёння хлапцу наказалі.
 Князь насмяхацца мо здумаў над ім?..
 «Чэрці паганья! Бачыш! Не далі
 Мне разлічыцца з тым чортам рудым!..»

. . . . .

Потым усё патапула ў тумане,
 Доўга пакутваў ад болю і змор..
 Каб не старэйшых палонных стараіше,
 Ён, безумоўна, тады б і памёр,
 Выжыў аднак жа, падняўся на ногі,
 Стаў памаленьку выходзіць на двор,
 Думкай вышукваў дадому дарогі,
 Употаі маліўся да ранішніх зор.
 «Мне б да сваіх, па радзіму дабрацца,—
 Ціха шаптаў ён і сох ад пакут.—
 Войска сабраў бы і стаў бы змагацца
 З сілай тваёю, паганы Кейстут!..»

Чуў князь Альгерд пра здарэнне на псарні,
 Ён усміхнуўся:

«Адважны юнак.

Здайце яго да паслуг на пякарню,
 Потым убачым, што будзе і як».

4

Пекар спытаў:

— Як завешся?

— Уладзімір.

— Скуль ты?

— Палонны з Маскоўскай зямлі.

— Значыць, па-нашаму будзеш Вайдзіла.

Бачыш вуць жорны? Ідзі і мялі.

Не, пачакай. Вось знайшоўся мне волат!

Душна тут. Мамчыну світачку скінь.

Сядзь, замары перш акрайчыкам голад,

Потым вуць там падмяцеш каля скрынь.

Так і застаўся малы Вайдзіла

У пякарні княжаі і рос надзіва

Хлапчынам бойкім, прыгожым, дужым,

За праўду стойкім, жывым, дасужым.

Адшойчы князем
Ён быў заўважан:
— З якога звання,
Якога роду?
І на пытанне
Хлапчук адказа:
— Я раб з усходу,
Завуць — Ваїдзіла.
Жыву надзеяй —
Чутка ж хадзіла,
Што гэтым летам
Пусцяць дадому ўсіх малалетак.
Век спадзявацца — палонных доля.
Калі ж ты, княжа, дасі пам волю?

Альгерд здзівіўся:
— А ты гарачы!
Ды па табе ўжо бізун мой плача,
Так мне здаецца.

А хтосьці збоку ў размову ўпрэцца:
— Гэта ж той самы
Нашчадак хамаў,
Што ў страшнай злосці і ненавісці
Князя Кейстута ўкусіў калісьці...
— Ага, дык вось якія справы!
Дык гэта ты той хлопец жвавы,
Што помсту маючы на ўвазе,
У свой час кінуўся на князя
З сваім дзіцячым кулаком?
Ты стаў, я бачу, дзецюком.

— Дазвольце, пане,
Сказаць мне слова.
К вам на спатканне
Я адмыслова, —
Іншы ўмяшаўся, —
Сюды спяшаўся,
Каб далажыць вам усё парадкам.
За тым вынадкам
З князем Кейстутам,
Загад быў даны
Ўвесь зброд наганы
Зрабіць ахвяраю для Пяркунаса.
Хлапца не ўзялі,
Бо ён, казалі,
Тады быў хворы.

Дык з божаі волі,
Дазвольце, пане,
Ахвяраванне
Цяпер правесці,
Каб быць парэшце
З багамі ў згодзе.

— Ты што пляцеш аб нейкім збродзе?
Каго ўзяць хочаш на ахвяру?
Ды хто ты ўрэшце, што ткнеш хару
У справы княжае улады?

— Я служка бога Пяркунаса.

— А што ў вас мала хлеба, мяса?

Ці мо падохлі вашы гады?

Маіго нявольніка вам трэба?

Хто служка божы — глядзі у неба,

А на зямлі я і сам убачу!

— Мы перш за ўсё за вашу ўдачу

Багоў упрошваем, мой пане...

— Скажу табе на развітанне:

Ідзі адгэтуль ды маўчы,

Пакуль гарбуз твой на плячы.—

Пасля звярнуўся да Вайдзілы:

— Ты, бачу, хлопец, маеш сілы,

Калісьці неяк пенарокам

Зрабіў цябе я хлебапёкам,

Ну што ж, і далей не пакіну —

Вазьму цябе ў сваю дружыну,

Там ты, як трэба, будзеш жыць.

Ці будзеш верна мне служыць?

— Нашто пытаць раба аб згодзе,

Загад дасце яму, і годзе.

— Ну вось і добра. Пан Даўгяла,

Глядзіце, каб аб ім падбала

Мая прыдворная управа.—

Кватэра, вопратка і страва,

Як і для ўсёй дружыны княжай.

Пра лёс далейшы потым скажам.

5

І стаў Вайдзіла жыць у замку.

Спыраша тужыў на волі-долі,

Пасля,

прывыкшы да няволі,

Замкнуў жыццё у тую рамку,

Што распарадкам дня завецца
І, як між слугамі вядзецца,
Пачаў цягнуць пакорна лямку.

Ён перш быў хлопцам для паслугі,
Хадзіў туды, дзе загадалі,
Рабіў, што толькі пажадалі
Княгіня, князь, паны, іх слугі.
Штораз то рэха мур будзіла:
«Вайдзіла, дзе ты? Гэй, Вайдзіла!
Што, паспытаць жадаеш пугі?»

Ды час ішоў, міналі годы,
Вайдзіла рос і жыць вучыўся.
З загаду князя хутка ўліўся
Ў сям'ю вайсковага народа.
Жыццё інакш каціцца стала
І пастунова замятала
Дзяцінства цяжкага нягоды.

І вось у князевай дружыне,
Хоць і за ўсіх ён маладзейшы,
Ён самы смелы, найспрытнейшы.
А ў той жыццёвай блытаніне
Ён не шукае спрэчак, звады,
Але і ворагу дасць рады,
І сябра ў горы не пакіне.

Прывык да бітваў і паходаў
Супроць татараў, немцаў, ляхаў
І сустракаць прывык без дахаў
І халады і непагоды.

А ў час баёў ці паляванняў
Не ведаў страху, ні хістанняў,—
Яму адно — ў агонь ці ў воду.

148

149

Ды толькі сумны ён якісьці,
Ні з кім сяброўства не заводзіў,
Быў панам сам сабе, ды і годзе.

І ўсё таксама, як калісьці,
Глядзеў на Кейстута варожа —
Ніяк з той спадчыны нягожаі
Не мог знайсці у думках выйсця.

Ён помніў матчыны праклёны,
Якімі кожны дзень, бывала,
Яна Кейстута абсыпала.
Але чаму такі шалёны
Гнеў выклікала імя гэта,
Не скажа бедная кабета —
Над ёй гамоніць лес зялёны.

Альгерд Вайдзілу за адвагу
Шануе, пават паважае.
У ім ён розум заўважае
І да навук усякіх цягу.
Дык выхаванцам ганарыцца,
Аднак не мае сіл забыцца,
Што хлопцаў род насіў сярмягу.

6

Звычайнай справай
Для князя, а для княжанят
Забавай
Было сціганне,
Паляванне.
Яно займала часу шмат
І жорсткасцю напамінала войны.
Атрад імчаўся ў пушчу збройны
І звера пішчыў як папала.
Вядома, гэта гартавала
Ваяк для будучых баёў
І кіравала іх на згоду
Ліць кроў
Людзей любога звання, ўзросту, роду.

Вось петры бору
Прарэзаў рога хрыплы кліч.
Угору
Шугнулі птушкі-палятушкі
І затрывожылася дзіч:
Пастаражыўся дзік клыкаты,
Хвасты ўнчамілі ваўчаняты,
Мядзведзь парушыўся у ломе,
Бабры прыціхлі ў вадаёме,

Паветра стаў абшухваць лось,
Дзед-зубр спыніўся у паўжвакі...
Ускрыкнуў дзесьці хтось,
І ўзнялі злосны брэх сабакі.

Тады на пушчы
Тра-рахнуў лом ад лап і ног,
Нясучых
Народ звярыны
Праз цаліны
Глухі гушчар і зыбкі мох,
Цераз карчы, балоты, пні, завоні,
Каб толькі далей ад пагоні,
Каб не папасці ў круг аблавы...
Прапаў, хто слабы ці кульгавы,
Настаў такому смерці час —
Акружаць беднага сабакі,
І ўраз
Заколюць людзі-забіякі.

Бяда звярыне,
І плача, стогне цёмны бор,
Што гіне
Краса прыроды
Назаўсёды,
Што нішчыць лук, агонь, тапор
Ды паляванні і аблавы,
Бывае, толькі для забавы,
Абшары лесу, многа звера,
Што чалавек, той непажэра,
Знішчае ўсё з усмешкай злой.
Дык плачуць сосны-небаракі
Смалой,
Калі пачуюць брэх сабакі.

Не знаюць сосны,
Што ўсё ж не кожны чалавек
Так злосны
І крыважэрны
Непамерна.
Не ведаюць, што ёсць паны зямлі,
лясоў і рэк,
Паны людское волі, долі.
І ёсць такія — іх шмат болей —
Што працай пільнай паслухмяна
Спаўняць павінны волю пана,
Які не цэніць ні звяроў,

Ні лесу, поля, ні народу
І кроў
Прывык з маленства ліць як воду.

Аднак, бывала,
Што звер не толькі ў страху бег,
Спыняла
Яго парою
Помста. Зброю
Ўкрышыў тады, валіў на снег
Ці ў мох таго, хто там сустраўся на дарозе.

Альгерд аднойчы у трывозе
З-пад тура клікнуў дапамогі.

І тут Вайдзіла хутканогі
Ваткнуў звярузе піку ў бок...
Падняўся князь, як крэйда, белы:

152

153

«Звалок
Ты смерць з мяне, юнача смелы,
Я гэта помніць буду век,
Дык знай — ты не слуга, а вольны чалавек».

Што гэта ў Вільні зноў за ліха?
 Крык, гоман, стук з усіх бакоў,
 У вулках цокат, ляск падкоў,
 І вокал прыстані не ціха.
 Прыехаў з Трок Кейстут вялікі,
 Князі з удзелаў, шмат баяр,
 Купцы сцягнулі свой тавар —
 На рынку заклікі і крыкі.
 Альгерд збірае раду-думу
 З князёў, баяр і ваявод.
 Якесьці зноў, відаць, паход
 Ў баях ссівелы князь задумаў.
 — Браты-князі! Папы-баяры! —
 Узяўшы слова, мовіў ён. —
 Ад братняй Тверы вам паклон,
 Над ёй сягоння дыму хмары.
 Мяркуйце самі. Князь Дзімітрый
 Зацяў бяспраўна горад Твер.
 Дзімітра знаю я; як звер,
 Ён крыважэрны, злы і хітры.
 Добра не будзе. Сёння з Тверы
 Ў гарачцы лезці ён гатоў
 На нашы княствы, на братоў,
 Што на Літву вартуюць дзверы.
 А ў нас шукае дапамогі
 Сагнапы з Тверы Міхаіл.
 Ён сябра наш, дык частку сіл
 Яму трэ даць без засцярогі.
 А я прашу тут вашай згоды
 Дзімітра жорстка пакараць,
 Бо толькі мы яго прагнаць
 Дадому можам пазаўсёды.

— І я за тое ж. Ды, дарэчы,
 Хачу напаміць, што крыжак
 Гатоў уткнуць нам нож у плечы,
 Калі мы будзем пад Масквою.
 — З крыжакам мір цяпер у нас, —
 Сказаў Альгерд, — бо вось якраз
 Прасіў сам ордэн супакою.
 — Хоць я крыжакам і не веру, —
 На гэта Кейстут, — ды нара
 Ўсмірыць Масквы валадара,
 Бо ён нахабным стаў не ў меру.
 — А як на іншых награніччах? —

Спытаў Таўцвіл, баярын знатны.
— Заслон усюды маем ратны,
Я гарнізоны павялічыў.
— Дзімітры вораг небяспечны,
Дык трэба так змясіць яго,
Каб ён адрокся усяго
Або на мір згадзіўся вечны.

Праз тыдзень збораў у дарогу,
У лета самага разгар,
Пасля малебстваў і ахвяр
Альгерд прышпорыў верхавога.
І паплылі за ім дружыны
Праз сінь лясоў і шыр балот,
Праз недарод, неумалот,
Праз трупы, попел і руіны...

А ў час, калі паход спыняўся,
Сустрэўшы брод ці на папас,
З дружыны княжай кожны раз
Ягайла юны вылучаўся.
Бялявы тварам, спрытны, стройны,
Ягайлу толькі дваццаць год,
І першы раз яшчэ ў паход
Вядзе атрад ён самастойна.
Нядаўна стаў ён крэўскім панам —
Як раўнапраўны ўдзельны князь,
Праедзе, ўздыме пыл ці гразь
Сваім канём непаслухмяным.

Яму не церпіцца сустрэцца
З самім Дзімітрам у баі,
І сніць ён бітвы і страі,
І прагай славы сэрца б'ецца.

Альгерд спыняе зрок на сыне,
Што побач мерае з ім шлях,
І раптам сэрца цісне жах:
А што, як гэты сын загіне?
Ягайлу ён выхоўваў строга,
Яму рашыў у петрах мар
Улады здаць пасля цяжар,
Хоць меў сыноў і іншых многа.
Яшчэ зялёны ён, гарачы,
Наперад любіць забягаць,
А не паспееш затрымаць,
Дык у Маскву адзін паскача!

І за Смаленскам па папасе
Уздумаў сыну даць канвой,
Які б за князя галавоі
Адказным быў у кожным часе.
Ваякаў выклікаў са дзвесце,
З іх выбраў дзесяць юнакоў
І загадаў з другіх палкоў
У полк Ягайлы перавесці.
І ў гэтым выбраным дзесятку
Вайдзіле стрэўся Прокша, Ліс,
Знаёмы быў Кучок, Кайрыс,
А іншых ён не знаў спачатку.

Ды хлопцы хутка падружылі,
Бо ўсе равеснікі былі,
І пана крэўскае зямлі
Жалезным колам акружылі.
Прывык да іх і князь Ягайла,
Усіх за ўдаласць палюбіў,
Сам падабрэў ён, менш грубіў,
Жыць лепш усёй дружыне стала.
Тым часам вольнаю ступою,
Каб лішне коней не загнаць,
Ішла Літвы дасужай раць
І раптам стала пад Масквою.

3

Масква сачыла.

    Ў сіняве,
Як быццам росы на траве
Ці ўзбліскі хваль у ясным сонцы,
У пыле-кураве бяскопцым,
Пасерабрыўшым звопка даль,
Літоўскіх пік заззяла сталь.
І так дружынай баявой
Літва сустрэлася з Масквой.

Як толькі коннікаў варожых
Дазор заўважыў са сцяны,
Трывогу сталі біць званы
Ва ўсіх сталічных храмах божых.
На брамах грывулі завалы,
Падняты з скрыгатам масты,
А на сцяне свае масты
Займаць начаў народ бывалы.
Ханалі зброю змагары,

Катлы з кіпячаю смалою
Цягнулі гуртам на муры
І рыхтавалі ўсё да бою.

Уміг акружана сталіца,
І перакрыты ўсе шляхі,
І асядланы берагі
Ракі, што зорамі іскрыцца.
Уздоўж муроў па ўсім прасторы
Параскідаліся палкі.
Вось наімчаліся дазоры
Пад лес па беразе ракі,
Адкуль 'з'явіўся нечакана
Спярша атрад, пасля абоз,
Які харчы і зброю вёз.
Абоз той вёў баярын Шуба,
Вёў і не знаў, што пад Масквой
Яму рыхтуецца загуба.
Пасля ж, калі яго канвой
Разведаў, як і ў чым тут справы,
Вяртацца позна ўжо было.
Ля сцен пачаўся бой крываваы —
Баярын, ворагам назло,
Стаў працярэбліваць дарогу,
А на спатканне масквічы
К яму ўжо беглі на падмогу:
Ў абозе ж зброя і харчы!

Ды і ліцвіны не драмалі —
Пайшлі з бакоў наперарэз,
Каб не пусціць маскоўцаў далей,
А Шубу выцесніць пад лес.
І бой пачаўся страшны, люты —
Хто сек, хто біў, а хто калоў,
І звод мячоў і енк пакуты
Зліліся ў страшны гул без слоў.
Усё змяшалася ў тумане —
Яздок і конь, чужы і свой...

Ягайла кінуўся ў змаганне,
Падняўшы меч над галавой,
Але, кап'ём жалезным збіты,
Скаціўся раптам пад камя.
Пакуль байцы з прыбочнай світы
К яму з падмогай падаспелі,
Яго схапілі маскалі
І ўжо ў палон цягнуць хацелі.

Тут разважаць пяма калі!
Надбег з мячом на іх Ваїдзіла,
Другія — ўслед. Адбіты князь,
Зноў конь пад ім грызе вудзіла...
— Наперад, княжа, не вылазь,—
Яго упрошвае ахова.

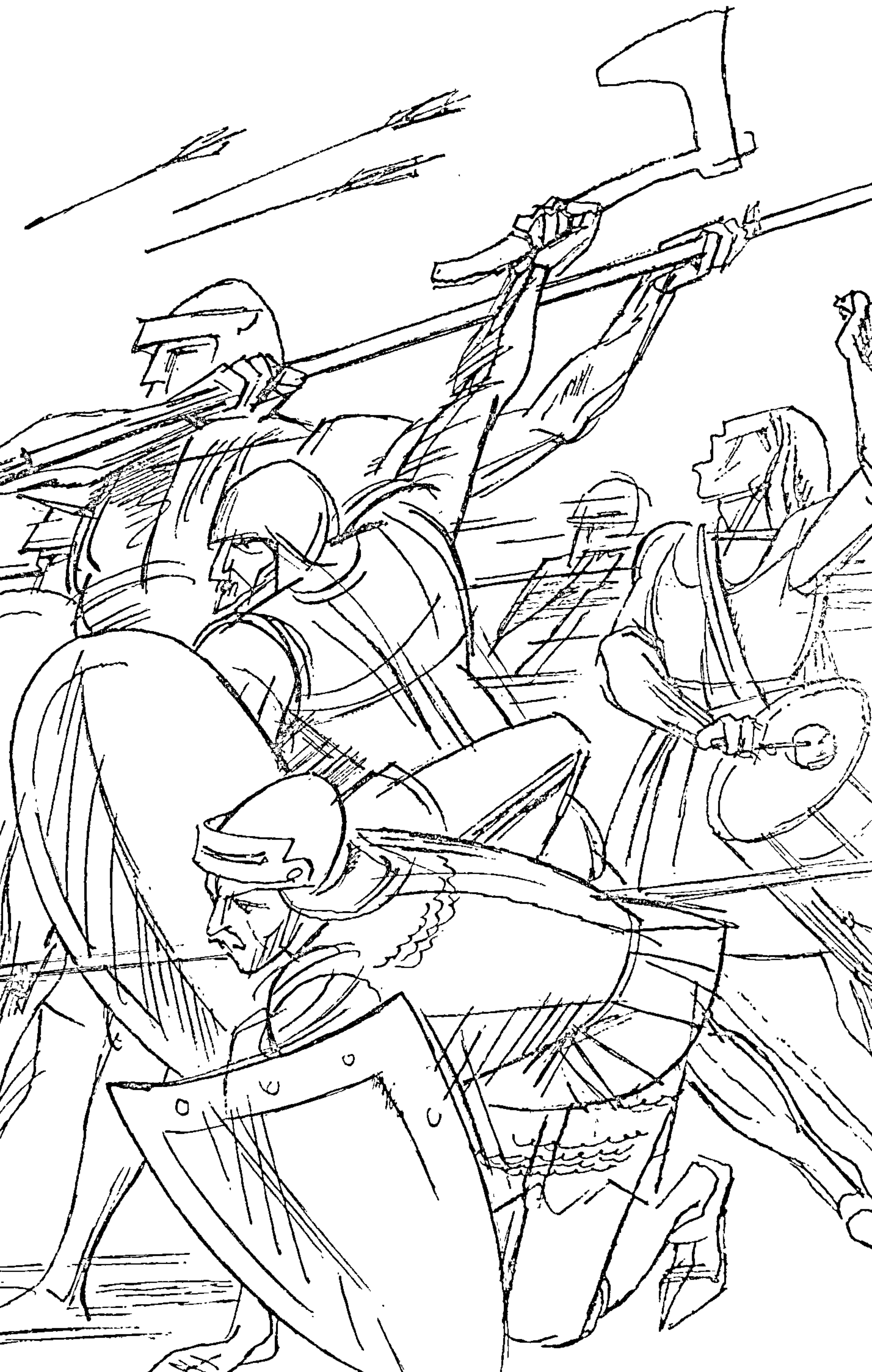

А ён, скачаны ў кроў і грязь,
Не можа вымавіць і слова.

158

159

А масквічы за гэты час
Літву ад брамы адцяснілі
І пачалі ўпускаць абоз,

Што расцягнуўся на паўмілі.
Баяры гнаў за возам воз,
Пакуль вакол грымела пекла,
Ды сілы ўдвоіла Літва
І рух на тракце перасекла.
Загінуў Шуба, як герой,
За крок ад роднае сталіцы.
Звініць Масквы набатны звод:
Аблеглі горад чужаніцы!..

. . . . .

Альгерд тым часам стаў «здаваць» —
Яго пяшчадна біла трасца,
І зразумела хутка знаць,
Што ім Масквы узяць не ўдасца
Без цяжкай зброі і гармат,
А дзе знайсці іх — невядома.
Пасля нарады дан загад:
Асаду зняць, ісці дадому.

Пайшлі назад. Пра той паход
Пісаў у хроніцы манах:
«Зело нічтожыша парод —
Огнем жегоша,
Мечамі біша,
Полоніша...
І бысть повсюду плач і страх».

9

Падвечар іх стамілі далі,
Дык пад ракой сярод паляны
Ліцвіны з коней пассядалі.
Уміг заірдызелі палымяна
Лаўжоў пязлічанья зоры,
І навакол на ўсёй акрузе
Парасыналіся дазоры,
І табуны зайржалі ў лузе.
Альгерд і стомлены, і хворы,
Ледзь на сядле ўжо мог трымацца,
Дык у плашчы, як быў, і ў зброі
На сена кінуўся ў палатцы.
Шарэла ўжо. Шумелі хвоі,
Галём разлапістым гаўдалі
І, быццам шумам тым нядолі
І стоме княжакі снагадалі.
І ў той час, зроджаны на ўзлессі,

Паплыў з туманамі па полі
Матыў даўно пачутай песні:
«Вячэрняя зара ясна,
А ранняя не такая,
Ды свая старонка красна,
А чужая не такая...»

Тут усхапіўся князь з пасцелі,
Бо раптам сталі мітусіцца
Мурашкі нейкія па целе,
І сэрца стала хутка біцца:
Дык песню ж гэту ён калісьці
І знаў, і чуў не раз, бывала,
Але ад часаў тых мо лісце
Разоў са дваццаць ападала
І тыя дні зацерушыла.
А колькі ўжо знаёмых, блізкіх
Глынула прагнае магіла!
Ды вось, як быццам фенікс з прыску,
Твар чарнавокі, чарпакосы
І гнуткі стройны стан дзявочы
Цераз гадоў мінулых лёсы
З'явіўся князю зноў на вочы.

...«Вячэрняя зара ясна,
А ранняя не такая.
Селяніна жопка красна,
Баярына не такая...»

— А дзе ж цяпер яна, Арына?
Як мог аб ёй я так забыцца?!
А там п'яе што за дзяўчына?
Не... Голас нейкі іншы быццам.
Ды столькі ж часу прамінула!..

...«Ды казаў ліцвін русіну:
Ты пакінь сваю краіну!
Я табе за гэта дам
Каця варапога і сядзельца залатое...»

Казаў баярын селяніну:
«Ты аддай сваю жапу!
Я табе шмат грошай дам,
Волю дам табе затое...»

— Чакай, чакай... Як жа было там?
А я ж любіў яе бяскопца!..

Ды брат мой князь Кейстут балотам
Тады захлянаў тое сонца,
Што нам так радасна свяціла,
Бо сувязь тую разарвала
Кейстута воля, хітрасць, сіла...
Ды што пасля, пасля з ёй стала?!

«Не хачу каця з сядлом,
Мне мілейшы родны дом.
Я хоць і ў бяду ўпаду,
Цябе ў палон завяду,
А я хоць з ног звалюся,
А дадому ўсё ж вярнуся...» —
Гучала песня жаласліва.

Пяюць палонніцы, няйначай, —
Падумаў князь, — дык і не дзіва,
Што сэрца рвецца так і плача...
Але, аднак жа,
дзе Арына?

Мяне папеслі воінаў хвалі,
А дзе ж падзелася каханка,
Чорнавалосая дзяўчына,
Княгіням роўная сялянка?!
Куды яе тады схавалі?

162
163

«...Не хачу багатым быць,
Мне мілей з каханай жыць.
Я хоць і ў бяду ўпаду,
Ды тваю жану звяду.
А я хоць з ног звалюся,
За каханай пацягнуся...»

Не, я за ёй не пацягнуўся,
Нікчэмны хлус і раб улады!
На брата я зваліў віну ўсю,
А сам — віноўнік першы здрады!
Я змаладушнічаў, паехаў,
Яе пакінуўшы у Крэве.
«Зайздросціш? Дык вазьмі на ўцеху!» —
Сказаў я Кейстуту у гневе.
І больш ніколі ані слова
Не гаварылі аб сялянцы.
«Ўцякла», — казалі. — Гэта змова!
І брат, і слугі — ашуканцы!

Яна любіла і ніколі
Мяне б не кінула, я знаю.
Яе тады з гнязда спаролі
І заїздрасць і хлусня дурная!
А можа, Кейстут вывез сілайі?
А мо тады забілі дзесьці?
Яна ж ужо не так хадзіла...
Я мушу знаць усё парэшце!»

І, плашч адкінуўшы і зброю,
Князь лёг на сена, змежыў вочы,
Але ні спу, ні супакою
Не дачакаўся гэтай поччу.

10

Гоман і грукат навокал разносіцца:
Коннікі ў замак з ваколіц збіраюцца,
Нейкая чуецца рознагалосіцца,
Мост ад капыт грукаціць, угінаецца —
Нешта ліхое, відаць, пачынаецца.

Крэва ў трывозе — хто стогне, хто моліцца,
Дзеці да матак заплаканых туляцца,
Людзі бягуць з цёпрых ложкаў на вуліцы:
«Што гэта робіцца? Што гэта творыцца?
Што гэта ў замку за рух і бяссонніца?»

Вечарам коннік галодны, здарожапы
Ўскочыў у замак са шляху ашмянскага,
Звесткамі нейкімі князя ўстрывожыў ён,
Вось і узняты дружыннікі панскія.

Б'юцца ў няпэўнасці сэрцы сялянскія:
«Можа, навісла навала крыжацкая?
Лях ці мангол праз лясы прабіраецца
Ці ўжо ў граніцы ўварваўся зняпацку дзе?
Братняя кроў мо ізноў праліваецца?»
Людзі пытаюцца, раюцца, лаюцца:
— Што там за трасца? За кім наш князь гоніцца?

Справы, відаць, пачаліся ваенныя:
Мост апусціўся, затунала конніца,
Рэха пайшло за муры таўстасценныя,
Будзячы розныя доммыслы дрэнныя.

Коннікі ў латах на горадзе посяцца...
Войска кудысьці ў нацёмкі спянаецца.

Але на вуліцы рознагалосіца
Аж да світаннейка не сунімаецца:
Людзі гамоняць, трывожацца, лаюцца...

Рапіцай Тэкля, кабета дасужая,
Весткай, здабытай употаі, дзялілася:
«Кажуць Альгерд ці памёр, ці нядужы ён,
Дык усхвалёвана вельмі ўжо Вільня ўся,
Вось у сталіцу Ягайла і рынуўся».

Тэкля паладзіла з княжым дружынікам
З Прокшам адважным залетась, дык сніцца ёй
Шчасце, што ўвосень сплыло з павуціннейкам;
Так ні замужняй жыве, ні ўдавіцаю,
Сын — у магілцы, пад вербачкай піцаю.

Служыць у замку прыслужніцай нейкаю,
Часта, аднак, да сваіх выбіраецца —
Дружбы не траціць з убогай сямейкаю.
Тэкля пагул усім падабаецца,
Але чамусьці завуць яе Змейкаю.

Замуж ісці наадрэз адмаўляецца,
Верыць, што Прокша, героі яе, вернецца.
Хоць ёй сяброўкі услед ухмыляюцца,
Хоць варажыла ваandroўная чэрніца,
Сэрцу жанчыны у здраду не верыцца.

Тэкліна вестка уміг разляцелася.
Людзі дамоў пачалі разыходзіцца,
Брацца за працу, хоць з рук і ляцела ўсё,
Але ж без працы нічога не ўродзіцца.
Можа й на свеце яшчэ распагодзіцца...

11

У слаўнай віленскай даліне Свінтарога,
Паміж дубоў старых, у гаі векавым
Гарыць агонь пязгасны Перкуна-Дажбога
Няспынна ў неба цягнецца ахвярны дым.

Ля вогнішча таго старыя ваідалоты
У белых вопратках, з бародамі, як снег,
Багоў загады — зорак ход, вятры, грымоты —
Перакладалі ў мову замкаў, мірных стрэх,

Маліліся, спявалі гімны, варажылі,
Лячылі нашаптам і зеллем ці вадоі,

То сны разгадвалі, нябожчыкаў палілі,
Людскоў умела кіравалі грамадоў.

Даўнейшым часам праз даліну Свінтарога
У гаў, дзе жыў нярунаўладны бог,
Народу рознага прыцягвалася многа
З усіх напрамкаў віленскіх шляхоў-дарог.

А святамі вялікімі ці ў час ваенны
Не мог змясціць людзей ні горад, ні той гаў,
Тады ахвяр патак няспышны, многацэнны
Пераліваўся часта ажно цераз краў.

Ды вось зацішна неяк у святой сталіцы,
Маўкліва стала й ля ахвярнага агню —
Народ і ў святы ўжо не так таўпіцца,
Сумуе князь праз гэту цішыню.

Засумавалі крыве, жышчус, вайдалоты —
Няма малельшыкаў, што дзень, то менш ахвяр,
Спяваць багам няма даўнейшае ахвоты,
На сэрцы, быццам камень, нейкі лёг цяжар.

Старэйшы вайдалот, узяўшы канкле ў рукі,
Пачаў будзіць акордам песню з дзён былых;
Другія слухалі, і мірнай песні гукі
У час далёкі, лепшы перанеслі іх.

ПЕСНЯ ВАЙДАЛОТА

У бары, бары ды стаяць горы,
Ды стаяць горы высокія,
А на тых горах ляжыць бруссе,
Ды ляжыць бруссе цісовае;
А на тым бруссі стаяць слупы,
Ды стаяць слупы маляваныя;
А на тых слупах ды вісяць катлы,
Ды вісяць катлы адліваныя;
А над катламі гараць агні,
А гараць агні яценькія
Ды ідуць дымкі сіненькія;
Там сядзяць дзядкі старэнькія,
Вараць стравы яны смачненькія
Ды з таго дзіка клыкатага,
З зубра — звера барадатага.
Усё — Дажбогу надаруначак,
Гасцям любым начастуначак.

Ешце, ешце, любы госцейкі,
Любы госцейкі — князь з дружынаю.

166
167

— Старая песня і прыгожа заспявана,
Сказаў адзін з прысутных тут дзядкоў,—
Яна як скарб які была ў нас захавана
Праз многа год, а мо праз некалькі вякоў.

Сягоння іншы час і песні ў нас другія —
Князі багоў старых менш сталі шанаваць,
І нашы звычаі, абрады дарагія
Народ таксама стаў высмейваць, забываць.

А што, як я вам зараз песню заспяваю
Аб тым, чаму народ адкідвае багоў
І што рабіць нам трэба, каб у нашым краі
Дарэмна братняя больш не лілася кроў?

ПЕСНЯ ДРУГОГА ВАЙДАЛОТА

Ля перавозу стаіць бяроза,
А на той бярозе залата кара!
Залата кара, шаўковы вецці!
Ды пахлынулi крумкачы-вароны,
Залату кару паабівалі,
Шаўкавецце паабламалі.
Выйшаў-выбег добры малоічык,
Крыкнуў-свіснуў на тое птаства:
«Прэч дадому, чорнае птаства!»
Ды тую кару ён пазбіраў,
Шаўкавецце ў пучкі павязаў
Ды панёс да збройнічка, да здольнічка:
«Ты збройнічку, ты здольнічку,
Скуй ты мне ды золат меч,
З акравачак ды панцыр-шчыт,
А з веццейка — адзежышку.
Тым мячом чорна птаства прэч гнаць,
Шчытом-панцырам засланыціся,
А ў адзежцы той красаваціся».

— Ты песню хвацкую зляжыў — не падкапацца,
З прыемнасцю мы слухалі яе.
Штодня і ўсім расказвайце пра птаства,—
Сказаў Крыве-Крывейта,— покуль сіл стае.

Вуць лях прыслаў на нашу шыю французканцаў,
Дамініканцаў нейкіх немец падаслаў,

І Кіеў накіроўвае сваіх пасланцаў,
А ўладары не бачаць іхніх чорных сираў.

Цішком ідзе ўжо барацьба за панаванне,
А мы з князёў таму навішны памагаць,
Хто нашу веру родную падтрымваць стане
І згодзіцца усіх прыблудаў вон прагнаць.

Крыжакі Швіндыгайлу ставяць кандыдатам,
Князь Япуш Кейстута падтрымвае як зяць,
Маскоўскі князь Андрэевым стаў сватам,
А Любарта Мамай маіцца нам прыслаць.

Дык вось скажу вам: не падходзіць з іх піводзін.
Чаму? Зусім не цяжка гэта зразумець,—
Вялікі князь Літвы ў народзе
Сваім павінен і пашану і падтрымку мець.

Нам аб'явіў Пяркун, што больш за ўсіх дастойны
Ягайла Альгердовіч, крэўскі валадар.
Дык быць яму Вялікім, хоць праз выбар збройны,
Няхай на гэта шмат спатрэбіцца ахвяр!

Ідзіце ў людзі, ведайце ўсе чуткі, справы,
Збірайце пільна звесткі з княжага двара.
Калі з нас кожны будзе пільны і рухавы,
То будзем мець прыгоднага гаспадара.
Увесь чужынцаў-крыжаносцаў зброд плюгавы
Дазваня выцішчыць ужо даўно пара.

12

А на Замковай вуліцы,
Глыбока у двары
Да тыну цэркаў туліцца
Ад даўняе пары.
Малая, з дрэва зрублена,
Падобна да гумна,
Ды хоць між хат загублена,
Вядома ўсім яна.
Ідуць сюды з ваколіцы
І з дальніх месц надчас,
Каб паглядзець, як моліцца
Ігумен Ананас.
Аж з Кіева далёкага
Ён на Літву прыйшоў,

Ды не для хлеба лёгкага
 І ўспененых каўшоў,
 Але каб слова божае
 Няверным абвясціць,
 Каб Жмудзь,
                     Літву варожую —
 Дазвання ахрысціць.
 Казалі, што загіне ён
 З рук перкунавых слуг,
 Але здружыў з княгіняю,
 Дык гоман той абтух;
 І іншых шмат прыхільнікаў
 Знайшоў, што памаглі.
 А цалкам жыць у Вільні стаў,
 Як на сваёй зямлі,
 Калі пры ім сабралася
 З дзесятак чарняцоў.
 Іх вера пашыралася
 Сярод мяшчан, купцоў.

Каля царквы і гоманна,
 І людна на дварэ.
 «Старая вера зломлена
 І хутка адамрэ», —
 Гудзе ігумен з браціяй
 І з рання да цямна,
 Як толькі сілы хваце ім,
 Тлумачаць:
                     «Там мапа
 У гаі перкунасамым,
 А бог жыве у нас».
 І ўсе на грошы ласыя —
 Шмат, мусіць, есць бог Спас.

А гаі маўчыць, і слухае,
 І знаку не дае,
 Што знае тых, хто рухае
 Ўсе звычайі свае,
 Хто Перкуна зракаецца,
 Не верыць Калядзе
 І за грахі пакаяцца
 К ігумену ідзе.
 А гаі маўчыць, хоць ведае,
 Што часта той манах
 З чужынцамі бяседуе,
 Што ходзяць па начах
 К яму купцы царградскія,

Гащоў маскоўскіх шмат.
— Праверце, што за птаха ён! —
Альгерд раз даў загад.

13

Цвёрдым, хоць стомленым крокам,
Бокам дарогі
Старац убогі
Шлях адмяраў адзінока.

Доўгія сцэжкі-дарожкі
Лапці садралі,

Сілу забралі.
Эх, адначыць хаця б трошкі!

Лес ды балоты бясконца!
Вечар асенні.
Цягнуцца цені —
Пізка скацілася сонца.

Ўрэшце сасоннік слыніўся,
І на паляне
Ў сонечным ззянні
Стала пібыта ў агні ўсё.

Злёгка ўздыхнуў падарожны
І з-пад далоні
Ўдаль на балонне
Кінуў пагляд асцярожны.

Ціха плыло павуцінне.
Чорныя хаты.
Вузкіх ніў латы.
Рэчка ў алешніках гіне.

Топчацца статак пад лесам.
Ўзгорак пакаты
Порыць араты
Волікам нейкім бялесым.

А ля стаўка ці крыніцы
Ў лузе вільготным
Беляць палотны,
Мочаць пяльку маладзіцы.

Певень гарланіць заядла,
І раз за разам
Пад чорным вязам
Дзышкае звопка кавадла.

«Вёска, знаць, мірнае працы.
Хоць на часіну
Дзеся спачыну
Прыйдзецца тут затрымацца».

Хату на ўзмежку балота
Стрэў каля броду,
Дык на калоду
Сеў і прыпёрся да плота.

Ніклі ўжо сонца праменні.
Як прапацела
І ныла цела!
Ногі — як глыбы з камення.

Дзвярэі пачуўся хрыплы скрып,
І ўжо з-за ліп,
Што нахіліся на тын,
Стары з'явіўся селянін,
Мо гаспадар той хаты,
Худы,
Сівы,
А на сярмяжцы — латы.
— Вітайце, — мовіў. — Мо вады
Крынічнае глынулі б вы,
А не, дык мо кваску з паўкварты?
Стаміўся, бачу, не на жарты,
А тут, нязручна на карчы.
У хаце ж стол ёсць, лава,
Вядома, знойдуцца й харчы,
Дык мо зайшлі б у хату?
Як кажуць, чым багаты,
Тым і рады,
То, калі ласка...
— Падзяка вам, а богу слава, —
Ў адказ прамовіў вандраўнік, —
Да гэткай мовы і спагады
Я ў долі паскай
Не прывык.
І лаву, стол, харчы
І квас
Не стрэнеш сёння абы-дзе,
А так, лічы,
Ўжо кожны раз,
Што лепш, чым клікнуць пад свой дах,
Любы з варот сваіх на шлях
Цябе з сабакам правядзе.
А ў вас, я прыкмячаю,
Інакшыя звычаі...
Вядома, з радасцю зайду.
— Хадзіце, я вас правяду.

У хаце бабка іх сустрэла:
— Сядайце. Тут кладзіце рэчы.
Вось я дастану крунік з нечы.
Адрэж, дзед, хлеба.
Ешце смела.

— Ох, дзякуй. Клопатаў не трэба...
Даўно не еў я цёнлайі стравы.
— Адкуль, куды,
Якія справы
Вядуць вас нашаю дарогай?
— Брыду з бяды.
А што і як — раскажваць многа.
Я сам з-пад Полацка, мо чулі?
— Чаму ж не чулі. Давялося.
— Вясною выйшаў. Шлях — не гулі.
Тым часам вось прыйшла і восень.
Я быў у Віцебску, Смаленску,
У Магілёве і у Менску,
Ў Заслаўі, Крэве, Ашмяне...
Цяпер у Вільню трэба мне.
— Знаць, для душы выратавання
Пайшлі вы ў гэта вандраванне?
— Як вам сказаць?
І так, і не.
Скажу спачатку аб вайне.
Гадоў мо тому дваццаць пяць
На нас напалі крыжакі.
А ў нас закон здаўна такі:
Сяброў любі,
А гадаў бі.
Ну вось мы тую немчуру
Як трэба, з віламі, сустрэлі,
Ды ў нешчаслівую пару...
Бо нашы сёлы пагарэлі,
І нас загінула багата...
Тады й мая згарэла хата,
А сам я, стоптаны, разбіты,
Ў няволю трапіў. Пап сярдзіты
Быў у мяне і да вайны,
Ды як у Прусіі паны,
Не дай бог стрэць підзе,
Ніколі!
Што ж больш сказаць аб той бядзе?
Бяда ўжо ў тым, што ты ў няволі.
А праца, голад, катаванні...
Памерла шмат...
Гадоў прабыўшы больш за дваццаць,
Я ўцёк адтуль. Праз глухамані
Дадому ў роднае сяло
Мне бог
Памог
Усё ж дабрацца...

— Ох, колькі ж гора, мілы божа,
Паш брат працэрніць, знесці можа!

— Чакай ты з войкашнем, старая.

Ну што застаў у родным краі?

— Нічога, брат. Чартапалох,
Магілы толькі ды бярозкі...

— Вох, вох, вох!..

— ...замест людзей жывых і вёскі!

— А ўсё ж сям'я у вас была?

— Была, ды крыжакі ў пару вайны,

Як іншых шмат з майго сяла,

Спалілі жонку. Тры сыны

Тады загінулі ў баях,

Вось так сям'я, як снег, растала...

— Падумаць страх!

— Дачка крыху пазней прапала.

Бо ў войну выжыла дзяўчына...

Яе цяпер я і шукаю.

— А што ж з дачушкай за прычына?

— Прычына, брат, яшчэ й якая!

Ад немцаў вырвацца змагла.

Жыла пры цётцы сіратою.

Відаць, прыгожая была...

Вось і пакутуе затое,

Калі яшчэ жывая дзе.

— Капцоў няма ўжо той бядзе!

— Напэўна, трапіла у гразь?

Зрабілі здзек над сіратой?

А хто ж такі нягоднік той?

— Ён — князь.

— Каторы ж гэта? Іх жа шмат.

— Ах, божа мой! Няўжо...

— Яшчэ і сам не знаю, брат.

Вось лета цэлае ужо

Я па слядах яе іду,

Ды ўсё пiдзе яе няма —

Прапала, быццам, у ваду...

Але дарма!

Я ўсё ж мярзотніка знайду

І пра дачку пытацца буду!

— Прабачце мне, але без цуду

Вам пра яе не дапытацца.

— Чаму?

Я ўжо даведаўся багата.

— Хаця б таму,

Што калі год мінула дваццаць,

То ўжо сягоння пазнавата.

Ну, каб яшчэ ў тым самым часе,
Яшчэ пад свежую гамонку,
Што на народзе разышлася,
Каб праз бацькоў латругі, жонку,
Мо б, так сказаць, чаго дабіўся,
А так...

Нягоднікі яны ўсе...

У думках іх адно — багацце,
Паходы, войны, п'янства, гулі.
А як жывеш ты ў курнай хаце
І што і як з цябе сцягнулі —
Зусім няма нікому справы,
Ані князём,
Ші іх прыслужнікам, баярам!
У нас, напрыклад, чарпазём,
Вуць там, за рэчкай ля дубровы,
Зарос дзярном,
Ляжыць папарам —
Няма каму яго араць:
Валоў па мяса ўсіх пагналі,
А моладзь сталі ў войска браць.
Вось тут і думай, як жыць далей.
Сягоння толькі лес, рака
Яшчэ і кормяць мужыка
І то цішком, тайком ад пана.
— Ты лепей, дзеду, памаўчы.
— А што жыццё сялян пагана,
Я сам убачыў, ідучы.
І ажно дзіва, што народ
Так паслухмяна церпіць гнёт.
— А што ж рабіць, куды падацца?
Не ўпрэся дужа, браце мілы,
Супроць улады й збройнай сілы.
— А ўсё ж бываюць бунтары.
— А то чаму ж? Былі і ёсць.
— Ты, дзед, лухты не гавары!
— Не бойся, баба, бо наш госць
Задобра ведае пакуты,
Каб так адразу прадаваць
Такіх, як сам, пад меч ці ў пугы.
Ты лепей вась што мне парадзь:
Як з ім дабрацца да Няжылы.
— Навошта ж гэта, божа мілы?!
— А вась патое:

без людзей

І без сяброўскай дапамогі
Ён, калі сам не прападзе,

Дык назбівае дарма погі
І анічога не даб'еіца.
— Ох, дзеду, дзеду, мне здаеіца,
Што гэта ўсё ты надарма...
Другога выхаду няма,
Калі Няжыла не паможа,
То сам не зробіць ён нічога.
— Я згодзен з вамі.
Ўсё быць можа.
Скажыце, дзе к яму дарога?
Хто ён? Баярын? Уладар?
— Не. Ён якраз і ёсць бунтар.
Яго чужому не знаісці.
— Вось як?
— Магла б мо Насця правясці?
— Я ўжо падумаў так і сяк.
Лепш хай табе раскажа Насця,
Ў якім баку яго атрад.
А мне праверыць трэба спасці,
То падвяду, ды і — пазад...
— Чакайце. Як жа ваш Няжыла
І чым мне зможа памагчы?
— За ім народ, а гэта — сіла
І ад усіх замкоў ключы.
— Тады вядзі, брат. Аж па скон
Удзячны будзе вам Мірон.
— А мы — Астап і Паланея —
Вось пойдзем зараз, як сцямнее.

Сасновы бор, дрымучы бор.
Сярод паляны ў змрочнай пушчы,
Дзе хвоі цягнуцца да зор,
А з непралазнай дрэваў гушчы
Крынічка светлая цячэ
І сцежка ўеіца зыбкім мохам,
З часоў Міндоўга мо яшчэ
У лапухах з чартапалохам
Стаяла хатка смаляра.
Напэўна, ўжо даўно б не стала
Ляснога гэтага двара,
Каб спакваля не падпраўляла
Яго нябачная рука.
Смалы даўно тут не курылі,
Ды мох, дзярню ля хлёўчука
Дзікі не гэтак часта рылі,
Як коней добрых капыты.
І так здарылася часамі,

Што двор той дзікі і пусты
Гучаў людскімі галасамі
І тупатаннем конскіх ног.
Хоць ледзь прыкметныя сцяжыны
Цераз імхоў, балот былёнёг
Вялі са шляху ў штаб Няжылы,
Даволі часта тут народ
Прыпынак ладзіў на паляне,
Прыішоўшы гуртам і ў разброд
З якога-небудзь палявання
Або сабраўшыся ў паход.
Сюды дабраўся дзед Мірон,
І тутка жыць застаўся ён.

14

А далёкая дарожанька
Праз бары-лясы дрымучыя
Адабрала сілу пожацькам,
Валоў, конікаў замучыла,
Гразю, пылам падакучыла.

Бо далёкая дарожанька
Праз балоты, рэкі быстрыя,
Цераз півы серабрыстыя,
Праз краі падчас варожыя —
І цяжкая і трывожная.

Вось дубровачка цяпістая
Каля шляху сустракаецца,
Вось крынічанька празрыстая
Цераз травы праціскаецца,
Звоніць шкляннымі маністамі:

«Вы людцы-купцы багатыя,
У цяпёчку затрымайцеся
З коньмі, з сілаю рагатаю,
Адпачніце, пакупайцеся,
Гай пяхай вам службыць хатаю.

Тут дубоў шатры зялёныя
І лугоў кілімы ўсквечаны
Вас сустрэнуць шумам, звапамі,
Птушак песнямі спрадвечнымі,
Мёдным пахам і паклонамі».

Дык вандроўнікі спыніліся,
Валоў, конікаў папуталі,

Ля лаўжоў замітусіліся,
Ля крынічанькі затуналі,
Потым страву абступілі ўсе.

Бачаць, дзед вандроўны цягнецца
З кіем, з торбай і цымбаламі.
— Хадзі, дзеду, годзе вагацца,
Выпі, з'еш з купцамі ўдалымі —
Чарку ж любіць і не п'яніца.

Дзед прысеў на піі ля вогнішча,
Выпіў чарку абьякава,
І хоць пылі плечы, ногі йшчэ,
За хлеб-соль хацеў падзякаваць,
Аж тут просяць людзі торжышчаў:

— Заспявай нам, дзеду, песеньку,
Разгані тугу цымбаламі,
Бо ад самага прадвеснейка,
Хоць праішлі шляхоў не мала мы,
Нам ад суму сэрца цесніцца,

Што мы з сем'ямі разлучаны,
Што дарогі небяспечныя,
Што жывёла ў нас замучана
І што долі той сустрэчае
Мы прадбачыць не павучаны.

— Што ж, паслухайце, шапоўныя,
Заплачу за хлеб вам песняю.
І ўзвіхрыліся чароўныя,
Наплылі дзесь паднябессямі
Словы, струнным званам поўныя.

ПЕСНЯ ДЗЕДА

Ты, зялёная дубровачка!
Чаго так рана зашумела,
Жоўтым лістам зажаўцела?
«Як жа мне рана не шумець,
Жоўтым лістам не жаўцець,
Калі цераз мяне куцы едуць,
На карані агні кладуць,
А на мяне дымы ідуць;
Ды цераз мяне куцы едуць,
Дарагі тавары вязуць,

А мяне, дубровачку, губяць:
І сякерамі рубяць,
І ў агоп-полымя кідаюць,
Нада мною літасці не маюць...»

178

179

— Аб чым пяеш, брахун стары? —
Ускрыкнуў Прокша ўсхваляваны, —
Табе дубовае кары
Шкада для нас з лясной паляны?

А можа, лісту, што зжаўцеў
Ад дыму, як варылі стравы?
Ці навучыць нас захацеў,
Каб бераглі мы пень трухлявы,
Бо ў ім сядзіць твай бог лясны?
Ці, можа, з іншае прычыны?
Ты ведай, з ранняе вясны
Цягнуўся я вась з той краіны,
Дзе на дзесяткі, сотні міль
Бяскрайні стэп, трава буйная,
Якую там завуць — кавыль,
Дзе чалавек лясоў не знае.
Там можна дрэва шкадаваць,
А тут у нас жа лес бясконцы!
Ты з ім не будзеш ваяваць,
Дык не пагрэешся на сонцы!
Ды што ён — твай стары дубняк?
Не пралівай дарэмна слёзы...

— Замоўкні, Прокша, ты — дзівак
Ці, можа, проста нецвярозы.
Стары спяваў нам не аб тым,
Аб чым гучалі яго словы, —
Сказаў Вайдзіла. — Не пустым
Ён забівае нам галовы.
Лес лесам, брат, а ён пяе
Аб тым, што дзеецца ў краіне.
Што? Праўда, дзед?

— Сябры твае

Мяне на гэтай вась галіне
Ахвотна б зараз пагайдалі,
Бо я сказаў ім праўду ў вочы.
А ты за ўсіх іх бачыш далей.
Дык хоць і рэдка я прарочу,
Паваражу табе, юначка:
Ты будзеш ім усім за пана,
Ты будзеш князем, не іначай.
Але такія гінуць рана,
Вась дзе бяда...

І рушыў дзед,
Цымбалы ўскінуўшы на плечы.
А дзеду гледзячы у след,
Юнак задумаўся аб нечым.

У левым змрочным замкавым крыле,
 Што называецца здаўна жапочым,
 Жыццё цячэ, як быццам у сяле —
 Снакойна ўдзень і ледзь прыкметна ўночы.
 Юльяна, дочкі, прыжывалак роі
 У будні ткуць, прадуць і вышываюць,
 А ў свята і вячэрняю пароі
 Пяюць, варожаць, небыліцы баюць
 Або ў замковай моляцца царкве,
 Якую, звёўшы звычаі старыя,
 Загад дала паставіць і ў Літве
 Альгерда жонка першая — Марыя.
 Ды хоць зіхцяць тут рызы, абразы,
 Хоць і блішчыць навокал пазалота,
 Княгіні ў месяц два ці тры разы
 Пабыць і ў гарадской царкве ахвота.
 Няхай там просценькі іканастанс
 І сцены не распісаны пад неба,
 Ды службыць там ігумен Апанаас,
 Навук якога ёй паслухаць трэба.

Яна к яму да споведзі ідзе,
 Жыве яго парадаі і навукай,
 І добра ёй маліцца ў грамадзе
 Такой рознагалосай і шматрукай.
 Прыемна сыпаць бедным медзякі,
 Прымаць народа нізкія паклоны
 І падпускаць ласкава да рукі
 Найбольш ліслівых і неугамонных.

Ды раз юродзівы ці то п'яны
 Княгіню з дочкай гэтак напалохаў,
 Што ледзь дамоў дабраліся яны;
 І замак галасамі баб завохаў...
 Альгерд тады забарапіў адной
 Хадзіць княгіні ў горад без аховы,
 І з самых лепшых ратнікаў канвой
 Ён для яе назначыў адмысловы.
 А сярод тых ахоўнікаў шасці,
 Што ў горад замкавых жанчын вадзілі,
 Не мог Альгерд, як кажуць, абысці
 Сваёю княжай ласкай і Ваідзілу.

Спярша была яму зусім не па душы
 Такая служба, хоць і зрэдку.

І раітам, быццам дзе ў лясной глушы
Знаішоў купаллем папараці кветку,
І тая промямі сваіго святла
Пусты і змрочны шлях азалаціла:
Нягадапа ў душу яго ўвайшла
Прыгожая няведамая сіла.
Зірнуў у вочы светлыя княжны
І з гэтай самай радаснай хвіліны
Усе яго падзеі, мары, сны
Кружыцца пачалі вакол Марыны.
Цяпер ён дзён тых прычакаць не мог,
Калі маліцца здумае княгіня,
І разам мучыўся, баяўся, сох —
Ці часам дочкі ў замку не пакіне,
Бо па дарозе ці каля царквы
Яму здаралася няўзнак часамі
Шапіуць слаўцо і з руху галавы
Чытаць адказ.

Не ўцямілі і самі,
Калі ўзяло ў палон іх пачуццё,
Што толькі раз сапраўдным і бывае
І пакідае след на ўсё жыццё.

16

Любіў Вайдзіла адзінока
Ляжаць і марыць на траве,
Калі хмурынкі гоніць вока,
А думкі-хмаркі ў галаве,
Спавітай кветкамі,
імхамі,
Пад шэпты дрэў і звон крыніц
Плывуць бясконцымі шляхамі
У край цудоўных небыліц.
Любіў ён лес, лугі і поле,
Вясну, і восень, і зіму,
Бо між людзьмі нідзе ніколі
Так добра не было яму,
Як сярод дзікае прыроды.
Ён адкрываць сваёй душы
Людзям амаль не меў нагоды;
Часамі толькі дзе ў цішы,
Ў паходзе ратным на прывале
Пры боку Прокшы марыць смеў
І задзіўляў тым сябра. Але
Той шмат чаго не разумеў
І толькі пільна моўчкі слухаў,

Як ціхі голас юнака,
Што побач з ім ляжаў без руху,
Журчаў, бы сонная рака:
...«Калі сабачы
Заціхне ў пушчы енк і брэх,

182

183

Ці бачыш
Воч дзікіх зьянне аж да рання?..
Ці чуеш сотні дробных рэх,
Што сэрцаў стук нясуць праз бураломы?
Ці прыкмячаў, як пасля стомы
Пачне мяняцца тон трывогі
На гукі шчасця з перамогі?..
Ці чуеш, як гамоніць бор,
Асеннім золатам прыбраны?
А зор
Ці чуеш зван адсюль, з лясной паляны,
З-пад лап яліны,
Бадай, найлепшага з шатроў?..
Скажы, чаму гэта'павінны
Мы праліваць людскую кроў?..
Відаць, так створап чалавек...
Я жыць хацеў бы ў гэткі век,
Дажыць да гэткай хвіліны,
Калі мір будзе безупынны,
Бо я ўсё ж веру ў светлы час,
У час братэрства, час спакойны,
Калі, хоць можа і не ўраз,
Але навек заціхнуць войны...
Я знаю, не было б зусім вайны,
Каб не князі і не паны,
Якім заўжды багацця, ўлады мала...
Не дарма маці іх так праклінала...
Каб не дзяўчына,
Што мне мілей за цэлы свет,
Прычына
У мяне б знайшлася
У кожным часе
Адкрыць душы сваёй сакрэт.
А за бязроддзе, ганьбу і няволю,
За маці смерць, за служкі долю
Такую даць панам адплату,
Што не прыдумаць лепшай кату.
Ды з роду іхняга яна,
І мне каханне рукі вяжа...
...Мама,
Што я шчаслівы ў службе княжаі...»

Кейстут чамусьці не любіць Ваїдзілы.
Чым той юнак яму гэтак нямілы,
Сам ён не ўмее сабе даць адказу.

Нешта ў вачах яго з першага разу
Князь падазронае, злое прыкмеціў.
Нешта такое, што ў вечным сакрэце
Сэрца збалелае пільна хавае.
Скоса Кейстут на хланца паглядае,
Хоць ад маскоўскае бітвы крывавай
Імя яго акрылілася славай —
Ён жа Літве прыслужыўся найболей,
Вырваўшы князя Ягайлу з пяволі;
Ды хоць пра хлопца легенды хадзілі —
Ворага Кейстут адчуў у Ваїдзіле.

Часта сачыў ён за ім асабіста,
Потым праз тых абармотаў плячыстых,
Прагных да лёгкай пажывы, падману,
Ў службу Альгерду сумысля пасланых.
Вось што казаў з іх адзін неўзабаве:
«Ходзіць Ваїдзіла і ў ласцы і ў славе,
Ў замку жыве пад апекаю пана,
Ездзіць з пасольствамі к немцам, да хапа,
Ў час адпачынку і ў часе паходу
Ён толькі князю падносіць піць воду.
А пра мінулае кажуць даведкі:
Ў Вільню ён трапіў яшчэ малалеткам,
З маткай забрапы ў палон за Дзвіною.
Маці жыцця не давала кацвою,
Бы яе злая аблытвала сіла,
З князем Альгердам сустрэчы прасіла,
Рвалася бегчы, а звязана ў путы,
Слала праклёны на князя Кейстута,
Плакала горка над доляю сына,
А звалі яе па-славянску Арыша.
З хлопца зрабілі спярша хлебапёка,
Потым, пад князева трапіўшы вока,
Хутка ён стаў падымацца угору...»

Кейстут пядужа здабыў ад дазору,
Але, каб ведаць, хто гэткі Ваїдзіла,
Тых яму звестак аж надта хапіла,
Толькі адно шчэ яго турбавала:
Ведаў Альгерд пра Ваїдзілу замала
Ці, раскапаўшы даўно таямніцу,
Выявіць свету той праўды баіцца?
І ў задуменні ці мо ў песпакоі,
Кейстут да ранку хадзіў па пакоі.

На паляне над крынічкаю,
 Пад дубамі, пад ялінамі,
 Каля хаткі певялічкае,
 Што старымі каляінамі
 Ды слядамі падкавапымі
 З белым светам была злучана,
 Раптам шэрымі туманамі,
 Ледзь прыкрытыя апучамі,
 Пакалмачанья, босыя,
 З самаробленымі пікамі
 І з даўбешкамі ды косамі
 Людзі выраслі шматлікія.

Дальні шлях, відаць, прамералі,
 Дык спачыць цяпер збіраліся.
 Хто заняты быў вячэраю
 І агні паліў у залессі,
 Хто быў грыбу рад ці ягадзе,
 Хто ў стаўку высочваў рыбіну,
 Хто пачлег паладжваў загадзя
 Ці, прысеўшы пад сялібаю,
 Абмяркоўваў слова важкае
 Пра жыццё народа цяжкае.
 І не памятаў той двор яшчэ
 Вось такога сходу-зборышча.

А ў хаціне той закуранаі
 Рада-дума сабіралася —
 Там на лавах, крытых скурамі,
 Параселіся без мала ўсе
 Змагары — сябры Няжылавы;
 Звесткі вельмі певясёлыя
 І, к пяшчасцю, неіжывыя
 Праімчаліся над сёламі...

Мужчына рослы, барадаты
 З хаціны выйшаў на парог,
 І голас нізкі і сіпаты
 Падаў круты турыны рог.
 На гэты кліч з лясной наляны,
 З густэчы лесу, ад кастроў
 Без правалокі, паслухмяна
 Народ надняўся і найшоў
 Збірацца цесна ў нападворку
 У натаўн дзікі, гаманкі.

Памалу сцішыўшы гаворку,
Зусім замоўклі мужыкі
І на таго зрок скіравалі,
Хто склікаў іх на гэты збор.
Ён стаў на пень, каб бачыць далей
І каб быць бачным на ўвесь двор.

186
187

— Сябры! паслухайце навіны,—
Прамовіў ён,— і радзьце ўсе,
Што далей мы рабіць павінны.
Разведка наша нам нясе,
Што ў Вільні здушан бунт народу —
Ягайла княжыць стаў у нас,
І Кейстут даў на гэта згоду.
Альгерд памёр і тут жа ўраз
Другі такі узяў уладу,
А збунтаваны ў Вільні люд,
Праз неумельства ці праз здраду,
Не змог сваіх пазбыцца пут.
Паўстанне здушана, зламана,
Дык нам няма куды спяшацца —
Яны паўсталі мо зарапа
Ці мы не ўмелі сабірацца,
Сягоння ўжо нам памагчы
Братам-мяшчанам не удала —
Раскрыты план іх хітры, смелы...

— Вось так і водзяць праз век цэлы
За нос гаротны наш народ! —
Азваўся пехта. Загудзела,
Як роў пчаліны, грамада:
— Калі сабраў, вядзі ў паход!
— Гульня ў вайну ўжо вам дадзела?
— І так — бяда, і так — бяда!
— Нашто было народ трывожыць?
— Што нам з той гутаркі пустой?
— Няхай жа трасца іх абложыць!
— Каго? За што?
Чакай, пастой!
Я не дачуў, аб чым ён брэша!
— Не пойдзем, кажа, князя гнаць!
— Вось так заўжды — спярша пацешаць,
Пасля ў кусты, язві іх маць!
— Няма чаго ўжо адступацца,
Спярша склікаў, цяпер — назад!
— Даволі вечна ўсіх баяцца!
— Бач, стаў выкручвацца ўжо, гад!
— Не хоча весці, пойдзем самі!
— Што кажа ён — усё мана!
— Ці не прадаўся ён, часамі?..

За галасамі:

«Мір!», «Ваіна!»

Зусім найшла неразбярыха —

Хто судошаў, хто слаў праклён...
Ды наступова стала ціха:
На пень, падняўся дзед Мірон:
— Вы што? Не верыце Няжыле?
Ахвота вам паваяваць?
Тады ідзіце. За дзве мілі
Адсюль дружынікі стаяць,
На ўсіх шляхах вакол сталіцы —
Дазоры, варты, патрулі.
Ну што ж, валяй, хто не баіцца!
А вас зусім не падвялі,
Бо сёння князя перамога.
Дык вам, замест вась так гудзець,
Маліць з падзякай трэба бога,
Што мы ўпару, хоць і ледзь-ледзь,
Змаглі прынесці вестку гэту.
Другога выхаду няма:
Спачынем тут цішком да свету
І — хто куды.

Ды ад ярма
Няжыла хутка зноў пакліча.
А ўжо тады не абміне
Нас ні багатая здабыча,
Ні перамога на вайне!
На нейкі час трэ прытаіцца,
Чакаць больш зручнае пары.
Не, не ўцячэ ад нас сталіца,
Ані яе гаспадары!

І так Міронава прамова
Унесла ў натаўп супакой.
Яшчэ той-сёй прыкінуў слова,
Але гамонкі ўжо такой,
Як напачатку, не было тут.
Пайшлі памалу мужыкі.
Над рэчкай чаўкала балота,
У лесе хрумсталі сукі
Яшчэ праз ночы час каторы...

Назаўтра хатку у бары
Спалілі княжыя дазоры,
Але яе гаспадары
Умелі пільнае мець вока
І ў гэты час былі далёка.

— Ну што так, братка, нос павесіў? —
Спытаў Няжылу дзед Мірон,
За ім стунаючы на лесе.

— Не вешаў я, — адкажа ён, —
Шкада мне, дзеду, што няўдала,
Бязглузда скончыўся паход.

Папрацавалі мы нямала,
Каб зварухнуць, падняць народ,
І зноў дадому адпусцілі
На той жа самы горкі лёс.

О, каб я мог, каб быў у сіле,
Дык кожны б хоць дабычу нёс;
А так ці схочуць зноў сабрацца,
Калі патрэба будзе ў тым?

— Няма што ў гэтым сумнявацца.

А што прыйшлося ім пустым
Паразыходзіцца ў сялібы,
Дык тут, браток, ты сам віной.

Не мог ты ім дазволіць хіба
Разнесці хоць бы той канвой
І караван купцоў багаты,
Што едзе ў Вільню з чужыны?

— О, не. Пра гэта, дзед, дарма ты.

Перамаглі б канвой яны,
Дабро б па сёлах расцягнулі,
І зразу, гэта ты ўлічы,
Пайшлі б па хатах п'янкі, гулі...

А служкі князя — крумкачы —
Віноўных зразу б пахвталі,
І многім з іх была б пятля.

Ды шчэ не ўсё, паслухай далей:

Не толькі стрымвае «пасля».

Я з гэткай сілай мог рашыцца

Не караван, а замак браць,

Але вядзе яго ў сталіцу

Вайдзіла. Год мо тому пяць

Мяне ён вызваліў ад плахі.

Я ўспамінаў яго не раз

І думаў, што палону жахі

Павінны будуць зблізіць нас,

Бо службу ў князя і няволю

Ён, знаю, церпіць да пары.

Яго я крыўдзіць не даволю.

Ты зразумеў мяне, стары?

— Што гэта там сярод вады
За мур такі высокі?

— Хавай нас, божа, ад бяды!
Вядома — гэта ж Трокі!

— Ого, брат!

Замак на вадзе!

Нішто сабе сяліба!

— Ну што ты, браце! Абы-дзе
Такую стрэнеш хіба?

— Якія брамы, вежы, мур!
Якая цэгла, камень!

— Не возьмеш гэтых сцен і «тур»,
Брат, голымі рукамі!

Задаў калісьці Гедымін

Пам бед пямала і пакут,

А вось яго малодшы сын,

Літвы ўладарнай князь Кейстут,

Што ў тых мурах сядзіць цяпер,

За бацьку шмат люцейшы звер.

— А ці аднолькава ён строг,

Як на вайне і ў быце?

— О, кажуць,

злосны — не дай бог:

Сачы ўсцяж, каб не выцяў

Або да смерці не прышыб.

Не ведай жмудскай мовы,

Дык для яго — што ты, што грыб,

Што пень — трухляк яловы.

— Мо нас зусім не прыме князь,

Калі такі ён грозны?..

— Што ж, можа быць...

Глядзі не ўзлазь

Пры ім на тоі свой слёзны,

Яму ў гаворцы патакай,

Бо як што скажа — баста.

Сваё ён слова, гэта знай,

Адменьвае не часта.

Ну і вайной яго не страш

Ці божаі карай, крыжам,

Бо ён люцейшы вораг наш,

Не князь, а д'ябал рыжы,—

У Трокі едучы між хвой,

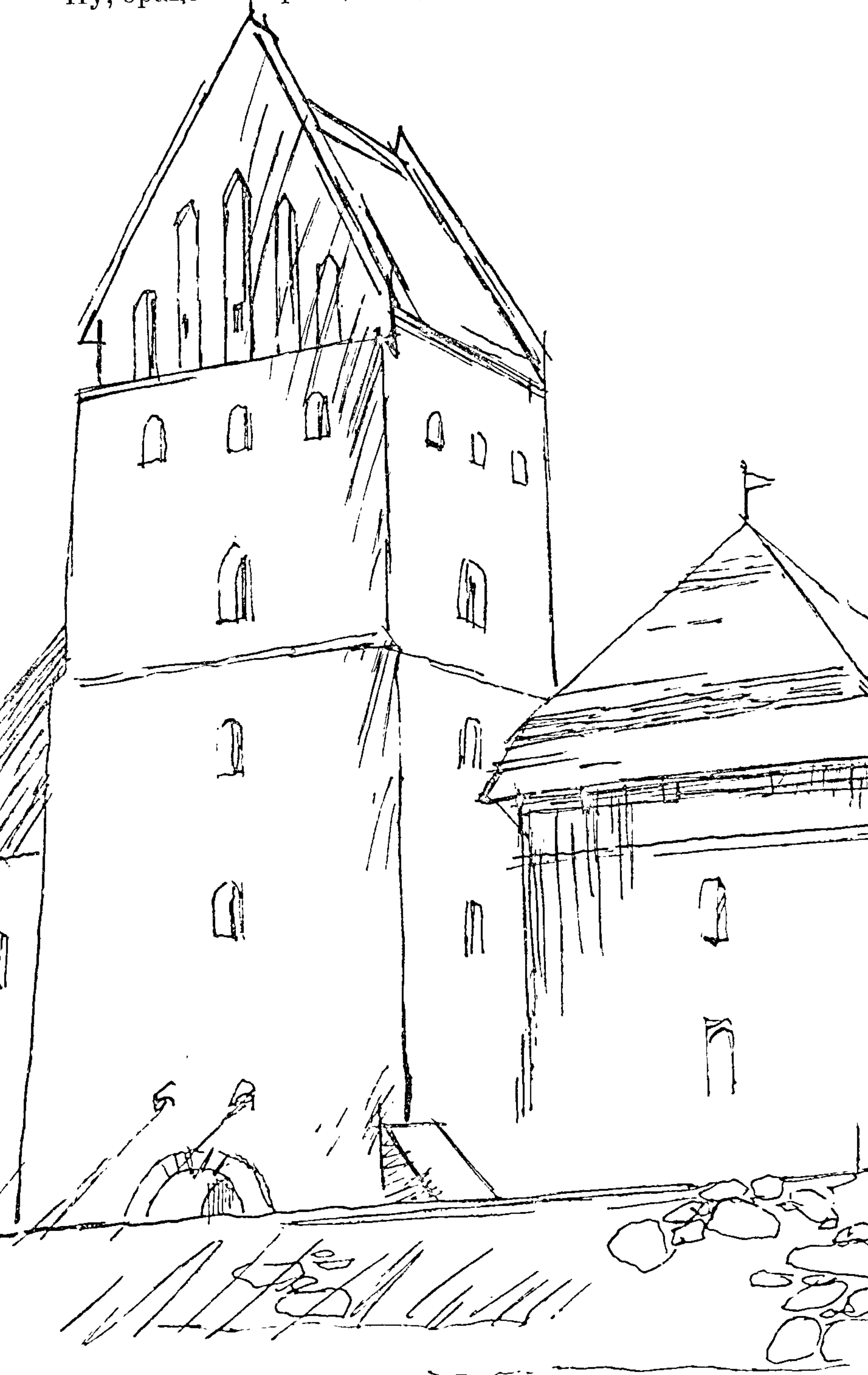
Шапталі два манахі.—

Кат нават ёсць у князя свой,

Яго не проймуць страхі.

А праз гадзіны паўтары,
Яны, як босыя на прыску,
Ўжо князю кланяліся нізка.

М а н а х да ў г а в я з ы
Ну, браце Альбрэхт, гавары...

М а н а х т о ў с т ы
Вялікі княжа, пане наш,
Літоўскі уладару!
Мы богу молімся, узваж,
Прыносячы ахвяры,
Каб ён твае прадоўжыў дні
Дзеля добра пароду,
Каб пераможныя агні
Цябе, вялікі уладар,
Вялі ў паход з паходу,
І каб мяча твайго удар
Сусветнай славаю грымеў,
І каб злы вораг не пасмеў
Ламаць Літвы грапіцаў,
І каб за гопар кожны меў
Вам, княжа, пакланіцца.

К е й с т у т

За шмат прыгожых гэтых слоў
Вам ад мяне — падзяка.

Ды знаць хацеў бы перш, аднак, я,
Чыіх я бачу ў вас паслоў.

М а н а х   д а   ў   г а   в я з ы
Ну, перш за ўсё мы — слугі бога,
Прытым сапраўднага, жывога.

К е й с т у т
Я бачу, хто вы, па адзежы.
Ну, а ў наступную чаргу?

М а н а х   т о   ў   с т ы
Да вас з Мальборка з весткай свежай
Прыслаў мой пан свайго слугу.

М а н а х   д а   ў   г а   в я з ы
Пісьмо ад графа Аўгусціна
Вам перадаць — у нас загад.

М а н а х   т о   ў   с т ы
Давай хутчэй пергамент, брат.

М а н а х   д а   ў   г а   в я з ы
Што ты? Ў імя айца і сына!
Пісьмо ж даў граф табе, не мне.

М а н а х   т о   ў   с т ы
Памацай добра ў жупане!

М а н а х   д а   ў   г а   в я з ы
Няма пісьма ў мяне! Дальбог!

М а н а х   т о   ў   с т ы
Вось дзе разява! Каб ты здох!
Ты добра падбіўку абмацай!

М а н а х   д а   ў   г а   в я з ы
Чакай.
Не трэба хвалявацца,
Мо, бог дасць, знойдзецца прапажа...
А вось пісьмо, шапоўны княжа!..

М а н а х   т о   ў   с т ы
Цу і паналохаў, чортаў сын!..

М а н а х   д а   ў   г а   в я з ы
Нічога. Ўжо аддаў. Амінь!

К е й с т у т
Ці больш што ёсць апроч пісьма?

М а н а х т о ў с т ы
Нічога, так сказаць, няма,
Малая толькі просьба, пане...

К е й с т у т
А што за просьба?

М а н а х т о ў с т ы
Хрысціяне
Вас, пане слаўны, слёзна моляць
У вашым горадзе дазволіць
Святыню богу збудаваць.

К е й с т у т
А шмат вас ёсць?

М а н а х т о ў с т ы
Так... сот мо пяць.

К е й с т у т
Дзе ж жывяце?

М а н а х т о ў с т ы
У Рыме, Кракаве, ў Парыжы
Жывуць браты дамінікане...
Ды ёсць яны цяпер і бліжай,—
Вось я, напрыклад, з Вільні, пане...

К е й с т у т
Чаму ж такое ў вас жаданне
У Троках мець сваю бажніцу?

М а н а х т о ў с т ы
Маглі б мы тутка пасяліцца,
Хутчэй Літва прыйшла б да веры...

К е й с т у т
Ах, вось якія ў вас намеры!
Але ці прыме вас народ?

А б о д в а м а н а х і
Магчыма, што...

К е й с т у т
Наадварот?
Тады скажу вам проста, людзі:

Маіго дазволу вам не будзе.
Ў Літве сваіх багоў даволі,
На ліха нам заводзіць болейі?

М а н а х   д а   ў   г а   в   я   з   ы
А наш жа бог праўдзівы, княжа...

К е й с т у т
А хто мне гэта з вас дакажа?
Ды, ўрэшце, тут не ў гэтым справы.

М а н а х   т о   ў   с т ы
Яшчэ б вы больш прыдбалі славы...

К е й с т у т
Мне хопіць славы, што ў мячы!

М а н а х   д а   ў   г а   в   я   з   ы
Ты лепш, брат Дзітрых, памаўчы...

К е й с т у т
Яшчэ ў вас ёсць ка мне пытанні?

А б о д в а   м а н а х і
Не, больш няма.

К е й с т у т
Дык прывітанні
Панам Мальборка перадайце.

А б о д в а   м а н а х і
Бывайце, пане наш, бывайце!

21

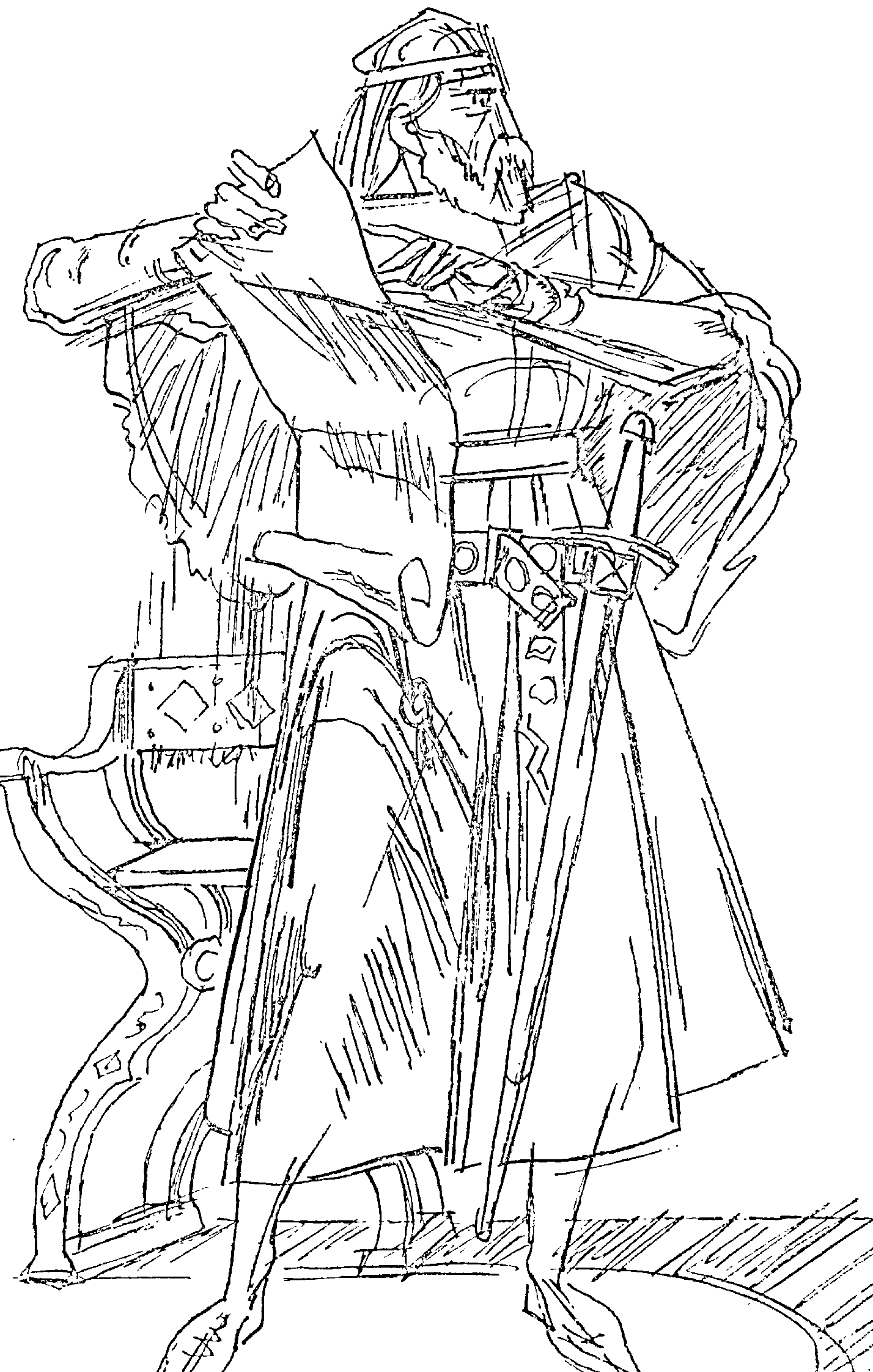
Нібы той воўк у цеснай клетцы,
Лютые Кейстут у пакоі.
Яго старое сэрца б'ецца
У што раз большым песпакоі.
— Латругі! — князь крычыць.

— Зладзеі!

Я вам такога не дарую!
Хто дружбу моцную старую,
Жыццё супольнае, надзеі
І веру ў моц Літвы і Жмудзі
Таніць пачаў у здрады брудзе?
Супроць каго вы там паўсталі,

Юшцы бязвусыя, хапугі?
Вам не мячы насіць са сталі,
А торбы зрэбныя і пугі!
Я знішчу вас, згнаю у вежы!
Ў мяне на гэта хопіць сілы!..

196
197

Зірні на здрады доказ свежы
Ягайлы — лотра і Ваїдзілы! —
Гукнуў ён Вітаўту праз дзверы. —
Пісьмо ад кума Аўгусціна!
Ён піша мне, што тыя зверы
Нас прадалі. Дык слухай, сыну,
Пакуль не позна, трэ сабрацца
І ў найглыбейшай таямніцы
Ваїдзілу, Монвіда і Паца
З Ягайлам вывезці з сталіцы
І свой навесці ў ёй парадак.
А шум узнімецца ў народзе
Ці здрадзіць нам які выпадак,
Тады хітрыць, хавацца годзе —
Захопім сілаю ўладу.
Ягайле ўжо не месца болей,
За сваявольствы і за здраду,
Сядзець на віленскім прастоле!
Сябе я зараз вельмі лаю,
Што змаладушнічаў, даў згоду
Аддаць сталіцу шалапаю.
Цяпер вось маю ўзнагароду!

— А мне здаецца, што дарма вы
Пісьму крыжакаў далі веры, —
Прамовіў Вітаўт. — Дробнай справы,
Хлуслівых слоў, пустой паперы
Хапае ім, каб зачапіцца
І нацкаваць на брата брата.
О, крыжакам заўжды не спіцца,
Калі пажарам не абнята
Краіна паша! — Аўгусціна
Не знаеш ты. Ён служыць мне там.
А хвалявацца ёсць прычына:
Ужо даўно, мінулым летам
Ягайла знохаўся з тэўтонам,
Адразу ведаў я аб гэтым.
А вось цяпер інакшым тонам
Я з ім размову весці буду!
Ягайла род наш апаганіў,
Сястру аддаўшы за прыблуду.
Не абміне яго спагнанне
У найстражэйшай самай меры
І за якшанні з крыжакамі,
І за злачыныя намеры
Супроць зацверджанай вякамі
Улады нашае і веры!

Не. Не міне яго расплата!..
 — А ўсё ж у доказы твае
 Не веру я, прабач мне, тата.
 Ягайлу розуму стае,
 Каб не заблытацца у сеці,
 Што немцы век нам ставіць рады.
 Паверу я ва ўсё на свеце,
 Апроч Ягайлавае здрады!
 — Тады у заўтрашнім паходзе
 Ubачыш сам, чаго ён варты,
 Ягайла твай. А мне ўжо годзе
 Цярпець яго дурныя жарты!

22

Над Вільняй згусціліся хмары,
 Паплыў над ракою туман...
 Ягайлавы планы і мары
 Паблытаў няўдачлівы хап.

Братам, ад Літвы адарваным
 Масквой і Дзімітрам нязваным,
 Навучку хацелася даць.
 Хто ж ведаў, хто мог прадказаць,
 Што князь гэты знішчыць Мамаю?
 Цяпер з узнясеннем Масквы,
 Пакуль у народзе жывы
 Той подзвіг і слава жывая,
 Братам — а ў Ягайлы іх многа —
 З наскоку не зробіш нічога.

А тут вось яшчэ Палачане
 Не хочуць Скіргайлы прысяць,
 Бунтуюць, узнялі паўстанне,
 Раззброіўшы князеву раць.
 Дык зараз стаіць над Дзвіною
 Скіргайла Літоўскі з вайною.
 І ўжо ад каторай пары
 За мурам сядзяць бунтары.
 І страт, пэўне, будзе не мала
 Не толькі для княжаі казны,
 Бо смерць ужо многіх забрала,
 А ўсё завяршэння вайны
 Няма, і няма перамогі,
 А брат просіць зноўку падмогі.
 Дык чым жа парадаваць брата?
 Зняць лепшае войска з граніц?

І ў замку людзей малавата.
Шукаць трэба іншых крыніц.

Звяртаўся да дзядзькі Кейстута,
Ды зараз з ім толькі пакута:
Віляе, хітрыць старына.
Дзе праўда ў яго, дзе мапа,
Няможна было разабрацца,
Як кажуць, і ў час малады,
А зараз старога «хады»
Разблытваць — дарэмная праца.

І раптам ход думак нямілы
Спыніўся з прыходам Вайдзілы.
Ягайла пасустрач падняўся
І рукі к яму распасцёр:
— А тут у мяне, брат, бяда ўсё
То з боку братаў, то сяцёр.
Марыну трывожаць прывіды,
Гапцоў сваіх шле яна з Ліды —
Штодня прыбываюць ка мне —
Пытае ўсё: колькі ж міне
Тых тыдняў ці дзён, пакуль мілы
Прыскача з чужыны назад?
Прызнаюся шчыра: я рад,
Што жонка такая ў Вайдзілы! —
І тут абняліся яны
І селі за стол ля сцяны.

— Ну як, ці магістр дапаможа
Нам Полацк бунтарны скарыць?
Кажы, як прайшло падарожжа.
— Ёсць многа аб чым гаварыць,
Пачуў я і ўбачыў багата
І ўцяміў, што нашага брата
Ім трэба ўканец абадраць.
Згадзіліся нам памагаць,
Ды толькі вось вырабу скура
Ці варта, згадаць не магу, —
У немцаў мы вечна ў даўгу,
Бо ўжо ў іх такая натура:
Хто большыя выкладзе грошы,
Той сябар жадае, хароны.
Сказалі, каб хутка прыслаць ім
З працэнтам старыя даўгі,
Калі ж у пару не заплацім,
Дык будзе ў іх сябар другі,

Снаваць дагадкі дазвалялі,
Што не мінуць вялікай буры.

Тым часам Вільня ўжо заснула.
Агні пагаслі перш у месце,
Пасля на замку, і парэшце
Ўсё ў чорнай цемры патанула.
І толькі варта на прадмосці
Ля брам, за пасынамі недзе
Сачыла пільна, быццам штосьці
Магла ў той цемрадзі угледзець.

Ля брамы Кейстут стаў світаннем,
Да галавы ад конскіх ног
Балотам схляпаны дазвання.
На рыглі стражнік прыналёт
І так, як кожны раз бывала,
Гасцінна грымнула завада.
А праз якуюсьці хвіліну
Мячы забразгалі ля тыну,
Пачуўся выкрык, стук глухі,
Узбліснуў факел з-пад страхі
Ў руках якогась небаракі,
Паднялі страшны брэх сабакі,
Пайшла вакол неразбярыха...

Ягайла выбег: што за ліха
У замку дзеецца сёння?
Убачыў войска, зброю, коней;
Ды вось яго ўжо акружылі,
Аднялі меч,
Вядуць пад стражай.
Куды? Чаго? Зняць голаў з плеч?
А вось жа Кейстут. Што ён скажа?
Ды ён заняты. У страмёнах
Стаіць, выкрыквае загады
Сваім баярам паімённа.
— Гэтаі здрады,—
Крычыць Ягайла,— не дарую!
Змагацца хоча, ды ў сырую
Яго зацягваюць камору.

А ў тую пору
Ганцы прыспелі з-над Вялікі
І з іншых розных месц сталіцы
З дакладам, што ўжо занялі
Трачане ўсе шляхі-дарогі,

І горад вымушан скарыцца.
Такой імгненнай перамогі
Кейстут і сам не спадзяваўся.
І зварухнулася Літва ўся —
Лятуць ва ўсе яе канцы
На шпаркіх конях пасланцы,
Разносяць строгія загады.
Пайшлі дружышнікаў атрады
Мяняць засады, патрулі,
На растрывожанай зямлі
Тоі лад наводзячы ўжо новы...

А бедны люд ламаць галовы
Пачаў над тым, ці новы князь
Свабоды, хлеба болей дасць.

Ганец, пасланы у Драгічын,
Павёз пісьмо: «Мой любы сын,
Сталіцу я заняў сягоння,
А князь Ягайла — у палоне,
Няхай адказвае за здраду.
Скачы у Вільню без адкладу —
Знайшоў я доказаў нямала,
Што нам з табою пагражала
Выгнанне з Трока і смерць, быць можа.
Дык не глядзі на бездарожжа,
А прыбывай на дапамогу».

Ганец аж высах за дарогу,
Бо князя Вітаўта насціг
Ледзь не праз тыдзень у Гародні.
І Вітаўт з ходу ў той жа міг
На шлях пусціўся міжгародні
І так імчаўся неадхільна,
Што прыскакаў за дзень да Вільня.
Ягайлу вынесеп прысуд:
З-пад стражы вызваліць.

Пакут

Не прычыняць старой княгіні.
Дабро таксама не загіне,
Калі Ягайла сваю згоду
Уладу Кейстута прызнаць
Аб'явіць граматай народу...

І вось Літвы Вялікай знаць
І ўвесь парод, як і сталіца
Былі павінны з тым змірыцца,

Што трокскі князь так нечакана
Усёй Літвы зрабіўся панам.

24

Ой, льецца рэчка быстрая,
Бялее пена хваль.
А хто ж там воўска выстраіў?
Куды? Ў якую даль?
Ягайла воўска выстраіў
На беразе Дзвіны,
Каб кожны ратнік выстраліў
І каб усе яны
Адвагу, спрыт і вывучку
Тут паказаць маглі,
Бо пойдучь жа на выручку
Захопленай зямлі,
А там баі нялёгка
Чакаюць юнакоў.

Зямля дрыжыць і вохкае
Пад сотнямі падкоў,
Ды ўюцца стрэлы хмарамі
І доспехі грымяць.
Узлескамі, папарамі
Пайшлі — не затрымаць!

204

205

А князь, з узгорка гледзячы,
Ў стрымёнах прыўстае:
«Хай гэтак полк праедзе чый,
Як вось арлы мае!
Хай дурнем я прыкінуўся,
Сысці згадзіўся ў цень,

Але аб Вільні — Вільносе
Я мару кожны дзень.
І Вільня дачакаецца
Яшчэ такой пары,
Калі за ўсё пакаецца
Тоі целень стары,
Што хітрасцю і здрадаю
Уладу загарнуў.
Яшчэ яму дам рады я
І спадчыну вярну!»

Так князь Ягайла думае
І косіцца на раць.
Перад баярскай думаю
Ён выступаў: — Ну, радзь
Мне, дума шматгаловая,
Як Кейстута прагнаць.

Сказалі людзі ратныя,
Баяры і сябры:
— Пара цяпер няздатная,
Ты войска больш збяры,
Узброй яго і вывучы
На крыжаносцаў лад,
І ўбачыш: з Вільні выючы
Рване Кейстут назад
У Трокі, ледзь прыбліжыцца
Твой полк да Ашмяны.
Да ордэна ён ліжыцца,
Баіцца з ім вайны.
Не сніць маскаль у залесях,
Лях меціцца даўно,
А ў скрынях паказалася
Ў Кейстута, кажуць, дпо.
Ёсць чуткі, што ад цяжкасцяў
Пачаў стары стагнаць.
Настане хутка час ісці
Дабро сваё спагнаць.

Такой нарадаі-словамі
Сцішае крыўду, злосць
Парада шматгаловая...

А гэта што за госць
Ягайлу ажно ў Віцебску
Знайшоў на пустырах?
Імчыць к яму навывцяжку,

А следам — два дружыннікі
Пільнуюць: што за птах?
Глядзіць князь з вышыні
І не чакае вынікаў
Васнае гульні,
А ўжо паслом цікавіцца,
Кейстутавым слугой:
Цікава, з чым ён з'явіцца
За момант да яго?

Прыбег ганец, ледзь спешыўся,
Аддаў пізкі паклон:
— Дай бог, каб ты, князь, цешыўся
Здароўем многа дзён.
Ад Кейстута вялікага
Тут вельмі важны ліст.

Як з-пад зямлі, пакліканы
Ля князя стаў юрыст.
Князь злез з каня. Дружыннікі
Схапілі павады,
Пайшлі.

— Чытай мне жывенька,
Што гне ён і куды?

Перш словы пышна-хітрыя,
Пасля ішоў загад:
«Вайна супроць Дзімітрыя!
Сяверскі Наваград,
Забраны здрадай-хітрасцю,
Павішны мы вярнуць
І дух з Дзімітра вытрасці.
Таму, князь, не марудзь,
Вядзі на збор у Рэчыцу
Усе свае палкі,
А там пасля памеціцца,
Каму маршрут які...»

— Глядзі ты, ўжо і поркае!
Вось ненажэрны воўк! —
Сказаў скорогаворкаю
Ягайла і замоўк,
І глыбака задумаўся:
«Пачнеш спаўняць загад —
Парушацца задумы ўсе
Не слухаць — слабават».

. . . . .

Ніколі перыемнасці
Не ходзяць на адной.
Адна прыйшла,
знай — сем прыйсці
Спяшаюцца за ёй.

Другі ганец павыцяжку
Ляцеў, як толькі мог.
Знайшоў Ягаілу ў Віцебску
І, валячыся з пог,
Стаў перад ім увечары:

208

209

«Вам з Ліды, князь, наклон», —
І выняў накамечаны
Пергаменту рулон.

П і с ь м о М а р ы н ы

«Бяда! Няшчасце, браце мілы!
Няма ўжо любага Ваїдзілы!
Замучыў кат яго пракляты,
Наш дзядзька Кейстут.
Замкі, хаты,
Людзей, багоў на помсту клічу!
Я ўся ў слязах.

Альгердавічы!
Няўжо даруеце?
Канец!
Больш не магу! Няхай ганец
Даскажа рэшту...»

Ягайла ўскочыў:

— Быць не можа!
Я век у гэта не паверу!
Не можа быць!!!
...О, божа, божа!

Ды як ён здаўся тому зверу?
А дзе ж былі ўсе вы? Ахова?
Дружына, варта, гарнізон?!

Ганец не вымавіў ні слова.
— Кажы! Кажы, як згінуў ён?!
— Ну што ж казаць? Скажу, што бачыў.
Ішоў з палкамі князь Кейстут
На Русь кудысьці, неіначай.
Ішоў праз Ліду. Ну а тут,
Замест каб моцна зачыніцца,
Нікога ў замак не пускаць,
Прабачце, ваша, князь, сястрыца
У госці выйшла запрашаць,
Бо хворы, кажуць, быў Ваїдзіла.
Ну што ж. Дык воіска ў той жа час
Наш замак мігам абсадзіла,
Сцясніўшы, выціснула нас
І ўжо рабіла што хацела
Сярод муроў і за мурамі...
Падвечар я заўважыў цела,
Што калыхалася на браме...

Казалі, ён абараняўся —
Забіў кагосьці, шмат знявечыў.
І зараз шэпчацца дварня ўся
Аб сіле той печалавечай.
Ну вось і ўсё...

Назаўтра рана
Пакінуў Кейстут Лідскі замак.
Мне далі ліст, і я старанна
Яго вёз доўга ў ваш напрамак.
Конь паў, і я знямогся дужа...

Ягайла крыкнуў: — За аружжа!
Сядлайце коней! Мне вядома,
Куды ісці, супроць каго!
Кейстут мяне пазбавіў дома,
Дык трэба мне вярнуць яго!..

25

Полям, борам, роўным шляхам
Крочыць з кіем дзед Мірон.
Не сядзіць стары пад дахам,
А ў хадзе заўсёды ён.
У Мірона шмат знаёмых —
Дзе ні з'явіцца, там — госць.
І пачлег, і хлеб, вядома,
Ў кожнай хаце дзеду ёсць.
Ён парадзіць, ён палечыць,
Пераправіць, што не так,
Бо ў нягодах чалавечых
Разбірацца ён мастак.

Толькі вось яшчэ дагэтуль
Дочки ён знайсці не змог.
«Мо зжылі яе са свету,
Недзе кінуўшы ў астрог?» —
Думаў дзед. Аж нечакана
Служка Перкуна стары
У бяседзе каля збана
Расказаў, як у бары
Пахавалі маладзіцу
Год мо тому дваццаць пяць,
Вязняў гонячы ў сталіцу.

— Нам прыйшлося адрываць
Сілай хлопчыка малога
Ад яе застыўшых рук...

Ну, а потым хлопца тога
Князь забраў. Дык ён, баіструк,
Даўся потым нам у знакі,
Насаліў нам, што іі казаць?
Перш ён выйшаў у ваякі,
А цяпер ён — князеў зяць.
Шмат гадоў да служак з гаю
Ён п'янавісцю гарыць.
Ён цяпер у Лідзе, знаю,
Стаў у замку панам жыць.
Ды ўсё ж знойдзеца ў нас рада
На яго, хоць ён не тут.
Задушыць Вайдзілу-гада
Аб'яцаў нам князь Кейстут.

Не сказаў Мірон ні слова,
А падняўся нечакапа,
Выйшаў воп. У сэрцы рапа
Разбярэджана папова.
Бачыў ён не раз Вайдзілу
І здзіўляўся кожны раз,
Чым яму той хлопец мілы?
І даваў сабе наказ
Разгадаць, адкуль ён родам,
Дзе і з кім пачаў свой шлях,
Ды міналі дні ў нягодах
У балотах і лясах...

Праўда, знаў ужо не мала,
Толькі яснасці не меў,
Дзе і як дачкі не стала,
Дык цяпер шалёны гнеў
На праклятых служак божых
І на ўвесь князёўскі род
Моцна дзеда растрывожыў.

Ён спыніўся ля варот
І, падумаўшы хвіліну,
Ўбок падаўся ўздоўж Вялікі
Хмызнякамі, што ля тыну
Аж у цёмны лес вялі.
Сёння меў ён у запасе
Важных некалькі навін:
Першай вестка разышлася,
Што Вітоўт, Кейстута сын,
У намеснікі назначан,
А Кейстут, на ўсім відаць,

Зноў супроць Масквы, няіначай,
 Стаў свае палкі збіраць.
 Ды Гапшуля — гараднічы —
 Чымсьці князю не ўгадзіў.
 Князь лютуе. Павялічыў
 Ён падаткі, ўсім наздзіў.

Ды Мірону пра Арыну
 Вестка ўсіх важней была.
 Ў цяжкіх думак блытаніне,
 Нібы вострая страла,
 Крыўда страшная жыла:
 «Што рабіць? Дачка забіта,
 Ўпук — бязродны янычар,
 А Кейстут... Мы будзем квіты!
 Зробім, княжа, дар за дар!»

26

У Няжылавым атрадзе —
 Рух, як быццам у вуллі.
 На лясной пачной нарадзе
 Пасядалі на зямлі
 Вокал вогнішча сяляне —
 Разбітны бяздольны люд.
 Дзед Мірон адкрыў сабраанне:
 — Хопіць здзекаў і пакут!
 Хопіць зносіць церпяліва
 Ўладу князя і баяр!
 Людзі мруць, не родзіць піва,
 А хто вінен? Уладар!
 Непасільныя работы,
 Мы ў рыззі ў мароз і жар.
 Войны. Удовы ды сіроты.
 А хто вінен? Уладар!
 Развялося служак божых —
 Не набрацца ўсім ахвяр.
 Гіне марна мяса, збожжа...
 А хто вінен? Уладар!
 Турмы, розгі, падзямеллі —
 Вось за кроў і пот нам дар!
 Мы здурпелі, анямелі!
 А хто вінен? Уладар!
 Лес не наш, не наша поле.
 Гора — наша ды цяжар,
 Ды бяспраўе і няволя.
 А хто вінен? Уладар!

Дык даволі параканіяў,
Слэз, праклёнаў і пакут!
Толькі знайце, без змагання
Ні паны, ні князь Кейстут
Не палешаць нашай долі.
Доло трэба сілай браць,
Пацярпелі мы даволі,
Час віноўных пакараць!
Сабірайся на варожы,
На князёўскі, панскі зброд,
Кожны, хто змагацца можа!
І... няхай жыве народ!

Тут надняўся небывалы
Рух ля вогнішча і крык:
— Ім, панам, заўжды замала
Гне спіну на іх мужык!
— Ім харомы ды палацы,
А для нас зямлянка, хлеў!
— Пузацеюць з нашай працы,
А народ ушчэнт згалеў!
— Годзе, хопіць дармаўшчыны!
Пойдзем плату спаганяць!
За рагаціны! Дубіны!
Смерць панам, у гроб іх маць!
— Смерць Кейстуту! Смерць багатым!
Больш цярпець неўмагату.
Вілы ў бок праклятым катам!
За народ,
                    за беднату!
— Што маўчыш? Вядзі, Няжыла,
Калі склікаў грамаду!
— Падурпелі! Там жа сіла!
Вы ж паклічаце бяду!
— Што шумець! Той раз шумелі
І пайшлі цішком дамоў.
— Ён вядзе, пакуль у хмелі,
А праспаўся — трусіць зноў!
— Хто сказаў, што трус Няжыла?
— Я сказаў. А што табе?
— Хіба ўжо жыццё не міла!
Зараз зловіш на гарбе!
— Толькі ж дай! Як гахну здачы,
Дык аж ногі задзярэн!..
— Ну, хто там такі гарачы?
Ды сныніце ж вы галдзеж!
Хай Няжыла скажа слова!

— Слухай толькі...— Памаўчы!

Ён жа склікаў на размову

Вас, паганцаў, уначы!

— Ціха! ціха!.. І паволі

Супакоіўся народ.

Затрашчалі іскры ў голлі...

— Што ж, сябры, настаў чарод

Біць паноў,— сказаў Няжыла,—

Біць за мукі, гора, здзек!

Бедната напам служыла,

Гнула спіны цэлы век,

Ды ўжо болей гнуць не будзе,

Хопіць здзекаў і пакут!

Калі ўсе захочуць людзі,

Жыць пачнём без панства тут.

Штурмам трэба ўзяць сталіцу.

Кейстут вырушыў на ўсход,

Дык нам трэ паклапаціцца,

Каб гаротны наш народ

Не праспаў хвіліны важнай,

І каб дружна ўвесь паўстаў,

І каб стойка і адважна

Да канца змагацца стаў.

Быў у нас хаўруснік здатны,—

Уздыхнуў Няжыла.— Ён

Быў бы тут з падмогай ратнай,

Як сказаў, праз колькі дзён.

Мы б з ім Вільню акружылі,

Заўладалі б ёй уміг,

Але вось... яго забілі.—

Тут Няжыла раптам сціх.

— Хто хаўруснік той?

— Вайдзіла.

— Лідскі пан? Не можа быць!

— Чалавек ён быў праўдзівы,

Хто ж пасмеў яго забіць?

— Падкусілі служкі з гаю,

А забіў яго Кейстут...

— Смерцю гада пакараем,

Каб зямлю не пэцкаў тут!

— Сабяром вось толькі сілу

І на Вільню падамося,

Будзем браць з усіх бакоў.

. . . . .

І шумеў рознагалоссем

Лес, маўклівы ад вякоў...

Ручэіі маленечкі, што ўлетку
 Ледзь бачны ў лозах і траве,
 Вяспой імчыць па ўсім палетку
 І, мутна-пеністы, раве,
 Сустрэўшы раптам перашкоду.
 Ён дамбы-насыны ірве,
 Муры, будынкi крышыць з ходу,
 Змятае грэблі і масты...
 Ды хутка зморыцца, зняможа,
 Тады зашыецца ў кусты,
 Якiя ўдаль, нібы старожа,
 Яго праз бедны край, пусты
 Па камяністым дне пагоняць...

Як з гор бурлівая вада,
 Народ, хапіўшыся за зброю,
 Падаўся ў Вільню. Грамада
 З усіх бакоў за грамадою
 Займала звечара шляхі,
 Што крыжаваліся ў сталіцы,
 Каб у паўночны час глухі
 Паводкай страшнаю разліцца
 Па вулках сонных і пустых
 І захапіць да свету замак.
 А як там справы пойдучь далей,
 Якi іх будзе сэнс, напрамак,
 Паўстанцы менш за ўсё гадалі.

Апоўнач полымя пажараў
 Зарой крывавай абвясціла,
 Што пачалася помста-кара,
 Што паляцела тая сіла,
 З якой лічыцца не жадалі
 Ні ўладары, ні багацеі.
 І пад напорам бурнай хвалі
 Натопу грознага падзеі
 Пачалі хутка развівацца.

Хоць князь не дома быў, а варта
 Не ўраз здалася. Можна, дваццаць
 Разоў зрываўся люд унарты
 Са сцен і брам сялібы княжаі,
 Ды зноў ішоў над выкрык згодны.
 Чаго, аднак жа, не дакажа
 Народ разгневаны, галодны!..

З царквы ігумен выбег жыва
 З блішчастым крыжам у далоні:
 — Чакай, мой брат, чакай, Няжыла!
 Аз тут чужы і пастаронні,
 Ды тако рэшчы маю волю:
 Гасподзь не церпіць акаяшных,
 Карае ён за самаволю
 І за саблазны ў хрысціянах.
 А ты на то не хошчэш зрэці
 І кроў ліешы, акі воду.
 Баяры, князь здаўна на свеце
 Ад бога даныя народу,
 Дык ашчэ хто супроць улады,
 Той выступае супраць бога.
 Паслухай вось маёй парады...

Няжыла глянуў на старога:
 — Твой бог за князя і багатых?
 Дык, значыць, ім душыць нас можна,
 А стукнуць князя, памагатых
 Несправядліва і бязбожна?
 Хутчэй сыдзі з вачэй, старэча!
 Няма мне часу на размовы!
 Ты вораг, бачу я, галечы.
 Ідзі, пакуль жывы-здоровы,
 Пакуль цябе хто не знявечыў!

. . . . .

Дружыны княжайі недабіткі
 У верхні замак цягу далі,
 А ў ніжнім тут жа ўвачавідкі
 Кастры вясёла запалалі.
 Гуляла вольніца. З падвалаў
 Уміг харчы былі дабыты,
 Пілі і елі да адвалу.
 А хто пад'еў, стаў менш сярдзіты,
 Той-сёй, добра наклаўшы ў пошку,
 Памалу стаў дамоў збірацца,
 Другія, выпіўшы, патрошку
 Паснулі, змогшыся па працы.
 І як ні кідаўся Няжыла,
 Не мог дабіцца толку, ладу...

А панства ўжо вакол кружыла —
 Хто рыхтаваўся да нападу,
 Хто спадцішка прыдушваў п'яных
 І абяскрыленых распустаі.

З дамоў і крам парасчыняных
Навокал дым клубіўся густа.
Народ разбегаўся — хто хаваўца,
Зашыўца ў шчыліны ці поры,
А хто ў бязладдзі пажываўца
Лез у суседскія каморы.

Світанкам дзед Мірон з Няжылам
Збіраў ваяк паішлі па месце,
Ды ўжо было ім не па сіле
Парадак нейкі, лад завесці —
Народ гуляў, не сунімаўся.

Хто чуў віну ці быў багаты,
Паўстанцаў, ведама, баяўся,
Дык пуставалі крамы, хаты...
Страх напаваў тады і ў гаі —
Сядзелі ціха вайдалоты.

218

219

Ды вось настала ноч другая,
І той бунтарнае галоты
Амаль ніхто не стаў баяцца,
Бо вось Пяркунас з цёмнай хмары,
Ледзь пачало крыху змяркацца,
Паслаў агонь і гromу ўдары.
І гэты гнеўны голас бога
Збянтэжыў цёмную галечу:
Ёй сэрца сціснула трывога —
Жаданне помсты страх знявечыў.
Слушок пачаў расці ў народзе
(Як ні змагаўся з ім Няжыла) —
Слушок нахабны і ілжывы:
Не слухаць бога —
грэх, дыі годзе!

А з гаю ўночы падаліся
Ганцы на ўсход, у стап Кейстута:
— Разня ў сталіцы, князь, вярніся
І пакарай халопаў люта!
— А Вітаўт дзе? —
Ён на Валыні.
Ратуй нас, княжа, бо загінем!

28

Ягайлу ганец па дарозе
Сустрэў ля Ашмяны:
— О, пане, сталіца ў трывозе.
Ваш замак забраны
І варты разбіты...
І слёзы, і кроў, і пажар!
Лютуюць бандыты
З Няжылам у месце —
Ён там безграпічны ўладар!
— Няжыла? А хто ён,
Паўстанец ці злодзеі?
— Ён князь іх... і мае
Пашану ў народзе.
— Я еду ў сталіцу!

Лес пік мітусіцца —
Вядзе князь ваякаў
Сваіх і... крыжакаў,
За грошы нанятых.
А немцам такія
Не ў звычайку нагоні —

Адсталі цяжкія
 Раітарскія коні
 Ад крэўскіх і віцебскіх кметаў...
 Ды князь не зважае на гэта.
 Ён воіска не спыніць,
 Хоць коні ўжо ў мыле,
 Цяпер ён з дарогі не збочыць:
 Раней за Кейстута
 Суцішыць Няжылу
 І першы ў сталіцу
 Ускочыць...

— Куды ты, Няжыла?
 Спыніся! Дарма ўсё!
 Зірні на рагаткі:
 Крыжацкая сіла
 Ўвесь горад ужо акружае!
 Літоўская раць і чужая —
 Супроць тваёй п'янай галоты!
 — А што ж мне рабіць?

У балоты

Ды пушчы ізноў зашывацца
 Ці, можа, здавацца ў палон?
 Не! Буду змагацца
 За волю народа па скон!..

Яшчэ праз дзень цэлы
 І пікі, і стрэлы
 Рабілі работу —
 Жыццём і крывёй небаракі
 Плацілі за суткі свабоды.
 Разбілі галоту
 Ягайлы палкі і крыжакі,
 І князь распраўляцца стаў крута:
 Праз доўгія годы,
 Хто выжыў,
                   у лыкавых путах
 У цёмным канаў падзямеллі...
 — Каб болей ахвоты не мелі
 Праклятыя смерды хапацца за зброю!..

Ягайлу ў Вільні не сядзіцца.
 Хто не дае яму спакою?
 Чаму пакінуў ён сталіцу
 І, меч ускінуўшы высока,
 Спыніўся з войскам каля Трокаў —
 Цвярдзіні Кейстута-латругі?

Амаль без бою здалі слугі
Магутны замак на азёрах,
Хоць там былі гарматы, порах,
Харчоў даволі і пароду.
Здалося ім, што ўжо з паходу
Вярнуўся Кейстут.

Знак пагоні,
Адзежа, зброя, тыя ж коні

Зусім іх пільнасць ашукалі.
Яны масты наапускалі
І брамы насцеж расчынілі.
(Атрад крыжацкі на паўмілі
І гэтым разам плёўся ззаду.)
Грачане ўцямілі засаду,

222
223

Але, як кажуць, назнавата
Знялі яны чахлы з гарматаў...

Ягайла ў маршы пераможным
Спыніўся з войскам каля Гродна
І князя Вітаўта з днём кожным
З гнязда выпорвае, нягодны.

Кейстут, дачуўшыся пра гэта,
Жыць не даваў сваім ваякам,
Гнаў іх назад, хоць сам пры гэтым
Адчуў, што хутка сядзе макам;
Не падпускаў к сабе на вочы
Ані князёў, ані баяраў.
Ад рання самага да почы
Цяпер ён толькі сніў і марыў
Аб тым, каб быць хутчэй удому,
І, не зважаючы на стому,
Скакаў маўклівы, як і штодня,
Туды, дзе Нёман і Гародня,
Дзе сын чакаў яго з паходу
І падганяў усцяж гапцамі.

— Ну-ну, спяшаемся і самі,—
Бурчаў Кейстут не раз праз зубы.
І зноў жадаў Ягайлу згубы.

29

Глыбокі яр. Супроць пасталі
Палкі Ягайлы і Кейстута.
Блішчыць на сонцы мора сталі —
Да сёдлаў конніца прыкута,
Падрыхтаваная да бою.
Князі тым часам між сабою
Праз'пасланцоў перагаворы
Вядуць, каб справу скончыць згодай.

— Літва ж і так у вечным горы,
Хто чым валодаў, тым валодай,—
Казаў Ягайла. — Даіі мірыцца.
Кейстут сирачаецца: — Сталіца
І ўлада мусіць быць за мною!
— Тады здамося на лёс бою!
А братні боі — Літвы загуба;
Не добра так і так нялюба,
Бо за Ягайлам неравага.

І Кейстут змушаны скарыцца.
 Ён згодзен ехаць у сталіцу.
 І вась прынесена прысяга
 Кейстутам, Вітаўтам, Ягайлам
 І князем полацкім Скіргайлам
 Аб тым, што згодны ў гэткім зборы
 Прадоўжыць там перагаворы
 Без ашуканства і без здрады.

Кейстут у путах!

— Стойце, гады!

Хто даў вам, хамы, гэта права
 На князя рукі падымаць?!
 Дзе князь Ягайла? Ў чым тут справа?
 Але дружынікі маўчаць.
 І хоць вялікі князь у гневе,
 Яго вядуць, пасля вязуць...

Вось ён у Крэве,

Ў сырым і цёмным падзямеллі,
 Амаль без вопраткі і ежы.

І Вітаўт з жонкай там у вежы
 Сядзеў папуры з тварам пасным.
 За кратай рваўся Кейстут злосны:
 — Дзе слова князя? Дзе прысяга?
 Як ён пасмеў, махляр, бадзяга,
 Чыніць над дзядзькам родным здзекі?!

. . . . .

Ўвайшлі чатыры чалавекі
 Ў сырую цемру да старога.
 — Гэй, вы, — набычыўся ён строга, —
 Дазвольце выйсці мне на волю!
 Я вам казны набраць дазволю,
 Хто колькі з вас панесці зможа,
 Зямлі вам дам...

О, як варожа

Глядзяць яны, мой божа мілы!..

— Скажыце, хто вы?!

— Мы сябры Ваідзілы.

. . . . .

30

Праз лес, па росным узбярэжжы
 У зрэбнай зношанай адзежы,
 У ланцях, сцёртых аб карэні,

Ішоў стары, а ў аддаленні
За ім — жанчына маладая.
Стуналі моўчкі. Хто згадае
Іх дум цяжкіх шляхі-дарогі,
Надзеі, болі і трывогі!
Урэшце дзед сказаў жанчыне:
— Давай, дачушка, супачынем,
Ты ўжо ледзь цягнешся, нябога.
— Не, дзед Мірон, ідзём, нічога,
Яшчэ ў мяне хапае сілы...
— Шмат міль нас дзеліць ад Няжылы,
Не дабрыдзем без супачынку.
— Ну добра, сядзем на хвілінку,
Хутчэй бы ўжо туды папасці...
— Упору прыйдзем, вер мне, Насця.
А там абдумаем з сябрамі,
Як ключ знайсці к той цёмнай яме,
Дзе зараз мучыцца Няжыла.
Ці ж мала з ім людзей дружыла?!
Яны ж нам, бач, і падказалі,
Што ён жывы. Не плач...

І далей

Спагаду стрэнем і падмогу.
Цяпер здрамі, пакінь трывогу.
Ужо адпомшчана Арына:
Загінуў кат
Яе і сына —
Пракляты Кейстут, звер двуногі.
...І не без нашай дапамогі
Баяр Кейстутавых багата
Спаткала помста і адплата,
А зараз толькі застаецца
Няжылу вызваліць.

У клетцы

Князі пасядуць ды баяры.
О, не мінуць ім страшнай кары
За нашы слёзы, кроў і здзекі...
Тут Насця змежыла павекі,
Заснула мо.

— Пад гоман дзедаў
Пасні крыху. Пасля абеду,
Хоць бог для нас не шчодры дужа,
Далей паклыпаем. Да мужа.

Радасна Тэклі,
 Тэкля няе —
 Прокша каханы,
 Доўгачаканы
 Будзе ў яе.
 З князем учора
 Ў замак прыбыў —
 Скопчана гора!
 Любіць! Любіў!
 Будзе любіць!
 Жыць цяпер! Жыць!

П е с н я Т э к л і

На рацэ на рэчцы,
 На тонкай дашчэчцы
 Дзеўка плацце мыла,
 Моцна калаціла,
 Суха выціскала
 Ды дружка чакала.
 Едзе міленькі з Дуная,
 Я здалёк яго пазнаю.
 Ён на коніку ўдалым,
 А дружыначка — за ім.
 «Ах ты дзевачка-дзявіца,
 Сіпявока, белаліца,
 Напаі майго каця
 Сярод возера сіпя,
 Каб конік напіўся,
 Кавёр не ўмачыўся...»

Дзень працягнуўся,
 Ночка брыдзе.
 Прокша вярнуўся,
 А ўсё не ідзе.
 Выбегла ўранні
 Насустрэч яму —
 Звысака глянуў,
 Моўчкі мінуў.
 Выйшла падвечар,
 Але — дарма.
 Так вось сустрэчы
 Мілай няма.
 Тэкля у горы,
 Тэкля ў слязах.

Моўчкі ў каморы
Тоіцца жах.
Згасла лучына,
Змрок навакол.
Плача дзяўчына,
Ўзлётшы на стол.

Пачуўся стогн:

— Даволі плачу!

Сябе я крыўдзіць не дазволю!
І ашуканства не прабачу!
Няхай пазнае ён нядолю,
Калі няма ў яго спагады!
А як адпомсціць, я ўжо знаю.
Без пічыёй зраблю парады,
Хоць я і цёмная, дурная...
Цябе князь крэўскі не пагладзіць,
Калі ўцячэ нявольнік з клеткі.
А гэта я магу наладзіць
На злосць табе, калі ты гэткі.
Дарма з мяне ты строіш жарты,

Шаноўны наш начальнік варты.
 Хоць толькі служка я ў палонных,
 Ды ведай — з ліку неўгамонных.

. . . . .

Зноў скачуць коннікі ў сталіцу:
 — Прыбраны ў хустку і спадніцу,
 Князь Вітаўт з Крэва цягу даў!..

Ніхто не думаў не гадаў,
 Што ўбачыць ён яшчэ свабоду.
 Ягайла ўміг узнагароду
 За голаў князя аб'явіў
 І разаслаў за ім пагоні.
 Ды хто ўсе зведае бяздонні
 Лясоў, балот, лугоў і ніў?
 І хто абыдзе ўсе дарогі
 Літоўска-прускае зямлі?

Тэўтону зручныя былі
 Літоўцаў хатнія пязгоды,
 І ён заўжды шукаў нагоды,
 Каб умяшацца ў княства справы,
 Каб свой крыжацкі меч крываваы
 Узняць над беднаю Літвой.

Вітоўт у Ордэне.

Як свой
 Ён тут прыняты. У паход
 Усіх шукальпікаў прыгод
 І ўвесь прадажны цёмны зброд
 Ужо супроць Літвы паймае.
 Магістр і так іх ледзь трымае,
 Дык прыслужыцца вельмі рады
 І ў знак вялікае спагады
 З Вітоўтам шэсць сваіх палкоў
 Паслаць пад Вільню даў загады.

Ягайла трэці дзень у Крэве
 Праводзіць следства. Ён страшным гневе
 Зайшоў ён зранку ў падзямеллі.
 Пытае тых, што ўжо сядзелі,
 Замест Вітоўта, у цямніцы.
 — Каму, — крычыць ён, — з заграшціцы
 Вы прадаліся? Немцам? Ляхам?!
 Якім, дакладвайце мне, шляхам
 Вітоўт знайшоўся за мурамі?

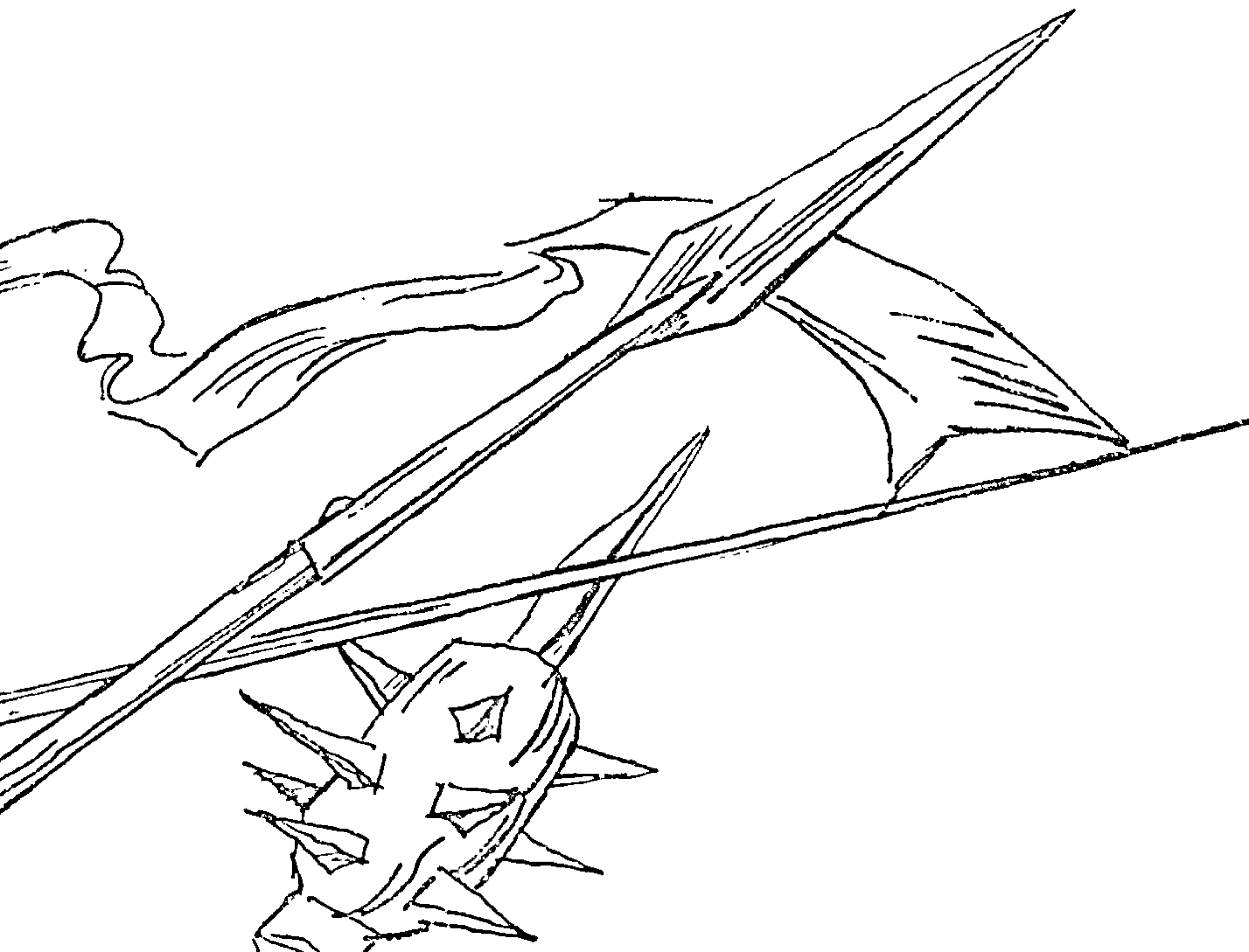

Хто быў пры вежы? А пры браме?
За гэта вас навесіць мала!..

А ля варот стаяў за валам
Гапец замораны і пыльны.
— Учора ўночы з замка ў Вільні,
Пры ўдзеле вашых слуг і зброду,
З сырой цямніцы на свабоду
Мяцежны вырваўся Няжыла, —
Сказаў ён князю. Закружыла
Зямля пад княжымі нагамі.

— Пракляце з гэтымі бягамі! —
Ягайла вылаяўся ў злосці. —
Вось змова новая і здрада!
Ізноў тут свой замешан хтосьці!
Эх, як галота будзе рада!
Што мне рабіць? Як бараніцца?
Ад небяспек як мне адбіцца?
Вітоўт настроены варожа,
Ды хоць ён князь, але не зможа
Прынесці столькі княству гора,
Як той мужык, што ўцёк учора...

З Вітоўтам ён наладзіў згоду,
Ды не суцішыў гнеў народу...

*Памятны
верасень*

Урыўкі
з салдацкага
дзённіка

У С Т У П

Трыццаць дзевяты,
Трыццаць дзевяты
Памятны год...
Танкі. Гарматы.
Коші. Салдаты —
Тысячы рот.

Верасень, верасень!
Дзён толькі трыццаць!
Колькі, аднак жа, падзей!
Можа ў час гэты кароткі змясціцца,
Колькі загінуць людзей!..

Восенню кожнага года
Я ўспамінаю той час...
Як жа, сябры мае, вас,
Паўшых у дні тыя, шкода!..

НА ВАЙНУ

Прыкметы, чуткі не зманілі:
Раптоўна ўсе загаманілі,
Ў сяле пачуўся плач жаночы,
І рэзка кінулася ў вочы
Мабілізацыі аб'ява
Бялёсай плямаю на плоце:
«Збірайся кожны хутка, жвава,
За суткі быць салдату ў роце
Гатовым да вайны крывавай...»
І так далей,
і гэтак далей...

Нядоўгі збор. Вось падагналі
Падвод пяток для тых людзей,
Што схаць вішны ў Гарадзеі,
А стуль чыгункаю да мэты —
У полк, назначаны ў білеце.

Цяжкі бясконца быў дзень гэты.
Вакол нас маці, жонкі, дзеці...
Цалункі.

Слёзы.

Развітанні.

А потым доўга прычытанні
Абоз праводзілі наш хмуры,
Як быццам нам ужо хаўтуры,
Яшчэ жывым, жанкі спраўлялі.

І доўга хустачкі мільгалі
У незабыўнай роднай далі...

Сядзелі мы, спусціўшы погі
З драбін абапал на калёсы,
Цыгаркай дымнаю трывогі
І дум цяжкіх гапялі восы,
Ды пра свае гадалі лёсы.

Аднекуль вырваўся вятрыска,
Праішоўся пылам па абозе,
Скалмаціў косы на бярозе,
А потым лісця жмут жаўтавы
Па-над раллёй, іржышчам нізка,
Над зелянінаю атавы
Пранёс і ў рэчку кінуў з кручы.
А з невялікай сіняй хмары
Пасыпаў дождж касы, калючы
І заімгліў вакол абшары.

А ў час, як зноў зірнула сонца
І заблішчалі каляіны,

Мы, зараз Польшчы абаронцы,
Яму прыгорбленыя спіны
Хутчэй сушыцца падстаўлялі
І моўчкі сунуліся далей,
Бо не хацелася нікому
(Яшчэ душой быў кожны ўдому)
Прамовіць слова па-пустому.

Ды вось адклікнуўся Савелі:
— Чаго ўсе так пасалавелі?
Пакіньце, хлопцы, вохі-ўздохі.
Далоў з вазоў размяцца трохі! —
Саскочыў сам, за ім — другія.
— Глядзіце, копікі ж благія,
Ледзь ногі блытаюць яны,
А мы ж, здаецца, не паны!
— А праўду кажа, — ўставіў Яшка, —
Няхай спачне крыху хурманка,
А мы прыстукнем у апоркі,
А там ізноў прысядзем з горкі.

І ўсе пайшлі уздоўж дарогі,
Каб парасправіць спіны, ногі
І думы-хмары разagnaць.

— Вось давядзецца, ў гроб іх маць, —
Сказаў Міхась, — ісці пад кулі.
Каб лепш яны ўсе затапулі
І рыдзы-сміглыя, і бэкі!
Яны шукаюць славы, чэсці,
А пам, калі не зляжам дзесьці,
Пішыся зразу у калекі!

— Вядома, ў сённяшняй вайне
Нікога куля не міне,
Бо ўзяць хоць той бы кулямёт... —
Уставіў Ёсіпаў Хвядот.

— А ў немца, кажуць, — што салдат,
То кулямёт ці аўтамат, —
Прадоўжыў гутарку Тарас.

— Дый самалёты, танкі, газ,
А ўсё на нас, — дадаў Генадзь.

— А я іі не думаў ваяваць, —
Лзваўся Хведараў Уладзя, —

Няма за што мне кроўю капаць
І ўдзячным панскай быць уладзе.
За гэты хіба здэртты лапаць?
Няхай ваюе, хто багаты.
Я лататы, брат, дам дахаты,
Дальбог, як толькі будзе можна!

— Ты лапачы ды асцярожна, —
Сказаў Сцяпан, — бо ў час ваенны
Язык — хаўруснік вельмі дрэнны,
І не забудзься, што у пана
Даволі куль парыхтавана
На гэтых вась, як ты, ваякаў.

— У пана зброі — кот наплакаў,
Ад немцаў печым адбівацца.
Ды ўжо дакучыла баяцца.
Кажу табе, што Польшча трэсне,
Адпета панская ўжо песня!

— Такі, як ты, ваяка строгі
Няхай за пояс возьме погі,
Дык знікнуць шансы перамогі
І Польшчы зразу ўжо — капут.
Ну, братка, ты ж і баламут!

— Не я адзіп.

Ды з вас тут кожан
Не мае веры ў перамогу
І толькі тым і устрывожан,
Як з бойні вырвацца. Яй-богу!
Бо на якога нам ражна
Палякаў з немцамі вайна?
Што нам, скажыце, дасць яна?
Ці так, ці гэтак, мы — рабы
І на чужынца гнём гарбы.
І будзем гнуць, бо мы дурніцы,
Бо кожны з нас век свой баіцца!
— О, ты разумны, брат, у нас, —
Адпор дае яму Тарас, —
Відаць, яшчэ, па-твойму, мала
З сяла ў Лукішках пабывала.
У вёсцы ж кожны мо дзесяты
Трапляў пад «гуму» ці за краты.
І сам жа ты якраз такі —
Сядзеў са два ці больш гадкі,
А што з таго, скажы, карысці?

— Карысець накажацца калісьці.
Магчыма, дзякаваць трэ ўладзе,
Што жыць змушала нас у стадзе,
Дзе мог і наш гаротны брат
Пачуць і ўцяміць вельмі шмат.
Бо лепшай школы, чым турма,
Сягоння ў Польшчы, брат, няма!
І гэта, вось вы улічыце,
Пацвердзіць вам і наш вучыцель... —
І ў бок мой зыркнуў хітравата.

— А ты настаўніка не кратай,
Брашы ды толькі ведай меру!
Другіх мяшаеш на халеру?
Відаць, таўклі цябе замала! —
Так злосць Сымона разабрала,
Што ажно плюнуў на дарогу.
— Зусім скапыціўся, яй-богу,
Не цяміць проста ані-пі!
Ды ты па задні воз зірні! —
Закончыў ціха, сцяўшы зубы.

Зірнулі ўсе ў бок пана Дзюбы.
Той Дзюба — млына арандатар,
Да гульняў, выпіўкі аматар,
Магчыма, дробны правакатар,
Сядзеў адзін цішком на возе
У недарэчнай беднай позе,
Убіўшы вочы у дарогу.

— Хі-хі! Глядзі! Струсіў, яй-богу!
Яшчэ вунь дзе тая вайна,
А порткі поўныя г...!
Дальбог, баіцца з воза злезці,
Каб тога скарбу не растрэсці! —
Шумеў няўрымслівы Уладзя.

Пранёсся рогат па грамадзе;
Адзін не ўцяміў бедны Дзюба,
Хто быў асмеяны так груба.

Ды блізка ўжо канец узгорка,
Дык запыняецца гаворка.
Ізноў вазы наабсядалі
І цёмнай будучыні далі
Ужо цяпер прадбачваць сталі
Па кожным возе наасобку.

Лявон надбітую чаропку
Дастаў з-за пазухі, прадзьмухаў,
Працёр рукою сваёй грубою
І, шанку ссунуўшы на вуха,
Памацаў торбу над сабою:
— Ну, хлопцы, чорт яе з вайной!
Давайце вып'ем па адной.—
Паліў сабе, паліў Сымону.

Паднеслі й Дзюбе самагопу:
— На выпі, пан, не траць разопу!
Не ўсіх жа б'юць і на вайне.
Што? праўду я кажу ці не?

І кожны выпіў так, як трэба,
І скварку ўзяў, і крышку хлеба.
А хутка з задняе фурманкі
Падбеглі к нам пазычыць шклянкі.

Настрой паправіўся ў абозе,
І хутка з грукатам калёс
Шум, гоман, песню па дарозе
Вайне насустрач вецер пёс.
Ужо мы больш не бедавалі
І праз сустрэчныя нам сёлы,
Ў адказ на слёзы, ўздыхі, жалі
Правезлі з песняй жарт вясёлы.

А гэтым часам наш абоз
Уздоўж расцягваўся і рос,
І ўслед за намі да вакзала
Падвод з паўсотні пад'язджала.

Гудзеў, як вулей, Гарадзея
Фурманак сотням і людзей.
Находзіў змрок, і папаўзала
З заходу хмара шэрай хустай.
Падзьмуў скразняк. Каля вакзала,
Дзе ўжо народ таўпіўся густа,
Шукаць і мы прытулку сталі,
Ды, не знайшоўшы месца сесці,
Пайшлі пад нейкі склад і ўрэшце
Уздоўж сцяны радком насталі,
Бо дождж густы сыпнуў, як з сіта.
Настрой прапаў, не мы нібыта,
Гадзіну тому п'яным хорам
Цягнулі песню ўздоўж дарогі.

У сэрцы ўноў зноў сум ці сорам,
А з ім вярнуліся трывогі
І сталі рэзаць без нажа.

І доўга ў цемры нам на погі
Скакалі пырскі з капяжа...

Загад ваенны: акапіцы
Пазачыняць, гасіць агні.
Дык хоць насельніцтву не спіцца,
Ды цемра, дзе ты пі зірні,
І толькі чорны сілуэт,
Народам поўнага вакзала,
Малая лямпка выдзяляла,
Льючы з перона сіні цэд.

Надбег цягнік каля паўночы,
Сіпата цемру ўскалыхнуў
І сінкай змазапыя вочы
У нас бязлітасна ўваткнуў.
І сіне-змрочныя вагоны
Мы сталі спешна запаўняць,
А ўслед кармільцам маці, жошы
Узнялі плач...

Ваіне праклёны,
Уздыхі, выкрыкі і стогны,
Каму вас суджана суцяць?

А дзесьці ў небе пападхмарным
Маторы глуха загулі
З пагрозай знішчыць нас каварна,
Перш чым апрацем шыпялі.

Жапчыи прагналі ад вакзала
Тры паліцэйскія чыны,
А наш цягнік крапуўся вяла
Ў абдымкі цемры і вайны.

ПЕРШЫЯ ЖАХІ

Ну вось і полк. Сустрэч з сябрамі
Не ўспомніць зараз, не злічыць.
Яшчэ ў патоўне ў самай браме
Пачуў, што пехта мне крычыць:
— Здароў, калега!

— Ах, Адаме!

Як рад я ўбачыць земляка!
Ты што? прыехаў разам з намі?
— Ды не, я тут з красавіка.
Вось як паклікалі на зборы,
Дык і прыйшлося затрымацца.

Хацеў я штось яшчэ спытацца,
Ды ў гэту самую хвіліну
Сірэны дзіка зараўлі
І ўзняўся звонкі крык:
«Кладзіся!»

Натоўп змяло: хто ўпаў ля тыну,
Хто ў роў, у ямку на зямлі...
У пляму шэрую зліліся
Ватоўкі, світкі, шыпялі.
А тры з крыжамі «месершміты»
Раптоўна вышырнулі з хмар.
Раўнуў матораў гул сярдзіты,
Пачуўся ўдар! Другі удар!
Тры ўзрывы-выбухі падрад
Паветра гулка ўскалыхнулі...
Падняўся ўгору слупам дым,
Па дахах трэснуў рэзка град,
І засвіталі звонка кулі
Над войскам зборным, маладым.
Мы ж, хоць прыплюснутыя к гліне,
Сачылі ворагаў налёт:
Прайшлі.

Пасля ў адной хвіліне,
Круты зрабіўшы разварот,
Маланкай выйшлі ў бок вакзала
І зноў сышнулі куль гарох,
Але таго было ім мала,
Дык зноў зямля аж застагнала
Ад новых бомб — фугасак трох.

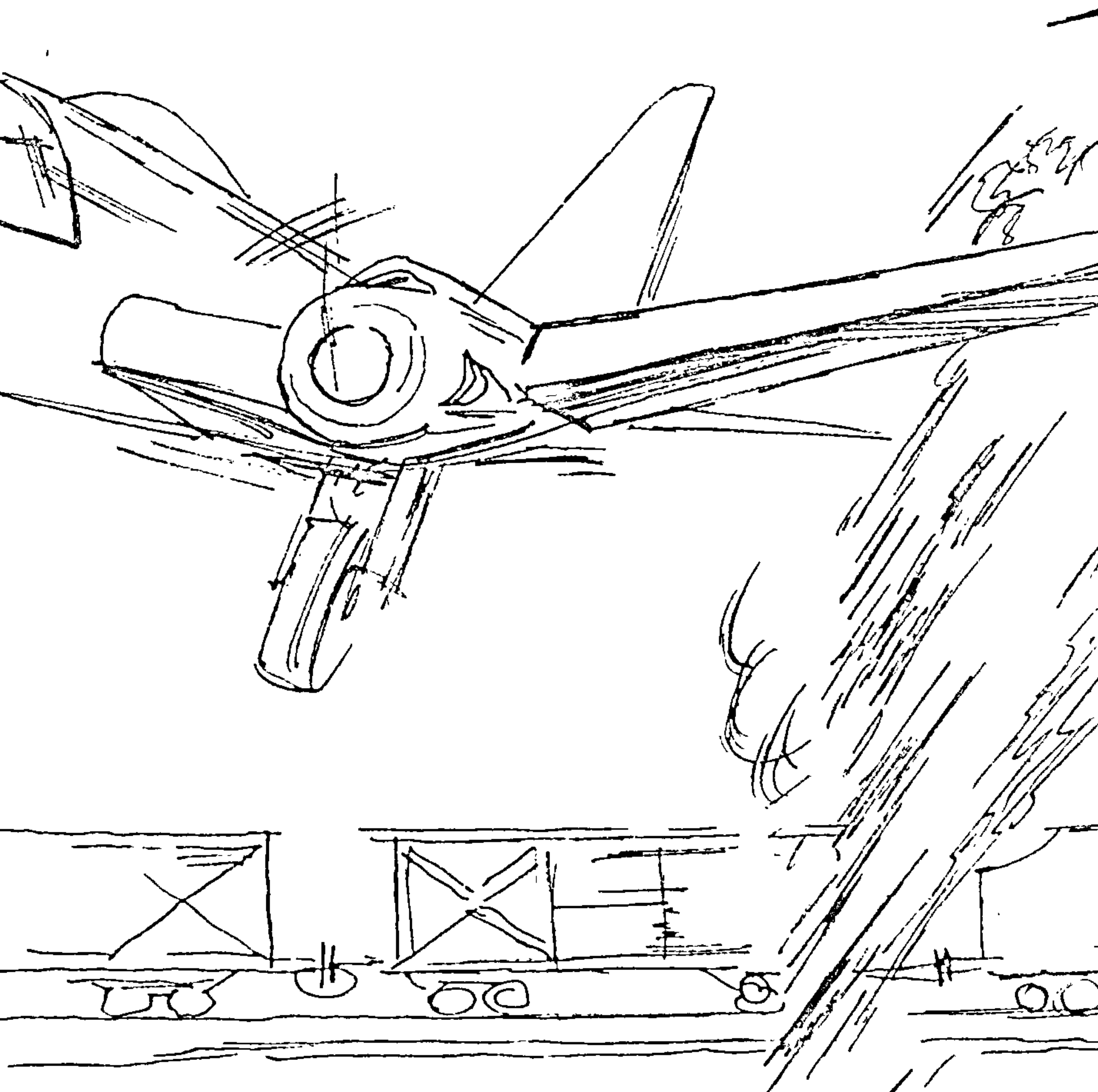
Тады ўжо толькі дзесьці з ПАЛЮ¹
Зянітка плюнула дымком,
Ды ўжо бандыты адступалі:
Амаль уміг, адным рыўком
Прабілі хмару касяком
І ў далях воблачных прапалі.

Так злодзей-кот, калі ў дзвярах
Ледзь толькі клямка заскіргоча,

¹ ПАЛЬ — полк лёгкай артылерыі.

Рванецца ў шчыліну пад дах
І мігам гіне ў цемры ночы.
І застаецца гаспадыні
Адно — падлічваць шкоды ў скрыні.

Ахвяр было адносна мала —
Забіты хлопчык быў малы,
Пашкоджан склад каля вакзала,
Разбуран дом адзін жылы,
І многа шыб павылятала,
Ды дзюр прыбавілася ў дахах...
Адбой. Хвілін прайшло мо трыццаць,
І мы пастроены ў рады.
Начальства вокал мітусіцца,
Адзін туды, другі сюды
Бягуць з паперамі з загадам —
Рыхтуюць нас на эшалоп.

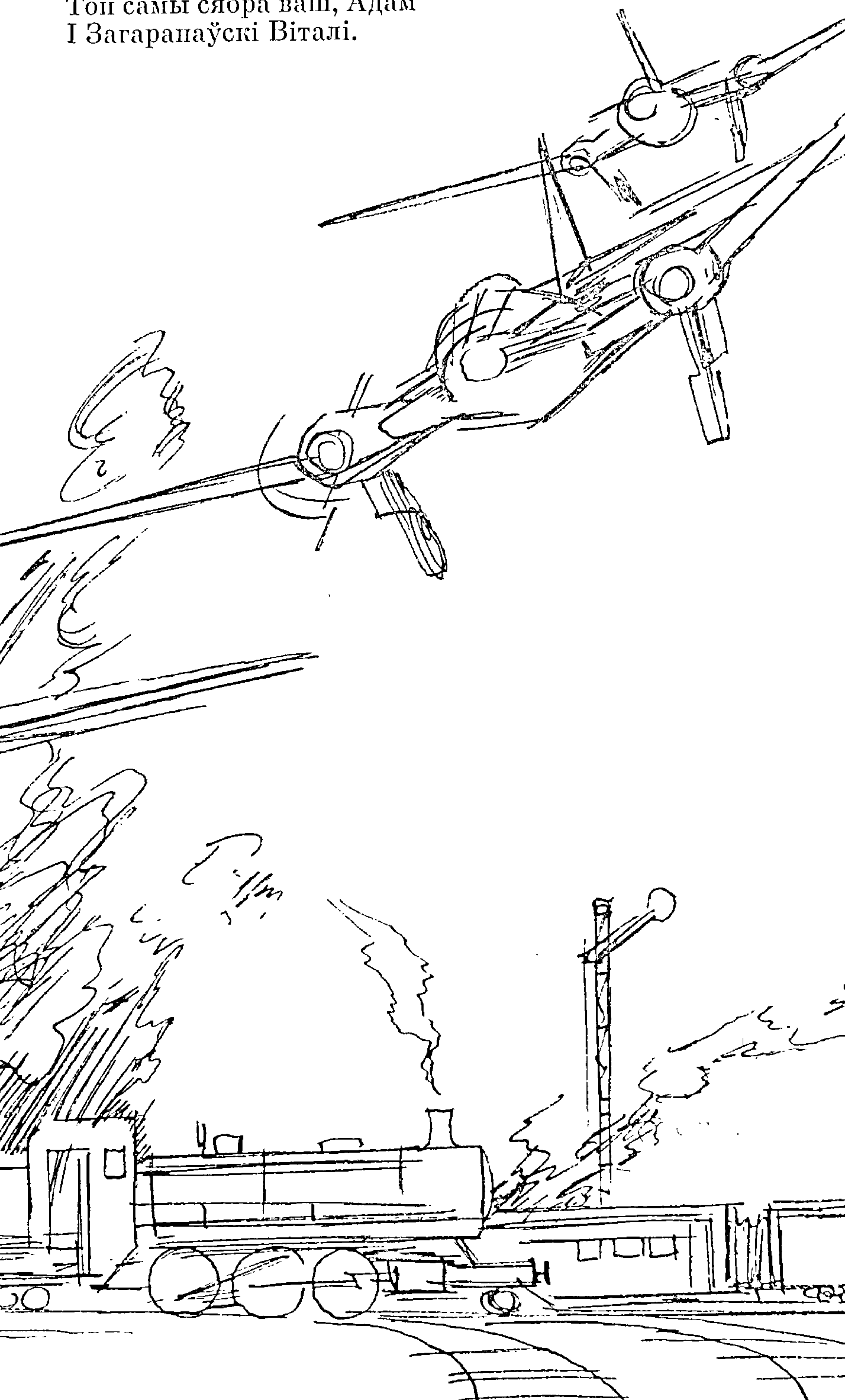

Гляджу, стаіць са мною радам
Знаёмы наш, сусед Лявоп.

242
243

— А вас вось толькі што пыталі
Тоі самы сябра ваш, Адам
І Загарапаўскі Віталі.

Яны цяпер абодва — там, —
Ён паказаў рукою на дзверы. —
Яны ўжо, браце, ахвіцэры. —
Дальбог не лгу, я бачыў сам...
А нашых хлопцаў тутка мала,
Усе пайшлі, брат, у разброд:
Хто ў ПАЛЬ падаўся ад вакзала,
А хто далей.

Ёсць тут Хвядот... —

Яшчэ хацелася суседу
Пра тое-сёе расказаць,
Ды вось — Адам:

— Пасля абеду,

Так праз хвілін... ну, трыццаць пяць,
Сустрэцца нам ля прахадной.
Вось тут загад і пропуск твой.

— Дык шчасця, ўдачы вам, Лявоне,
Відаць, не ехаць мне сягоння
Ў тым самым з вамі цягніку.
Ён моцна сціснуў мне руку:
— Таго і вам.

А я ўжо, брат,
Быў рад.

Але загад, брат, ёсць загад,
Ці рад яму ты, /

ці не рад...

Усмешку помню, вус бялявы,
Шынелі доўгі балахон,
Пад ім адтыркшыя халявы —
Такі стаяў, як Швейк, Лявон.

А сёння сам не знае бог,
Дзе ён тады за Польшчу злёг.

НАЧНЫЯ ТРЫВОГІ

«Пісаць — якая гэта праца? —
Казаў мой дзядзька Мікалай. —
Другая рэч — за коску ўзяцца
Ці, скажам, цэнам навіляй,
Або ўзары са двое гонцаў,
Устаўшы раненька да сонца,
Пакуль не стане конь у плузе.
Тады убачыш на напрузе,

Ці ты рабіў і як рабіў.
І любя глянуць на работу,
А як з'ясі пасля ў ахвоту!
Пяро, яно, брат,— перына,
Яму сто вёрст да бервяна,
Якое трэба ў лесе ўкрасці,
За поч дадому прыцягнуць
І ў зруб на досвітку пакласці...
Ў пісакі лодыры ідуць!»—
Апошні вывад быў старога.

Здаецца, тыдзень — дзён не многа,
А я ім хутка лік згубіў,
Амаль не робячы нічога,
Калі пісанне — толькі гулі.
Бо то палёты, то трывога,
Глядзіш, там паліць, там збамбіў,
Там сыпаюць па дахах кулі...
Дык хоць не з працы ці з патугі,
А я падцягваць стаў папругі.

Наш пункт — у школе ля вакзала.
«Прызваных» к нам вялі няспынна,
А школьны двор з спартыўнай залай
Прымаць людзей былі павінны
На жорсткіх стружках ці дзярне,
Пакуль мы спіскі афармлялі,
З якімі іх вялі ўжо далей
Насустрач смерці і вайне.

Мы зналі: гэта не міне
І нас, што пішам, чэрцім, строчым.
Нам, як сезоннікам-рабочым:
Скасіў палетак, высек гаі —
Збірай лахмоцце і... бывай.

Другі паверх, чацвёрты клас —
Вось гэткі адрас быў у нас,
У трох замораных пісакаў.
А быў у нас за камандзіра
Паручнік Скшэк, дурны прыдзіра,
Які любіў, каб кожны плакаў,
Над кім ён толькі меў уладу.
На нас прыкрыкваў: «Прэйдзіі, дзяду!
Пішы хутчэй, бо мне здаецца,
Што ў гэты спісак трапіш сам!
За карак тут табе не льецца,

Тут можа сесці і другі!
Нам кожны момант дарагі!»
І так заканчваў гэты хам:
«То война, пане муі коханы!»

З паўдня заўжды бываў ён п'яны,
Тады крычаў «пся крэў», «пся маць»,
Пакуль не кінуўся дзе снаць.
Калі ж ці выбухі бамбёжкі,
Ці гул сірэн яго будзілі,
Тады пацягваў з флягі трошкі
І спаў ізноў, як у магіле.

А раз, ці спірту не хашіла,
Ці мо праспаўся, лёгшы рана,
Падняты нейкай цёмнай сілай,
Да нас прыплёўся печакана.
Мы на падлозе ў стружках спалі,
А сябра наш, юнец Антоні,
Дзяжурыв так пры тэлефоне,
Што мо не чуў бы, каб стралялі,
Не то што чырканняў званка.

Дык Скшэк падбег да юнака
І з крэсла збіў яго ударам.
Антон, сваім адданы марам,
Не разабраўшыся ў чым справа,
На ногі ўскочыв вельмі жвава
І з крыкам:

«Немцы! Бомбы! Газ!»

На стол ускочыв і ў той раз
Нырнув у сіль акна з разгону.
І ў той хвіліне трэску, звону
Раптоўна ўсюды свет пагас,
А вецер стружкі з месца зрушыў.

«СОС! СОС! Ратуйце нашы душы!» —
Ўзарваўся з крыкам сонны Стах
І, збіўшы Скшэка у дзвярах,
На цёмным грывнуў калідоры.
А Скшэк, ублытаны у шторы,
Пачаў біць слепа з пісталета.

Тут вартавы ў адказ на гэта
Узняў ля брамы страляніну.
І ўжо праз нейкую хвіліну
Завыв сільнал начной трывогі,

А з ім падняўся ўміг на погі
Увесь вялікі гарнізон.

— Пад'ём!

Ізноў сірэна вые!

І ўсе, хто спаў, і вартавыя
Натоўпам выбеглі на двор
І пад акном на тратуары
Знаішлі разбітага Антося
З крывёй на вопратцы і твары.
Тут загудзела шматгалоссе:
«Напад! Дыверсія! Дэсант!»

А гэтым часам камендант
І варта пільная са зброяй
Да нас прыбеглі: «Што такое?
Стаяць! Ні з месца! Рукі ўгору!»
Ўцягнулі Стаха з калідора,
Схапілі Скшэка і ўсіх нас
На ніз звялі у першы клас
І пад нагляд дзяжурным здалі.
Усе ўжо пошукі вялі:
Слядоў шукалі на зямлі
Перш каля школы, потым далей,
Пад парты ў класах заглядалі,
Але нікога не знаішлі.

Званілі доўга гарнізону
І вось заўважылі тады,
Што абарваны правады
Электрасвету й тэлефона.
Дык па загаду каменданта
Шукаць зноў сталі дыверсанта.
А ясна стала толькі ўраіні,
Што правады сарваў Антон,
Бо на драты зваліўся ён,
Калі ўцякаў ад соннай здапі.

Забралі хлопца лекары,
А што з ім стала, з той пары
Ужо мы так і не пачулі.

Калі на фронце ўсцяж няўдачы,
Тады і ў тыле ўжо не гулі —
Даецца ў знакі час лядачы
Старым, жанчынам, дзетвары.
Яны таксама, як салдаты,
Пабраўшы кіркі ды лапаты,

Свае раскопваюць двары —
Рыхтуюць сховішчы і норы
І ў іх сядзяць праз час каторы,
Калі трывога загудзе.
А ў гэтым страху і бядзе
Мужнеюць дзеці вельмі хутка.

Ужо даўно хадзіла чутка,
Што немцы ссаджваюць дэсант,
Што склад падпальваў дыверсант
І што шпіёнаў вокал многа,
Ды толькі цяжка іх пазнаць.

І вось аднойчы мальцаў з пяць
Ксяндза сустрэлі пажылога
І нам даказваць сталі ўпарта,
Што хоць і ў доўгай расе ён,
Зусім не ксяндз ён, а шпіён
І што яго застрэліць варта.
Самім было ім шкода дужа,
Што толькі з дрэва маюць ружжы.
Ён, на расказах дзетвары,
Ішоў, заходзячы ў двары,
Шукаў чагосьці, выглядаў,
Відаць, нашкоднічаць жадаў.

Ксяндза салдаты прывялі,
І справа яснай стала хутка:
Шукаў ён цёмнага закутка
Ці будкі з цэшкай «два пулі»,
Бо напалохаўся бамбёжкі
І страўнік меў няспраўны трошкі.
Ён быў збянтэжаны без меры.
Паказваў нам свае паперы
І ўсё аглядваўся на дзверы...
Калі ж пабег углыб двара,
Паішла за браму дзетвара.

НА ФРОНТ

Мінаў другі тыдзень вайны,
А немцаў стрымаць не ўдалося,
І клаліся Польшчы сыны,
Нібы над касою калоссе.
Штодзень прыбывала бяды:
Гарэла навокал зямля ўся,

А вораг бамбіў гарады
І штораз глыбей укліняўся.

248
249

Няма ўжо ў эфіры Варшавы,
А Лодзь па-нямецку крычыць.
Дзе сёння наш фронт, як там справы —
Не можам мы ўжо прасачыць.

Зайшоў печакана Адам:
Загад ёсць, збірацца ў паход.
— Я знаю, званілі ўжо нам,
Што ж, братка, прыйшоў наш чарод.

— А я тут з'явіўся не так:
Віталія ўчора схапілі.
Зарана адкрыўся, дзівак,
Не ждаў адпаведнае хвілі.
Хачу папярэдзіць: маўчы,
Бо будуць напэўна капацца,
І цвёрда сабе ты ўлічы,
Што ў гэтым сагнаным народзе
Ёсць дрэнні, хоць ты адбаўляй,
Што будуць к табе прыглядацца.
Ну, дружа, бягу.

Дык бывай,
Сустрэнемся заўтра ў паходзе.
Хоць мы пад нядрэмлючым вокам,
Трымайся...

Канец недалёка.

Калі пазаўтра ля вакзала
У шэрых ранішніх туманах
Калона наша прапаўзала,
Убачыў горад я у рапах
І ледзь стрымоўваў гневу слёзы.

Тырчалі ўгору рэйкі, шпалы...
Вагоны, бакі, паравозы
Ляжалі мёртвай кучай лому,
Як барыкады ці абвалы,
А вокны велічнага дома
Пустэчай змрочнаю глядзелі.
Чарнелі ямы ўздоўж панелі...
Дамы папалены, разбіты
Яшчэ дыміліся і тлелі,
А з тратуарных сцежак пліты
Параскіданыя ляжалі,

Або тырчалі, як скрыжалі.
Слупы з парванымі дратамі,
Сукі пакрышанай прысады,
Шмат бітай цэглы, чарапіцы
Так уздымаліся часамі,
Што не пралезці, не прабіцца...
— Вось дзе паздзекваліся гады! —

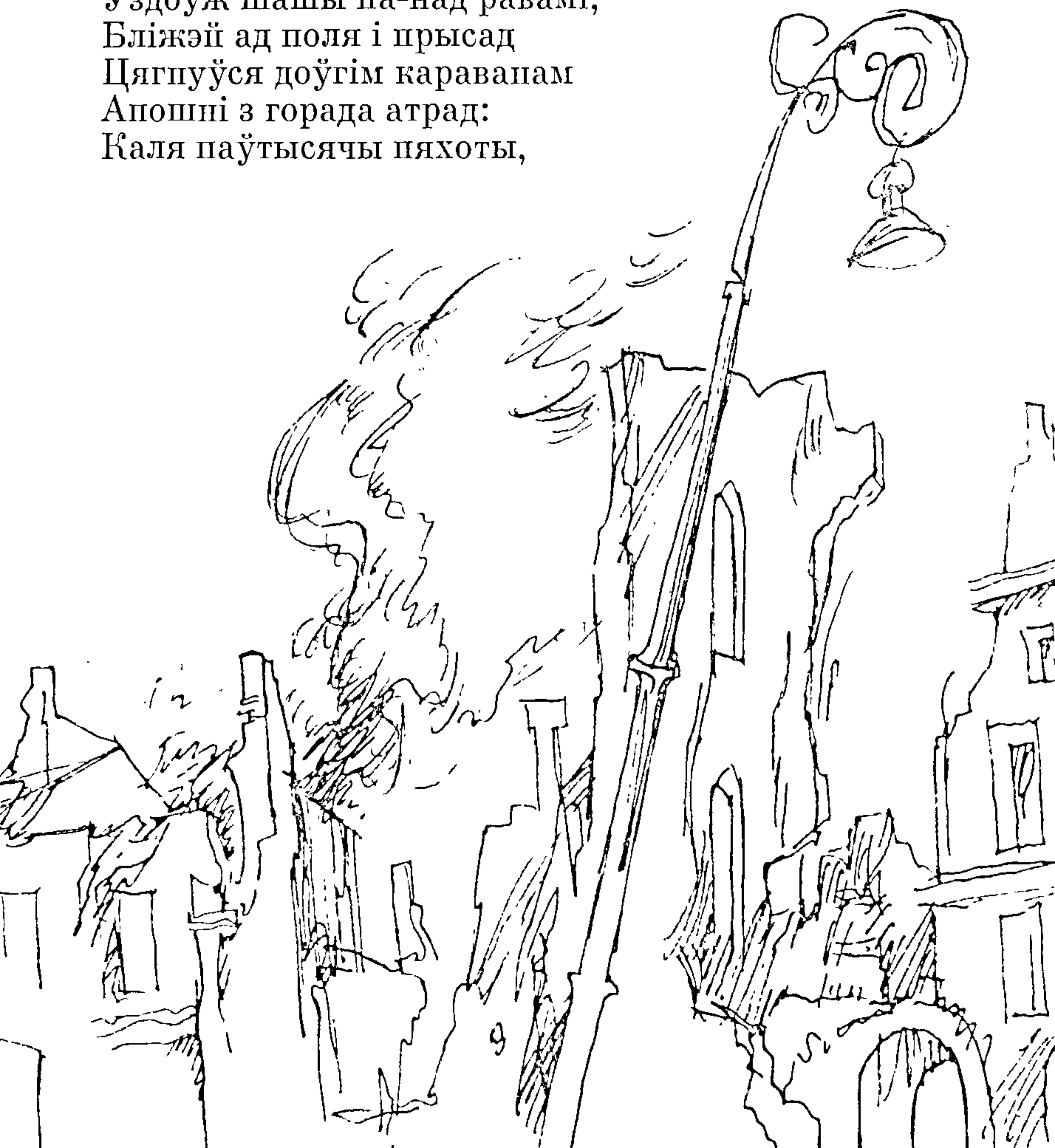
Шумелі хлопцы у калоне,—
Няма адпору, дык і рады
Нахабствам, зверствам пахваліцца!

250
251

— А Польшча ўжо відаць, што тоне...
Людзей мы бачылі не многа.
Сёй-той запалымі вачыма
Праводзіў войска з-за парога:
«І гэтых кліча ўжо айчына...»
А іншы рад быў, можа, трошкі:
«Адходзяць. Ну і дзякуй богу,
Не будзе болей мо бамбёжкі».

Той дзень быў сумны, шэры, цьмяны...
Спачатку ўзбліснуў сонца круг,
Але, ублытаны ў туманы,
Збляднеў памалу і патух.
І свет адразу стаў паўкруг,
Як мелям шкло, замаляваны.

Уздоўж шашы па-над равамі,
Бліжэй ад поля і прысад
Цягнуўся доўгім караванам
Апошні з горада атрад:
Каля паўтысячы пяхоты,

Пяць супрацьтанкавых гармат
І мо фурманак з пяцьдзесят,
З якіх цяжкія кулямёты
Глядзелі ў хмары блізарука.

Надвор'е нам якраз сурьяла:
Туман глушыў калёсны грукат,
Сцішаў і тупат нашых ног
(Хаця ішлі мы вельмі вяла)
І ад благіх вачэй бярог,
Што ўсцяж, як з неба, так з зямлі
Нанесці шкоды нам маглі.
Вайна ж бо літасці не знае,
Яна ж бо лютасцю жыве.

Салдат ніколі не пытае,
Аднак пытанне ў галаве:
«Куды вядзе дарога тая?»
Тырчыць няспынна ў час паходу.
Таму ўсялякія здагадкі
Ён сам высноўваць мае моду.
Пакуль не змораны, дык падкі
Пусціць на веру і няверу
Свае быліцы-небыліцы
Усякіх зместаў і памераў.

— Нас гоцяць, пэўне, да граціцы,
Інакш павезлі б цягніком.

— А з кім жа ты задумаў біцца?
Няўжо яшчэ і з бальшавіком?

— Не. Пэўне, будзем рыць акопы
Ці будаваць мо бліндажы.

— А вы абодва — асталопы.
Дзе рыць?

Ля ўсходняе мяжы,
Калі на ўсход, давай бог погі,
Бяжыць і армія, і народ?

— Хутчэй за ўсё, што нас дарогі
Загоцяць правіць ды масты,
Ішлі ж сягоння мы ўжо ўброд.

— Дарма ўсе вашы неспакоі:
Завернуць нас куды ў кусты,
Або на пляж. А што ж такое?

Прыдбаць не шкодзіла б загару,
Пакуль не скончыцца вайна...

— Пакіньце жарты. Праз дзён пару,
Магчыма, скончыцца яна.

— Сама не ведае каманда
Куды, на чорта нас вядзе!
Вось мы наўзём, як тая банда,
А афіцэры нашы дзе?

І праўда, вёў нас паднаручнік,
З адзінай зоркай камандзір,
Зусім юнак. Сціскаў пязручна
Яго зацеснены мундзір,
А шабля погі абівала...

— Учора з мінай генерала
Хадзіў палкоўнік і маёры,
А сёння час ужо каторы
Зусім нікога не відаць.

— Ці не далі, ўязві іх маць,
Яны ад нас кудысьці драла?

Спярша ўпаўголасу нясмела,
Пасля зычней, пад гул калёс,
У маршы войска зашумела:
«Куды начальства чорт панёс?»
А пехта крыкнуў:
«Стой калопа!
Даволі маршу.
Прыбылі!»
І ўсе, што рухаліся сонна,
Паселі, леглі на зямлі
У тым жа маршавым парадку.
Адкуль загад, ніхто спачатку
Пытаць, даходзіць не стараўся —
Была пара ўжо на прыпынак.
Аднак жа кожны здагадаўся,
Калі кароткі адпачынак
Пачаў зацягвацца без меры.

Сышлі з вазоў —

з цюкоў і скрышак

Паны, запасу афіцэры,
Якія функцыяў не мелі
І марш ляжбокам збыць хітрылі.
Яны таксама зразумелі,
Што рух салдаты запынілі,
Дык сталі ўперад падавацца,
Каб зразумець,

у чым тут справа.

Было юнцоў тых мо са дваццаць.

А ім насустрач крочыў жвава
Тої паднаручнік даўгавязы:
— Ну, справа ў чым? Чые прыказы
Трымаюць нас тут на шашы?
— А дзе каманда? Афіцэры?
— Што гэта значыць?
— До холеры!
— Дакуль стаяць тут?

Варушы,

Ды будзем сунуцца паволі.

— Чаго пасунешся? Куды?

— Ну не ляжаць жа ў чыстым полі

І ждаць на голавы бяды!

Туман знікае. Кожнай хвілі

З'явіцца могуць самалёты,

А мы якраз тут разлажылі

Абоз, гарматы і пяхоту.

Хай палятуць — усё прапала.

— Ну дык вядзі! За чым жа стала?

— А мэта маршу? А маршрут?

— Маршрут — дарога, мэта — вораг!

— А там няволя ці капут?

— Чаму капут? І ў нас ёсць порах!

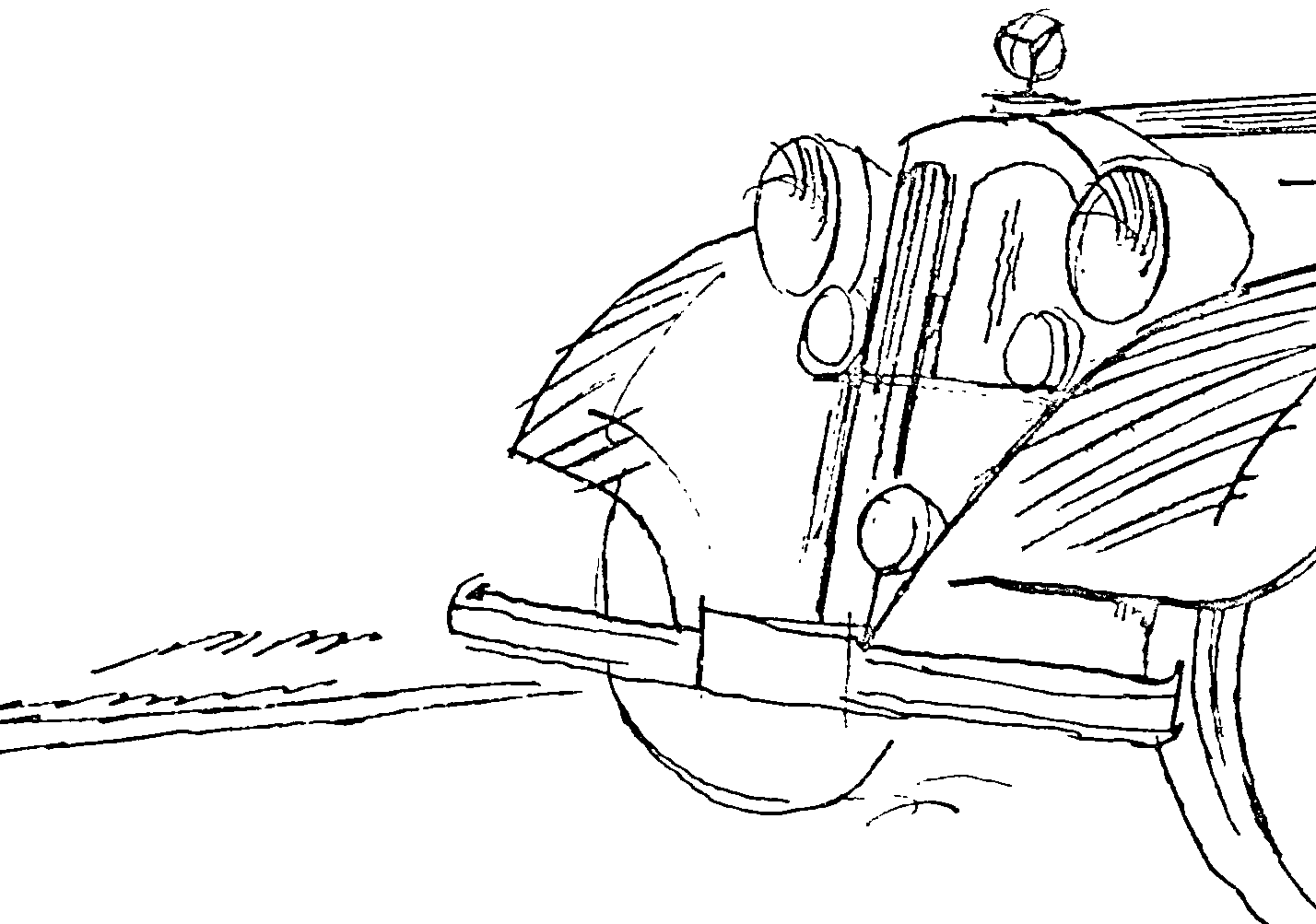
— А сувязь ёсць у нас?

— Пся маць!

— Ісці далей па-баявому!

— Ну так. І нельга больш чакаць!

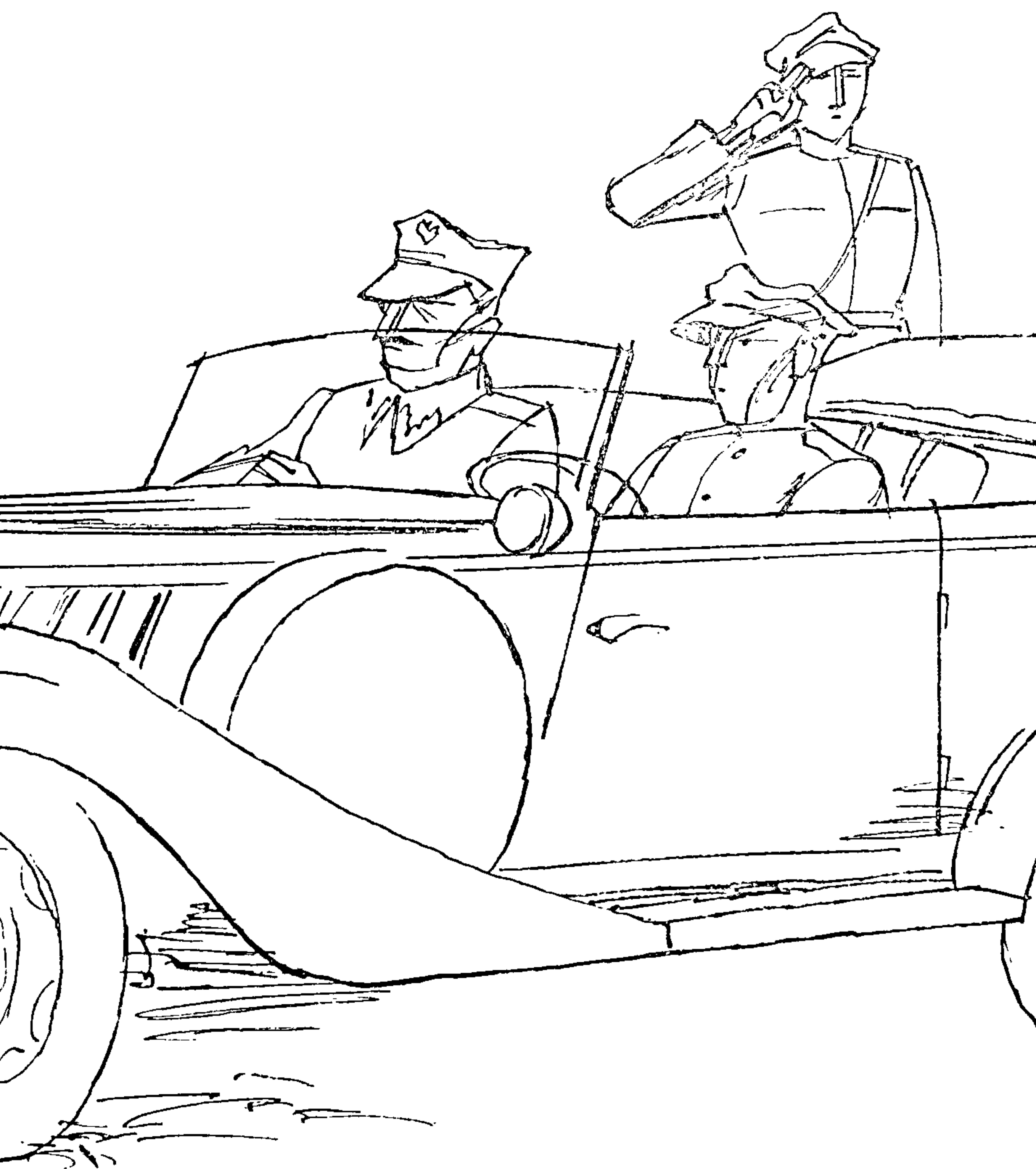
— І слова лішвяга нікому!..

А ў гэту самую хвіліну
Азваўся дробненька матор.
Усе заўважылі машыну —
У ёй імчаўся наш маёр.
К яму падбег паручнік тонкі,
Каб на уставу далажыць,
Але пачальства выкрык звонкі:
«Якога чорта тут ляжыць
Вось гэта зборышча старцоў?!» —
Яго прыбіў, скаваў, збянтэжыў.
А ад падбору рэшты слоў,
Напэўна б, мёртвы не улежыў...
Салдаты выйшлі на дарогу
І праз хвіліну мерна ў погу
Шлях прадаўжаць той пачалі.

Маёр падаўся праз палі
Пад лес і знік у хмарах пылу.

— Баіцца лысы чорт нашы,
А нас, во гэтакую сілу,
Пусціў — хай немец растаўчо.
— А ты маўчы, брат, ды чашы,
Калі навокал ціш яшчэ,
А то, пакуль бамбёжка, бой,
Жандар прыкончыць можа свой.

Шаша звярнула ўправа ў лес
Ад той, што проста ўдаль пабегла.
— Ідзём, відаць у горад С.
— А там ці ёсць на цэгле цэгла,
Ці будзе дзе падначаваць?
Бо зараз поччу зімнавата.
— Спытай начальства. Вунь стаяць!
— Глядзі, брат, як іх тут багата!
— Але чамусьці не ў гуморы,
Ледзь нас сустрэлі, ўжо хамяць,
Аж тут чуваць, як бэсцяць маць.
— І ў зубы можа даць каторы,
Яны цяпер, брат, як звяры,
З другім да трох не гавары.

А гэтым часам камандзіры
Праз мост, пабіты ўвесь на дзіры,
Памалу войска павялі...
Падвечар мы адпачывалі
Над рэчкай, лёгшы на зямлі,
Пасля пасунуліся далей,
Папаласкаўшы кацялкі.

Тады ж на беразе ракі
Ка мне падбліжыўся Адам:
— Спачатку я не ведаў сам,
Чаму наш кадравы састаў
Сягоння шлях праз лес «прастаў»,
Залезшы шчыльна ў грузавую.
Адбыў і я дарогу тую.
Сказаць, чаму быў перапуд?
Не, лепш не зараз і не тут:
Пасыльны прэ вунь нацяпкі.

Тут ад'ютанту загадалі
Падацца ў бок штабной машыны.
Яшчэ «бывай» кіўком рукі
Паслаў ён мне са значнай далі
І знік у зелені альшыны.

Сырой халоднай поччу хмарнай
Мы увайшлі у цёмны С.
Прайшлі ля станцыі таварнай,
Мінулі доўгі наднавес,
Сустрэлі змрочныя вагоны
І каля іх спыняцца сталі.
Насцёбваў дождж неугамошны,
Плюхцелі лужы на зямлі,
А ветры ў цемры то світалі,
То дзікім голасам гулі.

Загад: грузіцца проста з ходу.
Вось за падводаю падводу
Падводзяць моўчкі на платформы.
Гарматы, кухні і калёсы,
Пры свеце мокрай папярсы,
То пхнуць, то цягнуць і без нормы
Салдат пакуюць як папала.

— Хутчэй, хутчэй! бо часу мала! —
Ўрычаць панове афіцэры
І сыплюць «д'яблаў» і «халеры»,
І гэткіх многа слоў другіх,
Што ані ў якім разе іх
Змясціць не можна на паперы.

Пасля пагрузкі і вячэры,
Ні рук не чуючы, ні ног,
Паснулі ўсе, дзе як хто мог, —
Ці ў перапоўненым вагопе,
Ці на платформах між калёс,
Ці то забраўшыся да коней,
Што свой пахрумствалі авёс.
Ніхто не думаў, не даходзіў,
Ўуды, калі скіруюць нас —
Пакажа сам бліжэйшы час.
Цяпер прылёт, дык шчасця годзе,
І не парушыць зараз сна
Ні дождж, ні сцюжа, ні вайна.

Звон буфяроў,
Стукат калёс...
Соп паравоз,
Роў і свістаў,
Штурхаў састаў,

Рваў эшалон —
Вёз, то не вёз.

Доўга цягнік
Грукаў, блудзіў,
Гэтак і так
Воіска будзіў,
Потым, аднак,
Хутка наздзіў
Пусціўся ён
Гладдзю дарог
Цьме наўздагон
Полем, праз лес...

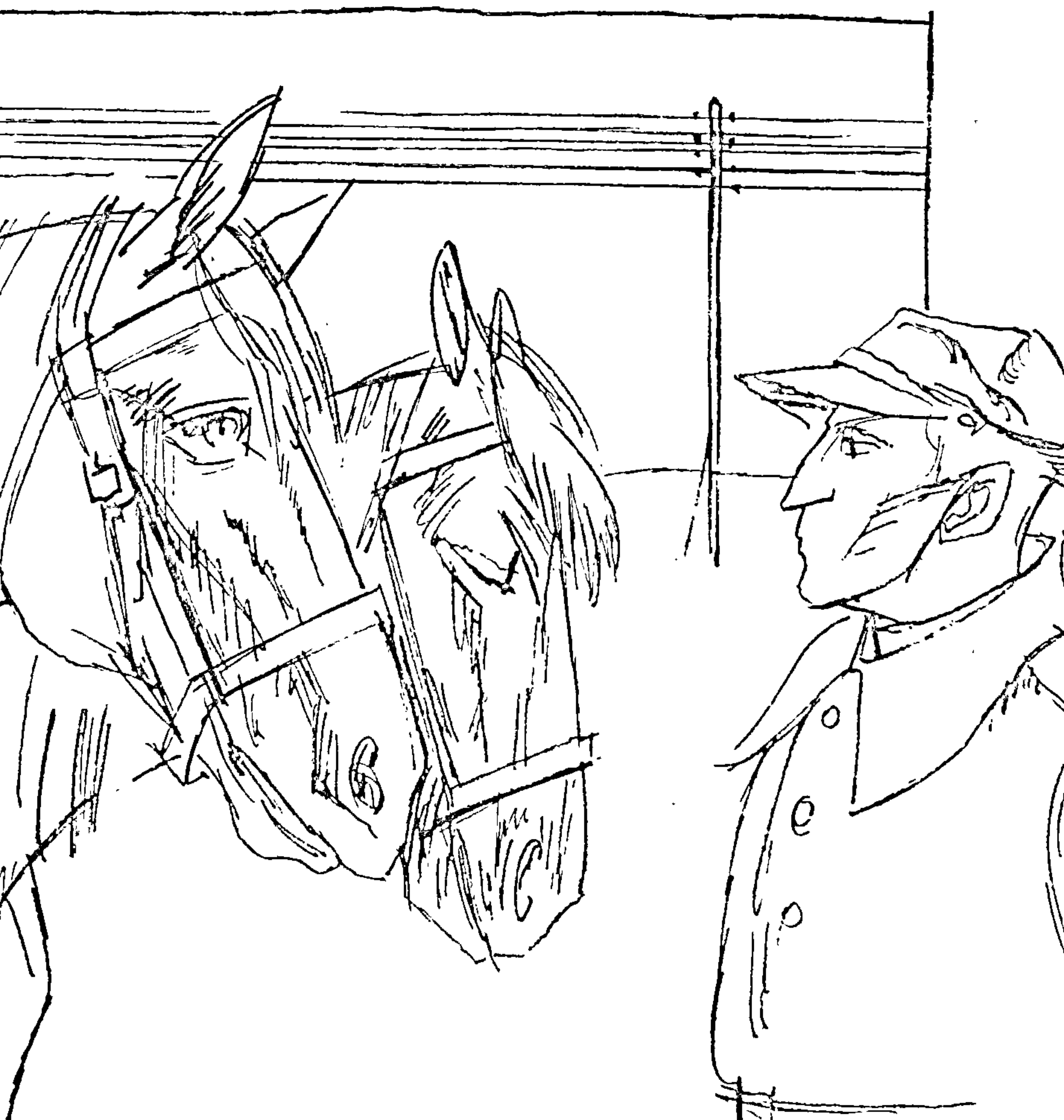
Застаўся, знік
За намі С.

Світаннем вецер і імжакі
Салдат усё ж перамаглі:
Круціцца сталі небаракі,
Шчыльней хаватца ў шыпялі,
Але, азябшы канчаткова,
Сядалі, ўскоквалі на погі,
Клялі надвор'е і курылі.
Часамі той-сёй кідаў слова
Наконт вайны, і перамогі,
І той няведамай дарогі,
Якой кілометры і мілі
Адмерваў сёння эшалон.

— А паравоз усё гукае,
Відаць, дарогі просіць ён.
— Цікава, станцыя якая...

— Ужо мо блізка і Варшава,
Туды ж бо нас вязуць на ўбоіі...

— Чакайце, што тут за праява?

— Праява? Дзе?

Ды што з табоіі?!

— Дык мы ж прыехалі дадому!

Глядзіце! Гэта ж горад наш!

— Ты не кажы хоць больш нікому...

— Аслепцуць! Жэрці мне фураж,

Калі назад нас не вярнулі!

— І праўда...

Што гэта за гулі?

Дэпо.

Казармы.

Мост.

Турма.

Вакзал разбіты.

Груды лому...

Не. Больш сумнення ўжо няма,

Што мы вярнуліся «дадому».

І ўжо усе глядзяць жаўнеры,

Ніяк не могучы даць веры

Сваім задзіўленым вачам.

Ды вось і шыльда ля вакзала

Яшчэ раз лішні пацвярджала,

Што гэта ўсё не сніцца нам.

Цягнік спыніўся.

Праз хвіліну

Загад прапёсся: выгружацца.

А праз мінут якіх са дваццаць

Апошні воз вакзал пакінуў.

І кожны з нас пасля той стомы

Да болю сціснуў кулакі:

«Мінулі вёрст мо больш за сто мы,

А вынік маршу — ніякі.

Навошта ж так мы ногі білі?

Няхайі спачыў бы лепш салдат,

Замест туды, сюды, назад

Ганяць яго адмерваць мілі!»

А ледзь паспелі мы памыцца,

Пагрэцца чаем, адпачыць,

Ажно дзяжурны ўжо крычыць:

«Падрыхтавацца у паход!
Гатовым быць хвілін праз трыццаць!»

І вось ізноў абоз, парод
З казармы ў новы эшалон
Пагналі чым хутчэй грузіцца.

Той-сёй сцішка бурчаў праклён,
Той-сёй падміргваў хітравата,
Ды думаць — справа не салдата,
Дык што ні скажуць, робіць ён.

Пасля ўсіх цяжкасцяў пагрузкі,
Спусціўшы ногі на парог,
Ці сеўшы здаду, дзе хто мог,
У круг сяброўскі мірны, вузкі,
Праз дымы таннай папяроскі
Салдаты далі
Разглядалі
Сваіх няведамых дарог.

— Заціхлі бойні адгалоскі...
— І праўда, хмары разагнала,
А не гуляюць «месершміты».
— А мо яны усе ўжо збіты
Ці мо махнулі з Польшчы драла?
— Хутчэй, што Польшча ўжо здалася.
— Ды ўжо ж у самым блізкім часе
Павінны выясніцца справы.
— Раскажа шмат аб чым дарога.
— Спытай начальства, хто цікавы.
— Начальства ведае не многа
Або, як мы, зусім нічога.
Ужо каторая пара,
Як мітусяцца небаракі
Накшталт няшчаснага сабакі,
Які згубіў гаспадара.
— Няма адкуль чакаць дабра!
— Куды ўсё гэта прывядзе,
І як мы спынімся, і дзе?..
Цягнік тым часам рушыў жвава,
За горад выйшаў.
Поле.
Лес...

— Яй-богу едзем зноў у С!
— І сапраўды шлях той... цікава?

— Нічога гэта.

Сёння, брат,
Напэўна вернемся назад!
Маліцца толькі трэба богу,
Каб не прыйшлося пехатою
Ізноў прамерваць нам дарогу!
— Ну, хопіць гутаркі пустой,
Пакажа сам бліжэйшы час,
Куды, пашто кіруюць нас.
— Ужо, папок, і так відно,
І не сягоння, а даўно,
Што Польшча выпучыла дно.
— Ты там сядзі ды лепш маўчы.
— Маўчы удзень, маўчы ўначы...
А мы ўсё ж людзі, не сычы!

НЕЧАКАНАЕ ЗАКАНЧЭННЕ ВАЙНЫ

Стаянка. Доўгі перагон.
Ізноў стаім ля семафора.
Да нас ускочылі ў вагон
Адам з вадзіцелем маёра:
— Навіны ёсць.
Не хвалявацца.
Маўчаць да часу.
Пільным быць.
Вось зараз С., хвілін праз дваццаць,
А там убачым, што рабіць:
Учора раніцай граніцу
Прайшлі ў наш бок бальшавікі...
— Дурніцы з мутнае крыніцы!
— Маўчыце. Гэта не дурніцы,
А звесткі з першае рукі.
Якія іхнія намеры,
Мне, зразумела, невядома,
Аднак прашу вас даць мне веры,
Што хутка будзеце ўсе ўдому.
Канец вайне. Вам, людзям працы,
Зусім не трэба хвалявацца:
Ідзе ўсё так, як лепш не трэба.
Другая справа, што паны
Папруць вас з рускімі змагацца,
Хаця і ведаюць яны,
Што ўжо і пат сам пан буг з неба
Нічога ім не дапаможа,

І ў той жа час няспынна, хутка
Плыла цішком на ўсе бакі
Адна упорыстая чутка:
«Ідуць, прыйшлі бальшавікі!»

Дык поччу, кінуўшы ўсю зброю
Ці здаўшы сельскім камітэтам,
Мы, беспарадкавай гурбою
(Начальства наша перад гэтым
Кудысьці знікла — дай бог погі)
Ледзь толькі стала развідняцца,
Сышнулі дружна ўздоўж дарогі
Дамоў да сем'яў, к мірнай працы.

Ды вось вусцішна раптам стала:
Шаша, як гром, загрузатала,
І ў промнях сонечнага ўсходу
На фоне раішняй зары,
Насустрэч нашаму паходу,
Як быццам волаты з быліпы
Ці фантастычныя звяры,
Узніклі танкі на гары,
А ўслед за імі рух няспышны
Калоны войскаў пачалі.
Гарматы, конніца, пяхота
Шляхі-дарогі занялі,
А неба ўкрылі самалёты.

Вось — над парадамі парад:
І моц,
    і хуткасць,
                    і размах!

Над аркай цвіў чырвоны сцяг.
Народ патоўпам. Хлеб, і соль,
І кветкі, музыка, і смех,
І слёзы радасных сустрэч
Пакрылі шлях. Забыты боль
Нядаўніх дзён.

    Праз лес, лугі
Шугнулі сотні новых рэх
І гналі з вёскі гора прэч.

Як брат, як сябра дарагі,
Сустрэты быў ля бедных хат
Савецкай Арміі салдат.
А мы — у польскіх шынялях —

Глядзелі з заіздрасцю на шлях,
Што вась вітаюць так не нас,
Што ў тых радах ідзём не мы...
(Бо на салдата ў польскі час
Народ варожа, як нямы,
Здалёк паглядваў з-за платоў.)

Ды хопіць заіздрасці, дакору!
Не месца ім і не пара!
Ў патоўпе, шапкі ўзняўшы ўгору,
І мы крычым штосіл: «Уррааа!...»

У развіцці літаратуры пярэдка надыходзяць такія перыяды, калі яна пачынае праяўляць павышаную зацікаўленасць да роднай гісторыі. Нашы беларускія класікі на пераломе першага дзесяцігоддзя гэтага веку востра адчулі, што родная літаратура па-сапраўднаму не можа развівацца далей, калі эстэтычна не абжыве глыбінны грунт, на якім стаяў, гадуючы сваю тры-вушчасць, наш народ. Успомнім, як грунтоўна, без адкладу «на потым», узяліся за спаўненне праграмнай задачы Янка Купала і Максім Багдановіч — напісанне героіка-рамантычных паэм пра мінулае. Нараджаўся трывожны эпас старадаўнасці.

І тым не менш у 30-я гады Максім Танк, робячы накіды сваіх «Лісткоў календара», думасца, меў падставы з гаркотай заўважыць, што, мабыць, ні адна з літаратур свету не з'яўляецца такой «агістарычнай», як наша, беларуская.

У той час, калі Танк, чэрпаючы з эпасу народнай памяці, па-свойму стараўся запоўніць непажадана-вымушаныя прабелы (з'яўляюцца «Сказ пра Вяля», «Каліноўскі»), недзе поруч, у тых жа бурлівых нетрах заходнебеларускага жыцця, спакваля выспяваў талент яго аднагодка Пятра Іванавіча Бітэля.

Эпічны дар творцы, захопленанага роднай гісторыяй, мужнеў ад паэмы да паэмы: «Памятны верасень» (1960), «Замкі і людзі» (1964—1965), «Сказанне пра Апанаса Берасцейскага» (1980—1982). Але парушым храналагічны парадак разгляду, як парушыў яго і сам аўтар, адкрываючы сваю кнігу апошнім, самым буйным і значным творам.

Чаму прыйшоўся так даспадобы аўтару гэты чалавек з легенды, свяшчэнны мніх, чарнец, ігумен аднаго з ацалелых на той час праваслаўных манастыроў старадаўняга Бярэсця, аўтар слышнага «Дыярыуша» Апанас Філіповіч? Асноўная частка «Сказання» пра яго мае назву: «Барацьбіт». Барацьбіт у шырокім сэнсе — за веру, за мову, народныя духоўныя скарбы, за волю свайго прыгнечанага народу. Ён — не нейкі там абмежавана-аскетычны фанатык праваслаўя, які ідзе па крыж, абы толькі не заўладала на землях гвалтоўнае насаджэнне нядаўна абвешчанага у Бярэсці уніяцкага веры.

Пытанне уніі было карэнным пытаннем самога лёсу народа, самастойнасці яго існавання. Бярэцкая рэлігійная унія 1596 г. была свосасаблівым прыспешаным працягам дзяржаўна-палітычнай уніі Люблінскай (1569). Яна была абвостраным працягам той палітычнай, а разам і духоўнай драмы беларускага народа, многіх зямель, плямён, якая пачалася яшчэ ад гаркамыснага акту уніі ў Крэве (1385). Унітарная «адысея» расцягнулася на многія стагоддзі!

Герой «Сказання пра Апанаса Берасцейскага» надзелены гістарычнасцю мыслення. Яго неадпойчы мы бачым у сцятай засяроджанасці пакутлівага роздуму. Гэты чалавек здольны не толькі на выбуховасць рэакцыі рэлігійнага пачуцця — як бы на грані фанатычнасці. Не. Гэта чалавек глыбокага роздуму, той рухомасці развагі, калі думкай прасвечваюцца многія сацыяль-

на-палітычныя пласты, што ахінуты пялёнкай рэлігіінасці. Занамінаецца адна са сцэн зацятай сярэчкі ў цямніцы, куды да змардаванага, у ланцугах, Апанаса прыходзяць (каторы раз!) уладыкі — духоўныя і свецкія. Прэлат дакарае: «Глядзіш на справы аднабока... Не дурні унію стваралі». І тут асабліва кантрастна, востра выяўляюцца сацыяльныя прычыны прававернасці і непахіснай упартасці героя: «Хто ўмее думаць, слушаць, бачыць, той разумее, — кажа ён, — што гора унія прынесла... Што вёску ўзбурыла і места, людзьмі запоўніла турму».

У такіх востра-драматычных сутыкненнях, выдатна нададзеных у форме дыялогаў, гарачых маналагічных прамаўленняў героя, нямала шматзначных радкоў, дзейсных у абсягу многіх часоў.

Шырокае светабачанне героя не прасякнута адчуваннем безвыходнасці. Духоўнікі-папісты хацелі б пераканаць у марнасці ўпартага супраціўлення, самой барацьбы («няма ў ёй перспектывы»). «Няпраўда, — відушча прамаўляе ў цямніцы закуты вязень, — «ёсць святая мэта!» Мэта таму і святая, што яна — дзеля будучыні ўсіх («Не для сябе прашу — для нас, для ўсіх ліцвінаў...», «І не прашу сабе чужога, але назад хачу забраць я, што ў нас аднята ў імя бога».).

Драма героя аўтару бачыцца і ў тым, што значную долю спадзяванняў ён ускладаў на палітычнае ўмяшанне «памазанца праваслаўнага» рускага цара і нават быў «хадаком» да яго (нягоды свайго падарожжа Апанас Філіповіч выкладвае ў «Дыярышы»). Здарылася так, што герой твора, недзе на парозе свайго сталення, быў несвядома ўцягнуты ў чарговую авантурна-палітычную акцыю — яго запрасілі ў Гальшаны, у замак Сапегі ў якасці «інспектара», для выхавання повага, ўжо трэцяга па ліку самазванца Івана Лубы, якога шляхта выдавала за сына Марыны Мнішак. Герой твора, даведаўшыся выпадкова ад спакутаванай жабрачкі-маці, у якой езуіты выкралі колісь маленькага Янку Лубу для сваіх цёмных намераў, панёс заадно цару Міхаілу і гэту споведзь-навіну (маральнае права такога ўчынку героя потым уладамі расцэнывалася як дзяржаўная здрада). Характэрны, дарэчы, момант: цар, якога гэты чарнец-ліцвін заваражыў сваім незвычайна шырокім кругаглядам, спакушае яго застацца пры сваім двары — па-сутнасці, па здраду абранай мэце (хутка будзеш ты ў чынах, бо муж ты мудры і вучоны). Аднак жа не па чыны ішоў Апанас у небяспечную няблізкую дарогу: «гора гараваць павінен я з сваім народам» — пазіцыя ўжо канчаткова акрэсленая ў справе і мэце служэння.

У цямніцы герой нечакана адкрыў для сябе: яго баяцца!

Скажыце, чым наводзіць страх
На вас зняволены мапах?
У вас жа зброя, столькі сілы,
А я адзін, змарнелы, хілы...

Ужо не адзін. З ім была — і тут, і далёка па-за мурамі — грозная слышасць народнага заступніка, бунтоўнага мніха, з якім ужо не так проста расправіцца. Не памагалі пагрозы, абяцанні змяніць цямніцу на святліцу, сухар на пірог, абяцанні цэлага епіскапата. Безвыніковымі аказаліся падбіванні па ўцёкі, каб паслаць наўздагон, у спіну расправу. Нават дзеўку-блудніцу для зганьбавання і няславы надсылалі. Выпрабаваныя захады! Ды ўсё ж давалі асечку.

Дарэчы, была мажлівасць назбыцца казематных нягод — пайсці на голас сапраўднага кахання, што пезапарушана — чыстым іншэ з самой маладосці. Інтымная лінія ў творы іграе змястоўна-двайную функцыю: робіць ностаць героя ўважліва-чужай, далёка не аскетычнай, нацяпляючы і адцяняючы ўсю

суровую драму і трагізм змагання, а разам з тым надкрэслівае высокасць той жа абранай мэты, у імя якой героі вымушаны ісці і на гэту асабіста-інтымную ахвярнасць. Каханая Зося, якую ў свой час у замку Сапегі Апанас ратаваў ад цяжкай немачы, потым сама спрабуе прынесці яму ратунак, выбаўленне з цяжкіх, прапаўшага замужжа. Героя, вядома, стрымлівалі не толькі свяшчэнны сан і прысяга «захоўваць вечны цэлібат», але неабходнасць пасвячэння ўсяго сябе да апошніх дзён абранай мэце — у тым жа сэнсе і стане, якія былі для яго самымі дзейснымі і незаменнымі для несупыннага пратэсту і выкрыцця.

У паэме пра Апанаса Філіповіча яскрава выявілася адметнасць майстэрства, да якога ўзняўся ў паэтычным эпасе П. Бітэль — яго схільнасць да традыцыйных форм апавядальнасці, спалучанай з узнаўленнем сцэнічных карцін, нярэдка востра драматызаваных як унутрана, так і ў форме падачы — праз дыялог і маналог, сутыкненне супрацьлеглых поглядаў, назіццяў. Апошняе надзвычай паспрыяла кантраснай абмалёўцы галоўнага героя. Апавядальная манера Бітэля, дарэчы, таксама не выклікае незадаволенасці, сумнай стомы ўспрыняцця. Аўтар стараецца пазбягаць шэрага пераказу і паўсюль густа афарбоўвае свой апавядальны стыль асабістым успрыняццем, мудрым усмехам, сакавітасцю выказаў, эпітэтаў, гутарковай жывасцю нечаканых дыялогаў і шмат якіх ацэначных форм.

Адчуваецца вывучка ў двух Міцкевічаў, не толькі ў класіка польскай літаратуры, але і ў нашага Якуба Коласа. Эпічная стыхія коласаўскіх паэм доўгі час, як вядома, не мела свайго сапраўды творчага працягу. На новых узроўнях яна адраділася і ператварылася выключна ў новую якасць магутнасцю таленту Аркадзя Куляшова. Сёння ж можна гаварыць яшчэ пра адну плынь творчага працягу коласаўскіх і міцкевічаўскіх традыцый — яны ў плённай сучаснай працы эпічнага таленту П. Бітэля, якому выпала, бадай, найбольш неіснасрэдна сутыкнуцца з вопытам сваіх настаўнікаў.

Нямала яскравых сведчанняў і прыкладаў у доказ такога меркавання даюць нам таксама паэмы «Замкі і людзі», «Памятны верасень». Іх апавядальная стыхія не толькі часта перавыжае, але і запалюе, нібы шырокае разводдзе, аснову твораў.

Узнаўленне вялікага ходу падзей у паэме «Замкі і людзі» прыадхінае заслоны пад многімі вузлавымі момантамі сярэднявечча, хоць і з пачаткам радзей выходзіць, як гэта мы бачылі ў «Сказанні пра Апанаса Берасцейскага», у вымярэнні пастуных часоў, у сучаснае суперажыванне кардынальных праблем.

Дзве гэтыя паэмы — «Сказанне пра Апанаса Берасцейскага» і «Замкі і людзі» — знаходзяцца як бы на адной лініі ўвасаблення гістарычнага лёсу народа. Адна з іх узнаўляе часы пасля Брэсцкай уніі, другая сягае ў падзеі яшчэ больш старадаўнія, якія папярэднічалі Крэўскай уніі. Аўтар як бы і не ставіць спецыяльна праблему мастацкага даследавання прычын, якія падвялі да Крэва. І ўсё ж наказ перыпетый міжусобнай вайны, княскай братазабойчай калатнечы (нахад Свідрыгайлы на Андрэя Полацкага, захоп Кейстута вялікакняскага стала ў Вільні, паланенне Ягайлы, затым паланенне самога Кейстута, расправа з ім у Крэве, уцёкі Вітаўта) стварае прадчуванне надыходу новых, яшчэ больш сур'ёзных зломаў і перамен, якія цяжка адаб'юцца на гістарычным лёсе народа.

Канштоўнасць паэмы ў тым, што яна дае нам немалыя гістарычныя пазнанні, стварае шырокую панарамнасць бачання жыцця замкаў і простых людзей. Часам асобныя мясціны, вобразы могуць выклікаць пэўную нязгоду, як, скажам, спроба гераізацыі Вайдзілы, на абмалёўцы якога трымаецца значная частка кампазіцыйна-структурнай будовы твора (ён ратуе Альгерда, затым Ягайлу, учыняе мноства добрых спраў, апрача,

хіба, пасрэдняцтва ў змове з тэўтонцамі). Але ж аўтар мае ноўнае права на ўласна-мастацкую інтэрпрэтацыю вобразаў, характару падзей і г. д.

Часам некаторыя з падзей, у тым ліку і вузлавя з іх, што скончыліся трагедыяй у Крэве, падаюцца ў канцы твора залішне паспешліва, як бы размова ідзе пра рэчы вядомыя, вартыя толькі напамінку, сціслага выкладу-пераказу. У паэме бяспрэчную каштоўнасць уяўляе ўмельства паэта эпічна ўзнаўляць жыццё і побыт, усё сацыяльнае становішча сялянства, службылага люду, на плечы якога падаў цяжар дзяржаўнай неўладкаванасці, грызні князёў, баяр і папоў. Вобраз мяцежнага Няжылы, які сабраў галоту і з помстай рушыў на Вільню і нават захапіў яе, запамінальна-прывабны, схоплены каларытна-рамантычна, у непазбежнай трагічнай выніковасці таго стыхійнага выбуху, калі людзям смерцю давялося плаціць за нейкі дзень волі.

Твор «Памятны верасень» не прэтэндуе на жанравае вызначэнне паэмы з яе эпічнай шырынёй асэнсавання. Аўтарам пазначаны ён як «урыўкі салдацкага дзённіка», хоць мы разумеем, вядома, што гэта таксама форма паказу падзей, таму што напісанне «дзённікавых» фрагментаў на справе вялося ажно праз два з лішкам дзесяцігоддзі. Паэту важна было ўзнавіць, дэталёва зафіксаваць у вершаванай форме ўсё з тых першых дзён верасня. Непасрэдна, гранічна праўдападобна, у саміх жыццёварэальных формах, без прыхарошвання, з яшчэ да канца не ўсведомленым адчуваннем усяго трагізму, які з тых першых вераснёвых дат надыходзіў з пачаткам 2-й сусветнай вайны.

Спешна прызваныя ў белапольскае войска хлопцы-беларусы, сярод якіх апынуўся і аўтар твора, убачылі і жах першых ахвяр повай сусветнай вайны, і грозны шквал разбурэння, руін, а таксама адчулі сваю вымушаную бяздзейнасць, калі гарнізон трапіў у зачараванае кола незразумелых пагрузак і выгрузак у цяжкіх, пустога курсіравання па адных і тых жа пунктах прызначэння. Відавочна, буржуазныя ўлады меркавалі перакінуць гарнізон як заслону, але ўжо не з захаду, а з усходу, адкуль 17 верасня рушыў вызваленчы наступ Чырвонай Арміі. Героя твора мы бачым у радасна-ўзбуджанай грамадзе вясковага люду, які гасцінна, з усхваляваным вітаннем сустракае танкавыя часці, што неслі спакутаванаму заходнебеларускаму народу доўгачаканае вызваленне і вялікія надзеі.

У сваёй кнізе паэм Пятро Бітэль паўстае як сталы майстар паэтычнага эпасу. Паэт умее шырока ўзнавіць свет народнага жыцця ў глыбінна-гістарычных пластах, якія вымагаюць праціўнага таленту, дасведчанасці, грамадзянскага стаўлення. Аўтар адгортвае перад намі толькі некаторыя старонкі трывожнага эпасу старадаўнасці, але мы адчуваем пад многімі напластаваннямі часоў як бы гарачы прысак самога гістарычнага лёсу нашага народа, бачым, з якой сапраўды грамадзянскай закланчанасцю аўтар стараецца асэнсаваць тыя вырашальныя, балюча-напружаныя моманты народнага жыцця, якія і сёння не могуць не ўплываць на грунтоўнасць і паўнату нашага самаўсведамлення. Упэўнены, што лепшыя рэчы паэта важка ўвойдуць у паэтычны набытак нацыянальнага эпасу і выклічуць удзячнасць кожнага, хто цікавіцца роднай гісторыяй у яе непарыўных звязках з сучаснасцю.

МІКОЛА АРОЧКА

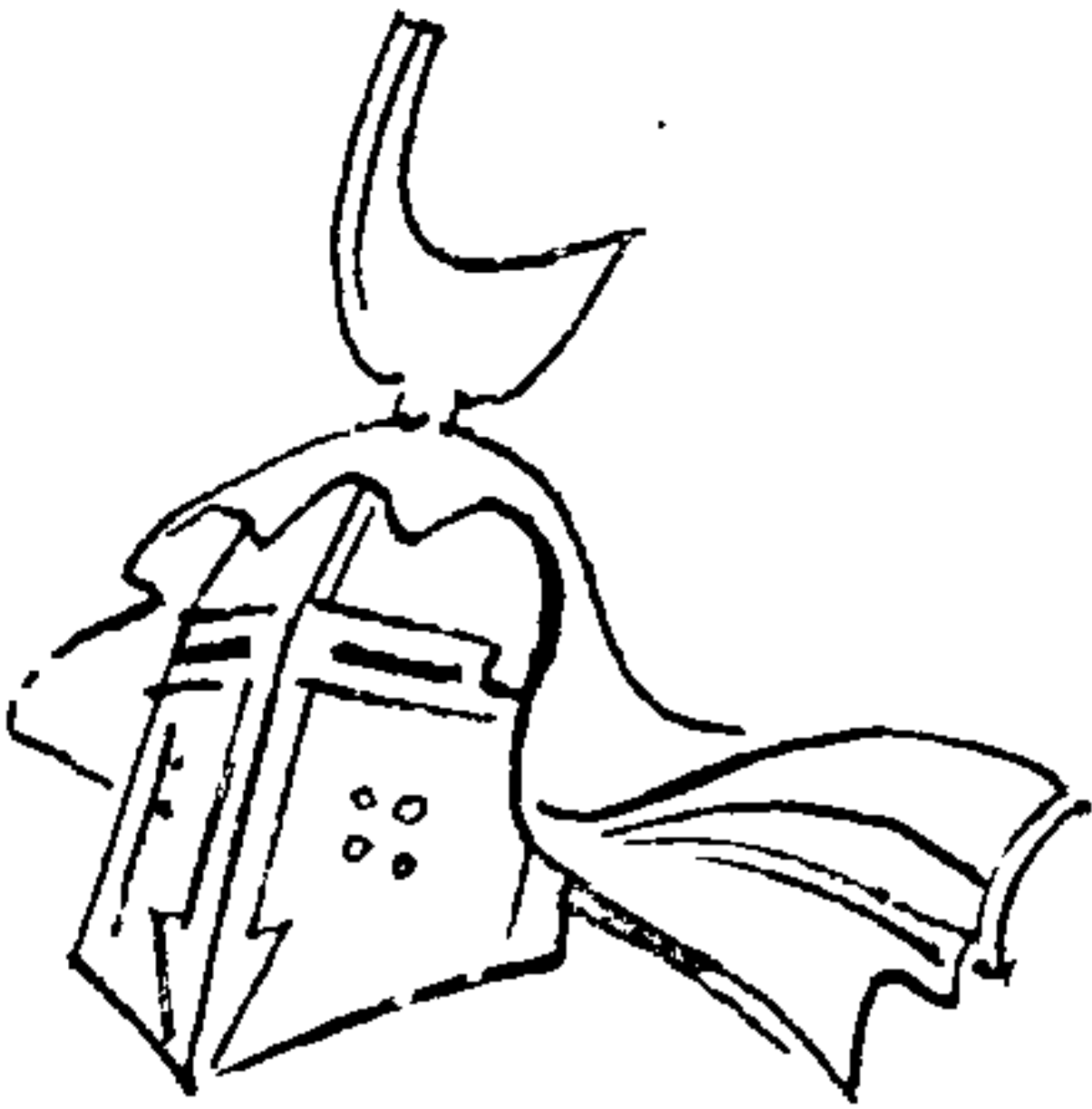

СКАЗАННЕ ПРА АПАНАСА БЕРАСЦЕЎСКАГА 7

ЗАМКІ І ЛЮДЗІ 139

ПАМЯТНЫ ВЕРАСЕНЬ 233

М. Арочка. Трывожны эпас старадаўнасці 267

Петр Иванович Битель

ПОЭМЫ

Мінск, издательство «Мастацкая літаратура»
На белорусском языке

Рэдактар Л. В. Дранько-Майсюк
Мастацкія рэдактары В. П. Жыжэнка, А. М. Малышава
Тэхнічны рэдактар Т. М. Сокал
Карэктар К. А. Крукоўская

ІБ № 2068

Здадзена ў набор 22.02.84. Пади. да друку 02.08.84. АТ 06605.
Фармат 60×108^{1/16}. Папера мелаваная. Гарнітура звычайная новая.
Высокі друк. Ум. друк. арк. 20,40. Ум. фарб.-адб. 41,85. Ул.-выд.
арк. 17,83. Тыраж 3000 экз. Зак. 179. Цана 3 р. 60 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР
па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю.

220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат
МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

Бітэль II.
Б 66 Паэмы/[Аўт. паслясл. М. Лрочка; Маст.
Л. Кашкурэвіч].— Мн.: Маст. літ., 1984.— 271 с.,
іл.

У пер.: 3 р. 60 к.

Змест кніг складаецца з трох паэм — «Сказанне пра
Апанаса Берасцейскага», «Замкі і людзі», «Памятны вера-
сень». Першая паэма прысвечана жыццю і дзейнасці вядо-
мага беларускага пісьменніка-публіцыста XVII ст. Апанаса
Філіповіча. Другі твор вяртае нас да часоў Вялікага кня-
ства Літоўскага. заключная паэма апавядае пра самы нача-
так другой сусветнай вайны.

Б 4702120200—136 45—84
М 302(05)—84

ББК 84Бел7
Бел2

